

Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Dr. İbrahim Ekmen

Yayın No: 357

Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği

Dr. İbrahim Ekmen

Yayın No: 357

İstanbul, 2024

Türkiye Bankalar Birliği

Nispetiye Caddesi
Akmerkez B3 Blok Kat:13
34340 Etiler-İSTANBUL
Tel. : +90 212-282 09 73
Faks : +90 212-282 09 46
İnternet sitesi: www.tbb.org.tr

Yayın Danışmanı

Sema Çakan
Bahçeşehir 1. Kısım Armina Evleri
2801.sk B-Kapısı A-35 Daire 8
34480 Başakşehir - İSTANBUL
Tel. : 0 533 464 31 45
e-mail: sematurecakan@gmail.com

© Kitapta yer alan görüşler eser sahiplerine aittir.
Türkiye Bankalar Birliği'nin görüşlerini yansıtmaz.
Türkiye Bankalar Birliği bu kitabın hatasız olarak
basılmasında gerekli özeni göstermekle birlikte
kitaptaki olabilecek hatalardan dolayı herhangi
bir hukuki sorumluluk üstlenmemektedir.

Bu yayın Türkiye Bankalar Birliği internet sitesinde yer almaktadır.

ISBN 978-605-7642-40-0 (Elektronik)

Sertifika No: 52317

2024.34.Y.5327.357

Önsöz

Elinizdeki kitap, Ankara Üniversitesi İşletme Bölümü'nde doktora programının için hazırlamış olduğum doktora tezimin gözden geçirilmiş ve özetlenmiş versiyonudur. Tez konusunu ilk seçtiğim dönemlerde yabancı literatür finansal kapsayıcılık konusuna yoğun bir şekilde ilgi göstermekte iken ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı sayıdaydı. Zaman içerisinde finansal kapsayıcılığın öneminin anlaşılması ile birlikte yapılan çalışmaların sayısı da artış gösterdi. Ancak finansal kapsayıcılığın makro büyüklüklere olan etkilerinin henüz yaygın bir şekilde incelenmediğini belirtmeliyim.

Finansal kapsayıcılığın yaygınlaştırılması konusunda günümüzde en büyük katkı dijital finans uygulamalarından gelmektedir. Klasik bankacılık uygulamalarının artık gerilerde kalmaya başladığı günümüzde, dijitalleşme finansal kapsayıcılığın yaygınlaştırması konusunda en büyük şanslardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle fiziksel mesafenin finansa erişime büyük engel olduğu kırsal bölgelerde, dijital finans uygulamaları erişim engelini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bu alanda ülkemiz açısından büyük bir potansiyel bulunmaktadır.

Finansal kapsayıcılığın ölçülmesi konusunda dijital finansal kapsayıcılık boyutunun ölçülemeye dâhil edilmesi ise yakın tarihteki sayılabilecek çalışmalarda rastlanılan bir unsurdur. Bunun bir nedeni, çalışma içerisinde de belirttiğim gibi, bu alandaki zaman serilerinin henüz yeni yeni oluşmaya başlamış olmasıdır.

Elinizdeki çalışmanın birinci özgünlüğü, ülkemizdeki dijital finansal kapsayıcılık boyutunu ölçümlemek üzere bankaların internet ve mobil bankacılık verilerini içeren bir dijital finansal kapsayıcılık endeksinin oluşturulmuş olmasıdır. Oluşturulmuş olan bu endekse finansal kapsayıcılık ölçümünde bir endeks boyutu olarak yer verilmiş, böylelikle finansal kapsayıcılık endeksi dijital finans boyutunu da içerir hale gelmiştir. Bu da çalışmanın ikinci özgünlüğünü oluşturmaktadır.

Çalışmanın bir başka özgünlüğü, oluşturulan dijital finansal kapsayıcılık endeksinin ekonomik büyüme ve hane halkı tüketimi üzerindeki etkisinin nicel olarak ölçülmesidir. Bu sayede dijital finansal kapsayıcılığın gelişmesinin ekonomik büyüme ve hane halkı refahı üzerindeki pozitif etkisi ortaya konulabilmiştir. Benzer şekilde finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ve hane halkı tüketimi üzerine etkisinin 3SLS metodu ile ölçülmesi de bu çalışmayı farklı kılan bir başka unsur olarak görülmelidir. Finansal kapsayıcılığın özellikle ekonomik büyüme ve diğer

makro büyüklüklere olan etkilerinin nicel olarak ölçümlenmesine yönelik çalışmaların gerek yerli gerekse yabancı literatürde oldukça sınırlı sayıdadır.

Gerek doktora tezimin gerekse elinizdeki kitabın oluşmasında teşekkür borçlu olduğum insanlar var. Öncelikle tez çalışmamın her aşamasında değerli katkı ve desteklerinden ötürü, tez danışmanım Sn. Prof. Dr. Yalçın Karatepe'ye teşekkür borçluyum. Bir başka teşekkür de genç yaşta yitirdiğimiz değerli akademisyen Sn. Doç. Dr. Ali Fıkrıkoca için. Genç yaşında yitirmeseydik kendisiyle bir başka konuda çalışma yapmayı planlamıştık. Ruhu şâd olsun. Yine, tez süreci boyunca vermiş olduğu destek için değerli meslektaşım Sn. Dr. İlker Koç'a ve kitabı okuyarak önerilerini ileten Sn. Erhan Batur ve Sn. Ahmet Coşkun Yıldırım'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, süreç boyunca benden desteğini esirgemeyen sevgili eşim Nazan'a ve annem ile rahmetli babam'a hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Kitabın okuyucuya faydalı olmasını dilerim.

Dr. İbrahim Ekmen
Mayıs 2024, İstanbul

Annem'e ve Rahmetli Babam'a...

İçindekiler

Önsöz	i
İçindekiler	viv
Tablo Listesi	vi
Şekiller Listesi	vii
Grafikler Listesi	viii
Kutular Listesi	ix
Kısa Adlar	x
Giriş	1
Bölüm 1- Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	4
1.1. Literatür Taraması	4
1.1.1. Büyüme Odaklı Finans	5
1.1.2. Finans Odaklı Büyüme	6
1.2. Nedenselliğın Yönü	8
1.3. Ampirik Yaklaşımlar	11
1.4. Aktarım Mekanizması	16
Bölüm 2- Finansal Erişim, Finansal Kapsayıcılık ve Finansal Gelişme .	19
2.1. Tanımlar	19
2.2. Finansal Sistem ve Finansal Kapsayıcılık	22
2.3. Finansal Gelişme ve Finansal Kapsayıcılık	26
Bölüm 3- Türkiye İçin Finansal Kapsayıcılık Endeksinin Oluşturulması.	45
3.1. Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri	45
3.2. Türkiye İçin Finansal Kapsayıcılık Düzeyinin Ölçülmesi	52
3.2.1. Veri.....	53
3.2.2. Metodoloji	54
3.3. Finansal Kapsayıcılık Endeksi	55
3.4. Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi	61

Bölüm 4- Endekslerin Makroekonomik Değişkenlerle İlişkisi	70
4.1. Makro Veri	70
4.2. Model	70
4.2.1. Durağanlık Analizi	73
4.2.2. Eş Bütünleşme Testi	76
4.3. Modelin Uygulanması	70
4.3.1. Birinci Modele İlişkin Bulgular	78
4.3.2. İkinci Modele İlişkin Bulgular	80
Genel Değerlendirme Ve Sonuç	84
Kaynakça	88
Özet	101
Abstract	101

Tablo Listesi

Tablo 1: Yabancı Literatürde Kullanılan Yöntemler ve Sonuçlar.....	12
Tablo 2: Finansa Erişim ve Finansal Kapsayıcılık Tanımları.....	20
Tablo 3: Finansal Dışlanma Türleri.....	21
Tablo 4: Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Gelişme İlişkisi: Literatür Taraması.....	29
Tablo 5: Finansal Kapsayıcılık Konusunda Türkiyede Yapılmış Olan Çalışmalar.....	37
Tablo 6:Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri	46
Tablo 7: AFI Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri	49
Tablo 8: G-20 Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri	50
Tablo 9: Finansal Kapsayıcılık Endeksi PCA Analiz Sonuçları	59
Tablo 10: Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi(DFKE) PCA Analiz Sonuçları	66
Tablo 11: ADF Test Sonuçları	74
Tablo 12: PP Test Sonuçları.....	75
Tablo 13: Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları.....	77
Tablo 14: 3SLS Test Sonuçları-Birinci Model.....	79
Tablo 15: 3SLS Test Sonuçları (İkinci Model)	81

Şekiller Listesi

Şekil 1: Finansal Dışlanma Türleri.....	21
---	----

Grafikler Listesi

Grafik 1: Kişi Başi Aktif Müşteri Sayısı	56
Grafik 2: Kişi Başi şube Sayısı	57
Grafik 3: Kişi Başi ATM Sayısı	57
Grafik 4: Kişi Başi Personel Sayısı	58
Grafik 5: Kişi Başi Mevduat Tutarı	58
Grafik 6: Kişi Başi Kredi Tutarı	59
Grafik 7: Finansal Kapsayıcılık Endeksi (FKE).....	61
Grafik 8: Kişi Başi Aktif Müşteri Sayısı	62
Grafik 9: Kişi Başi Finansal Olmayan İşlemler	63
Grafik 10: Kişi Başi Ödemeler	63
Grafik 11: Kişi Başi Kredi Kartı İşlemleri (Adet).....	64
Grafik 12: Kişi Başi Diğer Finansal İşlemler (Adet)	64
Grafik 13: Kişi Başi Para Transferleri (Adet)	65
Grafik 14: Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (DFKE)	67

Kutular Listesi

Kutu 1. Ülke Örnekleri: Malezya	24
Kutu 2. Ülke Örnekleri: Çin	25
Kutu 3. Ülke Örnekleri: Sahra Altı Afrika	42
Kutu 4. Ülke Örnekleri: Kenya ve M-Pesa	43
Kutu 5. Ülke Örnekleri: Bangladeş ve Grameen Bank	51
Kutu 6. Ülke Örnekleri: Haiti ve Fankoze.....	54
Kutu 7. Ülke Örnekleri: Latin Amerika ve Acente Bankacılığı	67

Kısa Adlar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller (Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi)
AFI	Alliance For Financial Inclusion
AR	Autoregressive Model (Oto Regresif Model)
ARDL	Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Model (Oto Regresif Sınır Testi)
ATM	Otomatik Para Çekme Makinesi
BDDK	Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
CGAP	Consultative Group to Assist the Poorest (Dünya Bankasının Fakirlere Yardım İçin Danışma Grubu)
DF	Dickey-Fuller Testi
ECM	Error Correction Model (Hata Düzeltme Modeli)
EFT	Electronic Funds Transfer (Elektronik Fon Transferi)
GMM	Generalized Method of Moments (Genelleştirilmiş Momentler Metodu)
GLS	Generalized Least Squares (Genelleştirilmiş En Küçük Kareler)

GPFI	Global Partnership for Financial Inclusion
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDI	Human Development Index (İnsani Gelişme Endeksi)
DFKE	Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
FKE	Finansal Kapsayıcılık Endeksi
KYC	Know Your Customer (Müşterinizi Tanıyın)
MSME	Micro, Small and Medium Enterprises (Mikro, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
OLS	Ordinary Least Squares (En Küçük Kareler Yöntemi)
PCA	Principal Component Analysis (Temel Bileşenler Analizi)
POS	Point of Sale (Satış Noktaları Terminali)
PP	Phillips- Peron Testi
P2P	Person to Person (Kişiden Kişiyeye Fonlama)
RBI	Reserve Bank of India (Hindistan'da Merkez Bankası)
RMB	Yuan Renminbi (Çin Milli Para Birimi-Çin Yuanı)

SSA	Sub Saharan Africa (Sahra Altı Afrika) (SSA)
SSHR	Sabit Sermaye Harcaması
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
SUR	Seemingly Unrelated Regressions (İlişkisiz Regresyon Modeli)
SWIFT	Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication: Dünya Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Derneği
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TFV	Toplam Faktör Verimliliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
3SLS	Three-Stage Least Squares (Üç Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi)
UNDP	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
VAR	Vector Autoregression (Vektör Oto Regresyon)
ViOP	Vadeli İşlem Opsiyon Borsası

Giriş

Finans ve ekonomi ilişkisi kalkınma literatüründe uzun geçmişe sahip bir inceleme alanıdır. Geleneksel kalkınma literatürü açısından bakıldığında ekonomistlerin finansal sektörün ekonomideki önemi konusunda anlaşmazlık içerisinde olduğu görülmektedir. Kimi ekonomistler finansın ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden biri olduğunu ifade ederken bu görüşe karşıt olan ekonomistler ise finansın ekonominin hizmetkârı olduğunu ve yalnızca pasif bir şekilde kendisine yönelen talebe karşılık verdiğini öne sürmüşlerdir.

Finans ve ekonomi ilişkisi bağlamında yapılan araştırmaların sonuçları, ülkeden ülkeye, araştırma dönemine, kullanılan verilerin içeriğine ve sayısal yöntemlere göre farklılık göstermektedir. Bu anlamda, finans ve ekonomi ilişkisinin tüm araştırmacılar tarafından kabul birliğine varılmış genel bir sonucu bulunmamaktadır.

Literatürdeki farklı görüşlere rağmen, finansal sistemlerin mali açıdan yoksul ve kırılğan toplum gruplarının ihtiyaç duydukları finansmana erişimi artırması sayesinde, yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasına katkıda bulunduğu, bireylerin ve firmaların finansal şoklara karşı koyma kabiliyetini iyileştirdiği, risk yönetimine imkân sağladığı ve üretkenliği artırdığı genel kabul görmektedir. Diğer taraftan, tüm finansal sistemler belirtilen fonksiyonları yerine getirirken bu fonksiyonların ne kadar iyi sağlandığı konusunda ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Bununla birlikte ekonomi literatürde finansal kapsayıcılık üzerine yapılan çalışmalar henüz yakın tarihteki sayılabilecek araştırmalardır. Finansal kapsayıcılık kavramı ilk olarak 1995 yılında banka şubelerinin kapanmasının bankacılık hizmetlerine sınırlı bir fiziksel erişime yol açmasıyla ilgilenen coğrafyacılar tarafından ortaya atılmıştır. Leysdon ve Thrift (1995), yapmış oldukları çalışmada finansal kapsayıcılığı tam tersi bir durum olan finansal dışlama kavramı çerçevesinde ele almışlar ve finansal dışlamayı fakir ve dezavantajlı sosyal grupların finansal sisteme erişimini engelleyen süreçler olarak tanımlamışlardır. Finansal dışlamanın, ekonomik gelişme ve gelir eşitsizliği yönünden coğrafi farklılıkları şiddetlendirdiği ve adil olmayan bir kalkınmaya işaret ettiği, bu durumun “finansal vatandaşlık” kavramı çerçevesinde ele alınarak yoksul bireyler ve dezavantajlı gruplar yönünden çözümlenmesi gereken bir durum olduğunu ifade etmişlerdir.

Finansal kapsayıcılık, zayıf ve dezavantajlı toplum kesimleri ile küçük aile işletmeleri başta olmak üzere finansal ürün ve hizmetlerin toplumun bütününe uygun bir maliyetle ulaştırılması olarak tanımlanabilir.

Kapsayıcı bir finansal sistem, kredi, tasarruf, risk yönetimi ve ödeme araçlarına erişim gibi yaşamsal amaçlara hizmet etmekte, toplumun özellikle yoksul ve dezavantajlı kesimlerinin finansal ürün ve hizmetlere, fiyat ve fiyat dışı bariyerler olmadan yaygın bir şekilde erişimine imkân tanımaktadır. Kapsayıcı bir finansal sistemin yokluğunda, yoksul insanlar yatırım yapabilmek için kendi kısıtlı tasarruflarına, küçük işletmeler ise kendi kısıtlı kazançlarına dayanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum toplumda gelir adaletsizliğine ve daha düşük ekonomik büyümeye yol açmaktadır (Allen, Demirgüç-Kunt, Klapper ve Peria, 2016).

Resmi finansal hizmetlere erişim, finansal işlemlerin daha etkin ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine, eğitim ve ticarete yatırım yapılabilmesine imkân sağlayarak zayıf ve kırılğan toplum kesimlerinin yoksulluktan kurtulmalarına yardımcı olmakta, işsizlik ya da evin geçimini sağlayan bireyin kaybı gibi, gelir şoklarını olanaklı kılarak insanların yoksulluğa düşmesini önleyebilmektedir. Öte yandan, finansal kapsayıcılık ile gelir eşitsizliği ve makroekonomik büyüme arasındaki ilişki henüz tam olarak anlaşılmamıştır. Bunun bir nedeni veri yetersizliğidir. Böyle bir ilişkinin kurulması, finansal tabana yayılma ölçütlerine ilişkin yeterince uzun bir zaman serisini gerektirir. Makroekonomik büyümeyi ve eşitsizliği şekillendiren faktörlerin analizi genellikle onlarca yıllık veri gerektirmektedir. Finansal kapsayıcılık ile makroekonomik sonuçlar arasındaki bağlantının belirsiz kalmasının bir başka nedeni de finansal kapsayıcılığı artırmayı amaçlayan ulusal politikaların çoğunlukla çok yeni olması ve bunların ülke düzeyinde büyüme ve eşitsizlik üzerindeki etkilerine ilişkin değerlendirmelerin zaman almasıdır (Demirgüç-Kunt ve Singer, 2017).

Finansal kapsayıcılık konusunda uygulanan politikadaki temel amaç daha geniş toplum kesimlerinin finansal erişimini sağlamak ve finansal ürün kullanım maliyetlerini azaltmaktır. Finansal kapsayıcılığın özellikle yoksul ve kırılğan toplum kesimlerinde yaygınlaştırılması ve bu toplum kesimlerinin kapsam altına alınması finansal istikrara da katkı sağlamaktadır. ATM'ler, banka şubeleri ve işlem hesaplarına erişimin artması, hesap kullanımında cinsiyetler arası açıkların kapatılması ve mudi tabanındaki çeşitliliğin teşvik edilmesi finansal istikrarı bozmadan büyümenin iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır (Sahay vd. 2015).

Bununla birlikte, geleneksel finansal hizmetlerin kullanımının yüksek olduğu ancak bu hizmetlere erişimin sınırlı olduğu yerlerde dijital finansal katılımın daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, fintech arzı, verimsizlikler ve rekabet eksikliği de dâhil olmak üzere geleneksel finans kurumlarının bıraktığı boşluğu doldurmaktadır (Khera, Ng, Ogawa, Sahay, 2021). Günümüzde finansal erişimdeki ilerleme, bankacılık sisteminden çok cep telefonuna bağlıdır. Bu nedenle yaygın ve uygun fiyatlı internet erişimi

daha fazla ilerlemenin bir ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. (Demirgüç-Kunt, Klapper, Singer, Ansar ve Hess 2022).

Bu kapsamda, günümüzde finansal kapsayıcılık konusunda dijital finans uygulamaları, geleneksel finans kanallarının önüne geçmektedir. Bu nedenle finansal kapsayıcılık ölçümlenirken dijital finansal kapsayıcılık boyutu da dikkate alınmalıdır. Çalışma çerçevesinde Türkiye’de finansa sektörünün toplam aktiflerinin % 87’sini bankaların oluşturması nedeniyle bankaların internet ve mobil bankacılık uygulamaları üzerinden verilen bankacılık hizmetlerini bir araya getiren bir dijital finansal kapsayıcılık endeksi oluşturulmuş, ardından bu endeks, finansal kapsayıcılık endeksi hesaplamasına dâhil edilmiştir. Böylelikle, finansal kapsayıcılık ölçümünde dijital finansal kapsayıcılık boyutunun da yer alması sağlanmış ve dijital finansal kapsayıcılığın GSYİH ve diğer makro büyüklükler arasındaki ilişki ayrıca ölçümlenmiştir.

Çalışmada temel olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

- Finansal kapsayıcılıktaki artış ekonomik büyümeyi artırmakta mıdır?
- Finansal kapsayıcılık ve alt bileşenleriyle GSYİH ve alt bileşenleri arasındaki ilişkiler nelerdir?
- İnternet bankacılığı ve mobil bankacılık uygulamaları çerçevesinde ölçümlenen dijital finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeye ve hane halkı tüketimine etkileri nelerdir?

Çalışmanın birinci bölümünde, ekonomik kalkınma ve finansal gelişme ilişkisine yönelik literatür taramasına yer verilmektedir. İkinci bölümde finansal kapsayıcılık ve ekonomik kalkınma ilişkisi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye için dijital finansal kapsayıcılık ve finansal kapsayıcılık endeksleri oluşturulmuştur. Dördüncü bölümde, oluşturulan endeksler ile ekonomik büyüme, hane halkı tüketimi ve diğer bazı makro değişkenler arasındaki ilişki üç aşamalı en küçük kareler (3SLS) yöntemiyle incelenmiştir. Beşinci ve son bölümde ise sonuç ve politika önerilerine yer verilmiştir. Okuma kolaylığı açısından birinci ve ikinci bölümdeki literatür taramasının bir kısmı tablolaştırılmak suretiyle verilmiştir. Benzer şekilde finansal kapsayıcılık konusunda öne çıkan bazı politika uygulamaları ve ülke örnekleri de açıklayıcı kutular şeklinde sunulmuştur.

Bölüm 1

Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Finans sektörü, kredi ile işlem yapılmasına izin veren yasal ve düzenleyici çerçevenin yanı sıra kurumlar, araçlar ve piyasalar bütünüdür. Temel olarak, finansal sektörün gelişimi, finansal sistemde ortaya çıkan “maliyetlerin” üstesinden gelmekle ilgilidir. Bilgi edinme maliyetleri, sözleşmeleri uygulama maliyetleri ve işlem yapma maliyetlerini düşürmeye yönelik bu süreç, finansal sözleşmelerin, piyasaların ve aracılarn ortaya çıkmasına neden olmuştur. Finansal sistemler (i) kırılğan toplum kesimlerinin finansmana erişimlerini artırarak, (ii) yaşanabilecek finansal şoklara karşı bu toplum kesimlerinin kırılğanlıkları azaltarak (iii) risk yönetimi yapmalarına olanak sağlayarak, (iv) yatırım imkânlarını genişleterek ve (v) üretkenliği artırarak, yoksulluğun ve eşitsizliğin azalmasına katkıda bulunur (World Bank, 2016).

Finansal sistemlerin hemen hepsi bu belirtilen fonksiyonları yerine getirirken, finansal gelişme maliyet etkinliği gerçekleştiğinde meydana gelir. Yapılan çok sayıda araştırma finans sektörünün gelişmesinin ekonomik kalkınmada büyük bir rol oynadığına işaret etmektedir. Finansal sistemler, toplumun tasarruf yapmasına olanak sağlayarak, bunları mobilize ederek, bunlardan bir havuz yaparak, farklı yatırım alternatifleriyle ilgili bilgi sağlayarak ve sermaye tahsisi yoluyla teknolojik gelişmeye imkân sağlayarak ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Bu nedenle, finansal gelişme, (i) yatırımlara ilişkin bilgi verme, (ii) yatırımların gözetimi ve kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması, (iii) alım, satım, çeşitlendirme ve risk yönetimi, (iv) havuzlama konularında iyileştirmeleri, (v) tasarruf ve aracılık hizmetlerini içerir. Bu işlevlerin hepsi tasarruf ve yatırım kararlarına etki ederek ekonomik büyümeye katkıda bulunur (Levine, 2005).

1.1. Literatür Taraması

Finans ve büyüme teorisine ilişkin olarak başlangıçtan itibaren iki nokta vurgulanmaya değer bulunmaktadır. Öncelikle, geniş bir büyüme literatürü fiziksel sermaye birikiminin ekonomik büyüme yönünden dikkate alınmadığını ifade etmektedir. Bu çerçevede, eğer finansın ekonomik büyümeye olan etkisi açıklanacaksa finansal gelişmenin kaynak tahsisi çerçevesinde üretkenlik artışını nasıl teşvik ettiğini tanımlayan ve analitik odağı çok dar bir şekilde toplam tasarruflara yönelmeyen teorilere ihtiyaç bulunmaktadır. İkincisi, ekonomik büyüme ile kaynak tahsisini iyileştiren ve riski azaltan finansal düzenlemelerin ortaya çıkışı arasında iki genel belirsizlik vardır. Spesifik olarak, daha iyi getiriler, gelir ve ikame etkileri

çerçevesinde tasarruf oranlarını etkilemektedir. Benzer şekilde, risk oranlarının düşük olması da tasarruf oranlarına etki yapmaktadır. Bundan ötürü kaynak tahsisini iyileştiren ve riski azaltan düzenlemeler tasarruf oranlarını düşürebilmektedir. Bu kapsamda, fiziksel sermaye dışsallıklarına sahip olan bir büyüme modeli çerçevesinde, tasarruflardaki azalma ve dışsallıklar bir araya geldiğinde, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi geciktirmesi ve refahı azaltması söz konusu olabilir (Levine, 2005).

Finansal sistemlerin ekonomik büyüme ve reel sektör üzerindeki etkisi hala büyüyen ampirik bir literatür çerçevesinde ele alınmaktadır. Literatür ayrıca bankaların ve piyasaların görece önemini ve finansal sektördeki gelişimin reel sektör üzerindeki etkilerini de inceleyerek finansal derinleşmenin yansımalarını ve genişlemenin etkilerini ortaya koymuştur. Finansal piyasalar ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı üzerine yapılan araştırmalar çok sayıda olmakla birlikte, elde edilen sonuçlar arasında bir uzlaşma bulunmamaktadır. Kimi araştırmacılar, gelişmiş bir finansal sistemin sanayileşme için kilit bir koşul olduğunu (Gerschenkron, 1962) ve tarihin uzun seyri boyunca finansal piyasaların ekonomik büyümeye katkısının "önemli" olduğunu (Stiglitz, 2010), "hayati" (Schumpeter, 1912), hatta "ciddi tartışma için çok açık" (Miller, 1998) olduğunu savunmuşlardır. Başka bir grup araştırmacı ise finansal piyasaların ekonomik kalkınmadaki öneminin akademik tartışmalarda ciddi şekilde abartıldığını iddia etmişlerdir (Robinson, 1952, Lucas, 1988). Bazı araştırmacılar, uygun kurallar olmadan finansın aşırı derecede büyüebileceğini, rant kollama faaliyetinden başka bir şeye yozlaşabileceğini (Zingales, 2015) ve hatta gelecekteki finansal krizlerin tohumlarını ekmek için uzun vadeli büyüme ve sosyal refah için olumsuz etkileri olan (Mian ve Sufi 2014), kuvvetli bir güce dönüşebileceğini (Schularick ve Taylor, 2012) savunmuştur. Finans büyümeye neden olur mu ve oluyorsa nasıl? Levine (2005), bu soruya "kesin cevaplardan uzağız" diyerek konunun özetini otaya koymaktadır (Popov, 2018).

1.1.1. Büyüme Odaklı Finans

Finansal gelişmenin ekonomik büyümedeki rolü üzerine yapılan araştırmalar, İngiltere'deki büyük ve iyi organize edilmiş sermaye piyasalarının daha üretken yatırımlara yönelik kaynak tahsisini artırdığını iddia eden Bagehot'a (1873) kadar uzanmaktadır. Diğer tarihsel öncüller arasında Schumpeter (1911), Hicks (1969) ve Goldsmith (1969) bulunmaktadır (Huang, 2010:1).

Geleneksel kalkınma literatürü çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, finansın potansiyel önemi konusunda keskin bir şekilde farklı bakış açılarına sahip iki düşünce okulu bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi takip ettiği ifade edilmektedir. Bu

bakış açısıyla finans, kalkınma iktisadının temel metinlerinde tartışılmamıştır bile (Levine, 2005).

Robinson (1952), "girişimin finansı yönlendirdiğini, finansın takip ettiğini" savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında finans büyümeye neden olmaz; yalnızca "reel sektörden" gelen taleplere karşılık verir (Levine, 2005). Robinson'a göre yüksek oranlı bir ekonomik büyüme finansal sözleşmelere yönelik talebi artırır ve gelişmiş bir finansal sektör bu talebe otomatik olarak yanıt verir. Bu görüş büyüme odaklı finans hipotezi olarak adlandırılmaktadır (Choong ve Chan, 2011).

Finansın ekonomi üzerinde etkisi olmadığını ifade eden bu şüpheli görüş neo-klasik büyüme modelinin mekaniğinden türetilmiştir. Bu ekolü savunan ekonomistler Robinson'un (1952) öne sürdüğü, finansın "sanayinin hizmetçisi olduğu" görüşünü kabul etmişlerdir. Bu görüşü savunan ekonomistlerin birçoğu finansal sistemlerin fiziksel sermaye ve yatırım oranı üzerinde yalnızca küçük etkileri olduğuna inanıyordu ve yatırımdaki değişikliklerin, Solow'un (1956, 1957) analizlerinin bir sonucu olarak, ekonomik büyüme üzerinde sadece küçük etkileri olduğü görölüyordu (King ve Levine, 1993, a).

1.1.2. Finans Odaklı Büyüme

Finans ve ekonomik büyüme ilişkisi konusundaki ikinci görüş, finans odaklı büyüme hipotezidir. Finansın ekonomiyi takip ettiği görüşünü savunan çağdaşları olmasına karşın finansal sistemin ekonomik büyüme açısından en önemli unsurlardan biri olduğunu ifade eden ilk kişi klasik ekonomist Walter Bagehot (1873)'dur. Bagehot'a göre borç verilebilir fonlar yatırımcılara tahsis edilir, ardından bu fonlar yeni teknolojilere adapte olunmasını destekler ve ekonominin üretim süreci yükselir. Sonuçta tedrici olarak bu süreç ekonominin bütününe yayılır. Bagehot, endüstri devrimi sırasında finansal sistemin sermayenin büyük işler için seferber edilmesini kolaylaştırarak çok önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir (Sethy, 2016).

Bagehot'un ardından 1911 yılında Schumpeter, finansal araçların yaratıcı yıkım olarak bilinen bir süreçle, yenilikçi ürünleri uygulanma şansı en yüksek girişimlere tahsis ederek, teknolojik ilerlemeyi teşvik ettiğini iddia eder. Schumpeter (1912), finansal araçların tasarrufları harekete geçirme, proje değerlendirme, risk yönetimi, yöneticileri izleme ve işlemleri hızlandırma gibi fonksiyonlarının teknolojide inovasyon yapılması ve ekonomik büyüme için zorunlu olduğunu ifade etmiştir (King ve Levine, 1993, b). Schumpeter, iyi işleyen bir finans sisteminin verimsiz sektörlerden üretken sektörlerle kaynak geçişi sayesinde teknolojik yenilikleri teşvik

edeceğini iddia etmekteydi ve bu fikir finans odaklı büyüme hipotezini analiz etmede ilk çerçeve olarak görülüyordu (Choong ve Chan, 2011).

Daha sonraları Gurley ve Shaw (1955), Goldsmith (1969) ve Hicks (1969) tarafından yapılan çalışmalar Schumpeteryen çizginin paralelinde gelişmiş finansal sistemler ve sofistike finansal piyasaların ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini, finansal geri kalmışlığın ise ekonomik kalkınmayı geciktirdiğini ifade etmişlerdir. Öte yandan, Hicks sanayi devrimindeki birçok yenilikçi projenin büyük sermaye gereksinimleri ve uzun vadeli taahhütler içermesi nedeniyle finansal devrimi beklemek zorunda kaldığını, sanayi devrimi sürecinde finansal sistemlerdeki gelişimin yeni teknolojiler ve inovasyonların uygulanmasını hızlandırdığını belirtmektedir. (Mutlugün, 2014).

Goldsmith (1969), 35 ülkenin 1860-1963 dönemini içeren verileri çerçevesinde yaptığı incelemede ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında pozitif yönde ilişki olduğunu belirtmiştir (Huang, 2010:1). McKinnon (1973) ve Shaw (1973) da finans piyasalarının ekonomi içerisinde kilit bir rol oynadığını, finansal kurumlar tarafından sağlanan hizmetlerin miktarı ve kalitesindeki farklılıkların ülkelerin neden farklı oranlarda büyüdüğünü kısmen açıklayabildiğini ifade etmektedir (King ve Levine, 1993, c). Dahası, McKinnon ve Shaw'ın önerdikleri finansal baskı ve finansal kalkınma çerçevesi, piyasa analizi ve politika tavsiyelerinin ana entelektüel temelini oluşturmuştur. McKinnon-Shaw'un finansal baskı modeli, finansal baskı olgusunu formüle etmekte ve şuna işaret etmektedir; finansal baskı, düşük faiz oranları nedeni ile hane halklarının ekonomideki verimli yatırımları finanse edecek mevduat oluşumunu engelleyerek toplam yatırımların hem miktarını hem de kalitesini azaltır. McKinnon-Shaw modelinin ima ettiği husus, hükümetlerin finansal sistemlere yönelik faiz tavanları, aşırı rezerv gereksinimleri ve kredilere yönelik kontroller gibi baskı içeren politikalarının finansal gelişmeyi ve ekonomik kalkınmayı engellediğidir. Bunun aksine finansal liberalizasyon ve finansal kalkınma, yatırımları teşvik ederek verimliliği artırmakta ve sonuç olarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Huang, 2010:2).

Diğer taraftan, King ve Levine (1993, b), McKinnon ve Shaw'ın kullandığı dört kalkınma göstergesi kullanarak 19 ülkenin 1960-1989 dönemi verileri üzerinden yaptıkları çalışmada finansal kalkınma göstergelerinin 10-30 yıl boyunca büyüme endikatörlerini önemli ölçüde tahmin ettiği sonucuna varmışlardır. Yazarlar bu sonuçların Schumpeter'in "finansal araçlar tarafından sağlanan hizmetlerin uzun dönemli büyümeyi teşvik ettiği" sonucuyla tutarlı olduğunu ve ekonomik kalkınma için finansın potansiyel önemi konusunda Schumpeter'in haklı olabileceğini belirtmişlerdir. Bu çerçevede, finansman maliyetini değiştiren politikalar finansal aracılığın etkinliği üzerinde birinci dereceden etkiye sahiptir. King ve Levine(1993,

c)'ye göre finansal aracilar teknolojik yenilik ve ekonomik gelişmeyi olanaklı kılmaktadırlar. Girişimci seçmek, verimli yatırımları finanse etmek üzere tasarrufları harekete geçirmek, yenilikçi faaliyetler için riskleri çeşitlendirmek gibi rollerle finansal aracilar ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadırlar. Yazarlara göre daha iyi finansal sistemler başarılı inovasyon olasılığını artırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Yazarlar aynı yıl yaptıkları bir başka çalışmada, finansal araciların verimli yatırımların etkinliğini artırdığını ve ülkelerin bu tür yatırımlar sayesinde daha hızlı büyüdüğünü ifade etmişlerdir. Yapılan analizlerde, finansal aracılığın ölçüği ve etkinliğine ilişkin ölçümlerin ekonomik büyüme ile önemli ölçüde ilişkili olduğu, finansal aracılık sisteminin büyüklüğünü artırmanın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir pozitif etkisi olduğu gösterilmekte ve finansal gelişmenin ekonomik kalkınmanın önemli bir belirleyicisi olabileceği sonucuna varmaktadır (King ve Levine, 1993, a).

Bu argümana paralel olarak Rajan ve Zingales (1996), finansal gelişmenin incelenen ülke örneklerinde ekonomik büyümeyi kolaylaştırdığını, finansal olarak bağımlı firmalar için dış finansman maliyetlerini azalttığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, finansal gelişme eksikliğinin getirdiği maliyetler, yerleşik firmalar ile piyasaya yeni giren firmaları ve büyük firmalar ile küçük firmaları farklı şekilde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, finansal gelişmişlik düzeyi de bir sektörün büyüklük kompozisyonunu ve yoğunlaşmasını belirleyen bir faktör olabilmektedir.

Benzer şekilde, Xu (2000) ise vektör otoregresif bir yaklaşımla 41 ülkenin 1960-1993 arası döneme ilişkin finansal gelişime ilişkin çıktıları incelemiş ve finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi takip ettiğine ve ekonomik büyüme üzerine çok az etkiye sahip olduğuna ilişkin hipotezin reddedildiğini ortaya koymuştur. Beck ve diğerleri (2000), Levine vd. (2000) ve Habibullah ve Eng (2006) ülkeler arası ve dinamik GMM panel data tekniği ile yaptıkları incelemede, finansın ekonomik büyümeye katkı sağladığına ilişkin tespitlerde bulunmuşlardır (Choong ve Chan, 2011).

1.2. Nedenselliğin Yönü

Geçmiş dönemlerde finans ekonomi ilişkisi çerçevesinde yapılan araştırmalar açısından temel soru finansal gelişmeden ekonomik büyümeye yönelik bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı iken günümüzde finans sektörünün ekonomik büyüme sürecinde etkili olduğu genel kabul görmektedir (Levine, 1997). Bununla birlikte finansal gelişmenin basit bir şekilde ekonomik performansı mı yansıttığı yoksa doğrudan büyümeyi mi hızlandırdığı tartışmaları açısından nedenselliğin yönü önemli bir konudur. İki değişken arasındaki nedenselliğin yönü, kalkınma politikaları açısından önemli etkiler barındırmaktadır. Arz yönlü olan durumda (finans odaklı büyüme) politika yapıcılarının finansal sektörün liberalizasyonuna

yönelmeleri gerekirken talep yönlü durumda (büyüme odaklı finans) ekonomik büyümeyi artırıcı yöndeki politikalara yönelmek gerekmektedir (Calderon ve Liu, 2003).

Öte yandan, Patrick (1966) farklı bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu çerçeveye göre arz yönlü finansal gelişme ekonomik kalkınmanın erken evrelerinde sermaye birikimini teşvik edebilir. Finansal sistemdeki düzenlemelere ilişkin inovasyon ve gelişme, yatırımcılar ve özellikle tasarruf fazlası olan birimler açısından hane halkları için yeni fırsatlar sağlar. Teknolojideki yeni inovasyonlar, risk yönetimi teknikleri ve yeni finansal enstrümanlar sayesinde tasarruf sahipleri tasarruflarını artırabilir ve yatırımcılar daha düşük maliyetle yüksek getirili yatırımlar yapabilir. Bu durumda finansal kalkınmanın arz yönlü özellikleri kademeli olarak azalana kadar kendi kendine yeten bir ekonomik büyüme başlatır sonrasında ise talep yönlü finansal gelişme tarafından baskılanır.

Benzer şekilde, Demetriades ve Hussein (1996), kalkınma sürecinde olan 16 ülkeyi içeren çalışmalarında, finansal kalkınma ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik çeşitli nedensellik testlerini incelemiş ve çift yönlülüğe ve ters nedenselliğe ilişkin kanıtlar ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak, yazarlar finansın ekonomik büyümeye öncülük etmesini genelleştirmenin tehlikeli olduğunu ve gelişmekte olan ülkeler için yararlı olmadığını savunmaktadırlar.

Benzer şekilde, Neusser ve Kugler (1998), 13 OECD ülkesi için yaptıkları 34 yıllık bir dönemi ve 30 sektörü inceleyen çalışmalarında, finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel bağlantının, küçük ülkeler için zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmacılar gerek üretim GSYİH'si gerekse toplam faktör verimliliği çerçevesinde yapmış oldukları araştırmada, ekonomik büyümeden finansal aracılık faaliyetine yönelik bir geri bildirim bulmuşlardır. Araştırmacılar ayrıca, geri bildirim süreci başladıktan sonra nedenselliğin başlangıç yönünü belirlemenin zor olduğunu, finansal gelişmenin gerçekten bir büyüme motoru mu olduğu yoksa bağımsız faktörler nedeniyle tüm ekonominin evriminin bir işareti mi olduğu konusunda genel bir açıklama yapmanın mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.

Diğer taraftan, Greenwood ve Jovanoviç (1990), Berthelemy ve Varoudakis (1996) ve Ram (1999) da bu konuda yaptıkları incelemelerde Neusser ve Kugler (1998) ile aynı sonuca varmakla birlikte, Chang (2002) yapmış olduğu çalışmada ne talep itişli ne de arz yönlü hipotezin Çin için geçerli olmadığını savunmaktadır. Yazar çalışmasında, talep yönlü ve arz yönlü hipotezleri test etmek için 1987 ile 1999 döneminde Çin için çok değişkenli VAR modelleri kullanarak Johansen eşbütünleşme testine dayalı bir inceleme yapmaktadır. Ortaya çıkan bulgular GSYİH, finansal gelişme ve üç değişkenin açıklık derecesi arasında bir eş bütünleşme vektörü olduğunu

göstermektedir. Çok değişkenli hata düzeltme modellerine (ECM) dayanan Granger nedensellik testlerinden elde edilen sonuçlar, finans ve ekonomik gelişme arasında bağlantı olmadığını ortaya koymuştur (Choong ve Chan, 2011).

Al-Yousif (2002) ise, mevcut çalışmaların çoğunun finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki korelasyona vurgu yapmakta olduğuna işaret etmektedir. Genel olarak kabul edildiği gibi iki değişken arasındaki yüksek korelasyonun birinden diğerine nedensellik yönünün varlığını göstermesi gerekmez, bu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik de söz konusu olabilir. Yazar araştırmasında ortaya çıkan sonuçların gerek Dünya Bankası gerekse diğer ampirik çalışmalarda ortaya çıkan “finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkeye özgü olduğu, bu nedenle ülkeler arasında genelleştirilemeyeceği, bu politikadaki başarıların diğer şeylerin yanı sıra bunları uygulayan kurumların etkinliğine bağlı olduğu” görüşüyle uyumlu olduğunu ifade etmektedir.

Konuya ilişkin Wang (1999), ekonomik büyüme ve finans ilişkisini yayılma etkileri açısından analiz ettiği ve üretim fonksiyonu teorisine dayanan çalışmasında, finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru uzanan bir ilişki ortaya çıktığını belirtmektedir. Öte yandan, kullanılmakta olan yaklaşımın ekonomik büyümeyi içsel olarak varsayması nedeniyle sadece finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru giden nedenselliği test ettiğini, ters ve hatta çift yönlü nedensellik olasılığını ihmal edilmesi nedeniyle bu durumun modelin yanlış tanımlanması sorununa yol açabileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, yazara göre daha fazla finansal kalkınmanın ekonomik büyümeye neden olması tartışmalı bir konudur.

Öte yandan, farklı finansal kalkınma göstergelerinin kullanılması bu sonuçsuz duruma katkıda bulunur ve tartışmalı nedensellik yönünü ortaya çıkartır. Al-Yousif'in (2002) çalışmasında görüldüğü gibi sonuçlar ülkeye özgüdür ve finansal gelişmeyi ölçmek için kullanılan değişkenlerin türüne göre değişme eğilimindedir. Bu durum, ülkelerin politika ve kurumlardaki farklılıklar nedeniyle finansal gelişmişlik düzeylerinde farklılık göstermelerine bağlanabilir. Benzer şekilde, ekonometrik tekniklerin uygulamalarından kaynaklanan belirsizlikler de söz konusudur. Uygun olmayan tekniklerin kullanılması, ülkeye özgü farklılıkların göz ardı edilmesi, açıklayıcı değişkenlerin ortak endojenitesi ve eşzamanlılık yanlılığından kaynaklanan potansiyel parametre tutarsızlığı, ciddi ekonometrik sorunlar ortaya çıkartabilmektedir. Ayrıca, örnek verilerin bölümlendirilmesi, ekonomik gelişme ile finans arasındaki belirsiz ilişkiyi de ortaya çıkarmaktadır. Örnekleme aralığı ne kadar geniş olursa, finansal gelişmenin ekonomik büyümeye olan etkisi de o kadar büyük olmaktadır. Bu da finansal derinleşmenin reel sektör üzerindeki etkisinin zaman aldığını göstermektedir.

Bu tartışmalı nedensellik literatürünü özetlemek için, Levine (1997) şunları öne sürmektedir: Teorik akıl yürütme ve kanıtlar ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında pozitif ve birinci dereceden bir ilişki bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bulgular, finansal piyasaların ve finansal kurumların ekonomik büyüme sürecinde önemli ve ayrılmaz bir rol oynadığı düşüncesini güçlendirmekte, aynı zamanda birçok şüpheliyi finansal sisteminin ekonomik büyüme ve sanayileşmeye karşı pasif bir tepki veren, önemsiz bir unsur olduğu algısından uzaklaştırmaktadır (Choong ve Chen, 2011).

1.3. Ampirik Yaklaşımlar

Finans ve büyüme bağlantısına yönelik ampirik ilginin yeniden canlanması esasen Goldsmith'in (1969) çalışmasıyla başlar. Bu çalışma, 1860-1963 döneminde 35 ülke için Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) göre finansal araçların aktif büyüklükleri, tahvil ve menkul kıymet ihraçlarının toplamına ilişkin verileri ve kredilerdeki değişiklikleri birlikte kullanarak finans ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu araştırma çığır açıcı olmakla birlikte, sınırlı sayıda gözlem, alternatif büyüme belirleyicilerinin kontrol edilememesi, finansal kalkınma için şüpheli ampirik vekil seçimleri ve tanımlama girişimi olmaması gibi bir dizi sorundan muzdariptir ve nedenselliğin yönüne ilişkin bir çaba içerisinde değildir (Popov, 2018).

Diğer taraftan, yakın tarihlerde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesi, King ve Levine'in (1993,a, b) savaş sonrası dönem için yaptığı ülkeler arası çalışmalar ve Wachtel ve Rousseau'nun (1995) zaman serisi çalışması ile ivmelenmiştir. Bu çalışmalarda, finansal sektördeki gelişiminin ve finansal aracılık hizmetlerinin ekonomik büyümeyi teşvik etmede çok önemli olduğu ve ilişkinin oldukça anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Granger Temsil Teoreminin Engle ve Granger (1987) tarafından resmileştirilmesinden bu yana, Granger Temsil Teoremi kavramını uygulayarak finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini test etme konusuna önemli bir ilgi olmuştur. Bu kapsamda, 1960'lardan 1980'lerin ortalarına kadar, korelasyon analizinden, en küçük kareler (OLS) modeline kadar finans-büyüme hipotezini test etmek için birçok farklı yaklaşım kullanılmıştır. Bu çalışmalar finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki bağı göstermiş olsa da ekonometrik olarak karmaşık olmayan yapılarıyla araştırmacıların çok fazla ilgisini teşvik etmiyor gibi görünüyordu (Choong ve Chen, 2011).

Finans ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalarda elde edilen sonuçlar ve kullanılan ekonometrik tekniklerin bir kısmına Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1: Yabancı Literatürde Kullanılan Yöntemler ve Sonuçlar

Yöntem	Araştırma	Yazar	Sonuç
Panel Data	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	King ve Levine (1993,b)	Finansal gelişme, kişi başına reel GSYİH büyümesi, fiziki sermaye birikim oranı ve ekonomilerin fiziki sermayeyi kullanma verimliliğindeki gelişmelerle güçlü bir şekilde ilişkilidir. Ayrıca, finansal gelişme gelecekteki ekonomik büyüme oranları, fiziki sermaye birikimi ve ekonomik etkinlik iyileştirmeleri ile güçlü bir şekilde ilişkilidir.
AK model	Finansal Piyasalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Pagano (1993)	Finansal araçlar ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.
Panel Data	Finansal Piyasalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	King ve Levine (1993,c)	Daha iyi finansal sistemler başarılı inovasyon olasılığını artırır ve böylece ekonomik büyümeyi hızlandırır. Benzer şekilde, finansal sektördeki çarpıklıklar da inovasyon oranını düşürerek ekonomik büyüme oranını azaltır. Finansal sistemlerin verimlilik artışı ve ekonomik kalkınma için önemli olduğunu gösteren çok sayıda kanıt bulunmaktadır.
Granger Nedensellik	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Demetriades ve Hussein, (1996)	Türkiyenin de dâhil olduğu 16 gelişmekte olan ülke için ortaya çıkan bulgular finansın ekonomik kalkınma sürecinde öncü bir sektör olduğu görüşüne çok az destek sağlamaktadır. Bununla birlikte, çift yönlülüğe ilişkin önemli kanıtlar ve ters nedenselliğe ilişkin bazı kanıtlar bulunmuştur. Bulgular ayrıca nedensellik modellerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yöntem	Araştırma	Yazar	Sonuç
Johansen Eşbütünleşme	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme ilişkisi	Arestis ve Demetriades, (1997)	Zaman serisi analizi, finansal gelişme ve reel çıktı arasındaki ilişkiye dair ülkeler arası regresyonlardan daha derin bilgiler sağlamaktadır. Finansal Gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Endüstriyel üretim sektörü ile finans sektörü arasındaki ilişki, tarihi ve kurumsal faktörler, ülkenin büyüklüğü, dış sermaye gibi değişkenler çerçevesinde ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır.
Johansen Eşbütünleşme ve Panel Co-Entegrasyon	Finansal Gelişme ve Endüstriyel Üretim Sektörü ilişkisi	Neusser ve Kugler (1998)	Endüstriyel üretim sektörü ile finans sektörü arasındaki ilişki, tarihi ve kurumsal faktörler, ülkenin büyüklüğü, dış sermaye gibi değişkenler çerçevesinde ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır.
Multivariate VAR	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme ilişkisi	Luintel ve Khan (1999)	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır.
Panel VAR	Finansal Piyasalar ve Ekonomik Büyüme ilişkisi	Rousseau ve Wachtel (2000)	Finansal piyasalar ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Finansal derinlikten, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
GMM	Finansal Gelişme Büyüme ve Yatırım ilişkisi	Benhabib ve Spiegel (2000)	Finansal gelişmenin toplam faktör verimliliği ve yatırım üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır.

GMM dinamik panel tahmincisi ve kesitsel araşsal değişken tahmincileri	Finansal Araçlar ve Büyüme ilişkisi	Levine, Loayza ve Beck (2000)	Finansal araçların ekonomik büyümeye katkı sağladığı ortaya konulmuştur. Ayrıca veriler, hukuk ve muhasebe sistemlerine ilişkin ülkeler arası farklılıkların finansal gelişmedeki farklılıkları açıklamaya yardımcı olduğunu göstermektedir. Bu bulgularla birlikte, alacaklı haklarını, sözleşmelerin uygulanmasını ve muhasebe uygulamalarını güçlendiren yasal ve muhasebe reformlarının finansal gelişmeyi artırabileceği ve ekonomik büyümeyi hızlandırabileceği ortaya konulmaktadır.
GMM	Finansal Araçlar ve Büyüme ilişkisi	Beck, Levine ve Loayza (2000)	Finansal araçların, toplam faktör verimliliği büyümeye üzerinde büyük ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Finansal araçların gelişimi ile gerek fiziksel sermaye büyümeye gerekse de özel tasarruf oranları arasındaki uzun dönemli bağlantılar zayıftır.
Geweke ayrıştırma metodu	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme ilişkisi	Calderon ve Liu, (2003)	1960-1994 yılları arasında gelişmekte olan ve sanayileşmiş 109 ülkenin birleştirilmiş verileri üzerinde çıkan sonuçlar çerçevesinde; (1) finansal gelişme genel olarak ekonomik büyümeye yol açmaktadır. (2) finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru Granger nedensellik ile ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru Granger nedensellik bulunmaktadır. (3) finansal derinleşme gelişmekte olan ülkelerde sanayi ülkelerine kıyasla nedensel ilişkilere daha fazla katkıda bulunmaktadır. (4) analizlerde örneklem aralığı ne kadar uzunsa, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi o kadar büyüktür. (5) finansal derinleşme ekonomik büyümeyi hem daha hızlı sermaye birikimi hem de

			verimlilik artışı yoluyla desteklemektedir ve ikinci kanal en güçlüsüdür.
Granger Nedensellik	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Ahmed ve Hasnu (2009)	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır.
Dinamik Panel ve GMM	Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Saci, Giorgioni ve Holden (2009)	Otuz gelişmekte olan ülke için yıllık verilerden oluşan bir panel çerçevesinde, borsa değişkenlerinin büyüme ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak bunların varlığı standart bankacılık sektörü değişkenlerinin, özel sektöre kredi ve likit yükümlülüklerin, büyüme üzerinde negatif etkilere sahip olmasına yol açmaktadır.
Bayesian Model Averaging ve General-to-specific (Gets) Yaklaşımı	Finansal Kalkınmanın Belirleyicileri	Huang Y. (2010)	Bağlı olunan yasal mevzuatın ait olduğu köken (İngiliz, Amerikan vb.), kurumsal kalite, nüfus ve başlangıçtaki gelir finansal gelişme ile önemli ölçüde ilişkilidir

Her ne kadar finans ve ekonomik büyüme bağlantısı, son zamanlarda iyi gelişmiş ekonometrik teknikler kullanılarak geniş çapta araştırılmış olsa da, nedensellik yönleri karışık ve tartışmalı olmaya devam etmektedir. Finans ve ekonomik büyüme nedenselliğinin belirsizliği, eşzamanlılık, atlanan değişkenler, durağanlık sorunu, örneklem büyüklüğü ve gözlemlenmeyen ülkeye özgü etki gibi potansiyel önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu konular genellikle literatürde ana kaygılar olarak görülmektedir. Örneğin, küçük örneklem büyüklüğü, değişkenlerinin doğası açıkça belirlenmiş ve uygun tahmin teknikleri (birim kök ve eşbütünleşme testleri gibi) uygulanmış olmasına rağmen, yanlış yönlendirilmiş sonuçlara yol açabilir (Choong ve Chen, 2011). Christopoulos ve Tsionas (2004), ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi tartışırken, verilerin daha verimli bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırmacılara göre her ne kadar değişkenlerinin doğası kritik olarak kabul edilmiş ve uygun tahmin teknikleri (birim kökler ve eş bütünleşme etrafında) düzenlenmiş/kullanılmış olsa da, tipik olarak kullanılan küçük örnekler

standart testlerin gücünü önemli ölçüde bozabilir ve yanlış yönlendirilmiş sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, keskin çıkarımlar yapmak için verilerin verimli şekilde kullanılması gerekmektedir.

1.4. Aktarım Mekanizması

Finansal kalkınma ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğın yönüne ilişkin hızla büyüyen literatüre rağmen, finansal kalkınmanın ekonomiye hangi yolla katkı sağladığına ilişkin tartışmalar yerleşmiş olmaktan uzaktır. Bu konudaki ilk görüş, bankaların finansal araçlar olarak teknolojik yeniliği kolaylaştırmadaki rolünü vurgulayan Schumpeter (1911) tarafından ortaya konulmuştur. Tasarruf fazlası olan birimlerden tasarruf toplama, karlı yatırım projelerinin değerlendirilmesi, yöneticilerin izlenmesi ve işlemlerin kolaylaştırılmasında uzmanlaşmış kurumlar olarak bankalar, firmalar hakkında daha düşük maliyetle ayrıntılı ve verimli bir şekilde bilgi toplanmasını sağlamaktadır. Finansal araçlar tarafından sağlanan düşük bilgi maliyetleri, kaynakların tahsisini ve verimlilik artışını etkileyebilir. Bu nedenle kurumlar, tasarrufları üretken firmalara tahsis etmek için toplumda finansal araçlar olarak hareket ederler. Schumpeterci görüş, finansal araçların evriminin, genel çıktı artışını besleyen teknik değişim ve verimlilik artışını teşvik etmede doğrudan bir etkiye sahip olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte bu görüş, finansal araçların gelişiminin mutlaka tasarruf oranlarını etkilemediğini, ancak çeşitli kanallardan tasarrufları tahsis etme oranlarını etkilediğini belirtmektedir. Alternatif bir görüş, daha hızlı bir sermaye birikimi veya teknoloji değişiklikleri yoluyla ekonomik büyümeyi etkilemede finansal gelişmenin rolünü vurgulamaktadır (Choong ve Chen, 2011).

Belirtilen çerçevede, finansal kurumlar, farklı zamanlarda likidite ihtiyaçları olan birçok tasarruf sahibini bir araya getirerek ve bu kaynakları bir havuzda biriktirerek likidite risklerini yönetmede yardımcı olabilir ve tasarruf sahiplerine daha yüksek getiri sağlayabilir. Benzer şekilde, daha likit finansal piyasalar, yatırımcıları tasarruflarını kontrol etmekten feragat etmeye teşvik eder çünkü yüksek getiri elde etme imkanının yanı sıra finansal piyasalardaki fonlara anında erişim sağlayabilirler. (Beck, 2012).

Wachtel (2001), başarılı bir finans sektörünün, likit kaynakları yatırım fırsatlarına yönlendiren geniş bir finansman teknikleri yelpazesine sahip olduğunu belirttikten sonra finansman yapılarını üç başlık altında toplamaktadır. Bunlar; girişimci finansmanı, bankacılık finansmanı ve sermaye piyasaları'dır. Diğer taraftan, finansal araçların kaynakların etkin dağılımını sağlayarak ekonomik büyümeyi teşvik ettiği dört kanal bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde finansal araçlar fon transfer etme mekanizması olarak çalışmakta, fon arz eden taraflardan, fon talep eden taraflara gerekli fonları kanalize etmektedir. İkincisi finansal araçlar daha

çekici ve yenilikçi enstrümanları piyasaya sürerek tasarrufların mobilize olmasını desteklemektedir ki bu sonuçta daha yüksek tasarruf oranlarını teşvik etmektedir. Üçüncüsü finansal kurumlar ölçek ekonomisi yolu ile proje değerlendirme ve kredi başlangıç maliyetlerini düşürmekte ve kurumsal yönetim yolu ile projeleri daha iyi bir şekilde takip etmektedir. Son olarak ölçek ekonomisi çerçevesinde hareket eden ve düzenli bilgi edinen finansal araçlar riskin azaltılmasına ve risk paylaşımı enstrümanlarının gelişimi yoluyla piyasanın gelişimine ve likiditenin teşvik edilmesine olanak sağlamaktadırlar.

Greenwood ve Jovanoviç (1990) ise, yatırımın daha etkin bir şekilde üstlenilmesi ve artan sermaye tahsisinden kaynaklanan finansal yapının büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirten bir çerçeve sunmaktadır. Bu durum, yatırımcıların finansal araçlar sayesinde bilgi havuzları oluşturarak, belirli yatırım projelerini etkileyen şoklar hakkında daha iyi bilgiye sahip olabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, finansal aracılık ve ekonomik büyüme, Goldsmith-McKinnon-Shaw'ın ekonomik kalkınma görüşüne uygun olarak ayrılamaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Greenwood ve Jovanoviç modelinde, özellikle yavaş büyüyen ilkel bir ekonomiden hızlı büyüyen gelişmiş bir ekonomiye geçişte, bir ekonomide zengin ve fakir arasındaki servet dağılımının genişlediği bir aşamadan geçilmektedir ki bu durum Kuznets hipotezini anımsatmaktan bir kalkınma döngüsü oluşturmaktadır.

Levine (1991) ise, hisse senedi piyasalarının gerek doğrudan, gerekse likidite riskini azaltarak dolaylı yoldan ekonomik büyümeyi hızlandırdığını göstermektedir. Finansal piyasa faaliyetlerinin vergilendirilmesi veya engellenmesi ise kişi başına büyüme oranlarını düşürmektedir. Benzer şekilde, King ve Levine (1993, a) finansal kurumların verimliliğini teşvik eden politikaların büyüme üzerinde birinci dereceden bir etki yarattığını belirtmektedir.

Yakın tarihli bazı çalışmalar, finansal aracılık ve büyüme arasındaki ilişkinin ele alınan ülke örneğine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Kimi ülkelerde bankalara yönelik yetersiz düzenlemeler ve finansal zorluk durumunda kurtarma beklentileri bankacılık sektörünün aşırı kredi vermesine neden olarak finansal verimlilikten çok kırılgan bir sisteme yol açmıştır. Ampirik çalışmalar, finansal araçların ekonomik verimlilik ve büyüme için önemli olduklarını ancak maliyet etkinliği ve rekabet derecesi açısından ülkeler arasında farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, tam rekabetin ve tam enformasyonun söz konusu olduğu ve piyasa aksaklıklarının bulunmadığı bir dünyada, finansal araçlar için hiçbir role gerek bulunmamaktadır. Bireyler tasarruflarını zaman ufukları ve likidite tercihleri çerçevesinde uygun getirili projelere ve firmalara yatırım yapma

imkânına sahiptirler. Böyle bir piyasada belirsizlik altında bile finansal araçlar gereksizdir (Becsi ve Wang, 1997).

Finansal piyasalar, firmalara gelecekteki bir zamanda geri ödeme karşılığında fon sağlayacak şekilde oluşturulabilir. Bu piyasalar, fonları akla gelebilecek tüm beklenmedik durumlara tabi olan ticaret sözleşmelerine kanalize edebilir. Bu tür piyasalar risklerin verimli bir şekilde çeşitlendirilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, mükemmel dünya elbette gerçekçi olmayan varsayımlar üzerine kuruludur. Aracıların neden var olduğunu açıklamanın anahtarı, bu dünyaya kusurlar veya aksaklıklar getirmektir. Bunu yapmak, mükemmel bilgi, mükemmel rekabet veya sürtünmesiz piyasalar varsayımlarını gevşetmek ve araçların sonuç üzerinde nasıl gelişebileceğini göstermek anlamına gelir. Koşullar mükemmellikten uzaklaştığında ekonomik değişim maliyetli hale gelir ve maliyet yeterince yüksekse, değişim hiç gerçekleşmeyebilir. Finansal araçlar bu değişimi uygun fiyatlı hale getirir ve böylelikle piyasa aksaklıklarını dengeler. Diğer taraftan, finansal araçlar, bireylerin ölçek ekonomisine erişmesini engelleyen teknolojik aksaklıklar, bilginin maliyetli olması ve bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi nedeniyle ortaya çıkan teşvik aksaklıkları gibi sorunları da dengelemektedir (Becsi ve Wang, 1997). Bu alanda yapılan yakın dönemli çalışmalarda ise finansal aracılık ve finansal kurumlar dışsal olarak ele alınmıştır (Popov, 2018). Bu kapsamda yapılan araştırmalarda, finansal sektöründeki gelişimin ve finansal aracılık hizmetlerinin ekonomik büyümeyi teşvik etmede önemli bir rol oynadığı ve ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya konulmaktadır (Choong & Chan, 2011).

Bölüm 2

Finansal Erişim, Finansal Kapsayıcılık ve Finansal Gelişme

Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar henüz yakın tarihteki sayılabilecek araştırmalardır. Bu bölümde finansal erişim ve finansal kapsayıcılık kavramlarının finansal gelişme ve finansal sistemler ile ilişkisi ele alınmaktadır.

2.1. Tanımlar

Finansal erişim kavramı ilk olarak 1995 yılında banka şubelerinin kapanmasının bankacılık hizmetlerine sınırlı bir fiziksel erişime yol açmasıyla ilgilenen coğrafyacılardan tarafından ortaya atılmıştır. Leyshon ve Thrift (1995), yapmış oldukları çalışmada finansal kapsayıcılığı tam tersi bir durum olan finansal dışlama kavramı çerçevesinde ele almış ve finansal dışlamayı fakir ve dezavantajlı sosyal grupların finansal sisteme erişimlerini engelleyen süreçler olarak tanımlamışlardır. Yazarlar, finansal dışlanmanın ekonomik gelişme ve gelir dağılımı yönünden coğrafi farklılıkları şiddetlendirdiği ve adil olmayan bir kalkınmaya işaret ettiğini, bu durumun “finansal vatandaşlık” kavramı çerçevesinde ele alınarak fakir bireyler ve dezavantajlı gruplar yönünden çözümlenmesi gereken bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. (Leyshon ve Thrift 1995, Thrift ve Leyshon, 1999).

Finansal erişimle bağlantılı olan bir başka kavram ise finansal kapsayıcılık kavramıdır. Finansal erişim, finansal ürün ve hizmetlere ulaşım odaklanırken, finansal kapsayıcılık kullanıma odaklanır, ancak kullanım eksikliği her zaman erişim eksikliği anlamına gelmez. Birçok kişi bu hizmetlerin yüksek maliyetlere sahip olması, zahmetli evrak işleri gerektiren düzenlemelerin bulunması, erişime yönelik seyahat mesafesi, yasal engeller veya diğer piyasa aksaklıkları gibi kullanım engelleri nedeniyle finansal hizmetlere erişememektedir. Diğer bir grup ise uygun fiyatlarla erişebilmelerine rağmen finansal hizmetleri kullanmamayı tercih etmektedir. Bununla birlikte, finansal hizmetlere erişimi sınırlayan engellerin çoğunun daha iyi politikalarla aşılabileceği giderek daha fazla oranda kabul görmektedir (Demirgüç-Kunt, Klapper, Singer ve Van Oudheusden, 2015).

Uluslararası kuruluşlar, resmi otoriteler ve konu üzerinde çalışan araştırmacılar finansal erişim/finansal dışlanma ve finansal kapsayıcılık tanımlarında bu kavramların temel unsurlarını ortaya koymaktadır. Tablo 2’de bu yöndeki tanımların bir kısmına yer verilmektedir.

Tablo 2: Finansa Erişim ve Finansal Kapsayıcılık Tanımları

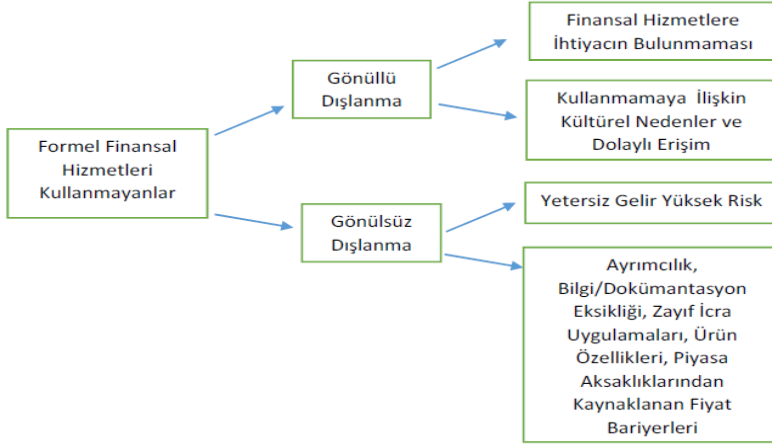
Yayın	Tanım
IMF	Finansal erişim; etkinlik kriterinin dışında finansal hizmetlere erişimden mahrum olunmamasıdır. (Amidzic, Massara ve Mialou, 2014).
Dünya Bankası	Finansal kapsayıcılık; finansal hizmetlerin kullanımında fiyat veya fiyat dışı bariyerlerin bulunmamasıdır. (Demirgüç-Kunt, Beck ve Honohan, 2008) Finansal kapsayıcılık; formel bir finansal kuruluşta olan hesabın kullanımınıdır (Allen vd., 2016).
OECD	Finansal kapsayıcılık; regüle edilmiş finansal ürünlere uygun fiyatla, zamanında ve yeterli erişim ve bu ürünlerin toplumun her kesiminin kullanımına uygun hale getirilmesidir. (Atkinson ve Messy, 2013; 11).
AB	Finansal dışlama; bireylerin finansal ürün ve hizmetlere erişim ve kullanımında yaşanan zorluklar olarak tanımlanmaktadır (Kempson, Crame ve Finney, 2007).
Rangarjan Komitesi	Finansal erişim; düşük gelirli gruplar gibi zayıf toplum kesimlerinin, ihtiyaç duyduklarında finansal hizmetlere ve yeterli krediye, karşılayabilecekleri bir maliyetle ve zamanında erişebilmesidir (Rangarajan, C. Committee Report, 2008).
Afrika Kalkınma Bankası(AfDB)	Finansal kapsayıcılık; resmi finansal hizmetleri nüfusun tüm kesimleri için mevcut, erişilebilir ve uygun fiyatlı hale getiren çabaların bütününü ifade eder (Triki ve Faye, 2013).
Reserve Bank of India	Finansal kapsayıcılık; bankacılık hizmetlerinin geniş halk kesimlerine uygun maliyetlerle ulaştırılmasıdır. Dezavantajlı ve düşük gelirli gruplar, kamu mal ve hizmetlerine sınırsız erişim, açık ve etkin bir toplumun olmazsa olmazıdır (Leeladhar, 2005).
ADBI	Finansal kapsayıcılık; bankalaşmamış (unbanked) popülasyonun formel finansal sistem içine çekilerek, tasarruf, ödeme ve transfer hizmetlerinden, kredi ve sigortaya kadar çeşitli finansal hizmetlere erişiminin sağlanmasıdır (Hannig ve Jansen, 2010).
Sarma (2012)	Finansal kapsayıcılık; ekonomideki tüm bireyler açısından formel finansal sektöre erişimin kolaylaştırılması, finansal hizmetlerin kullanıma hazır olması ve bu hizmetlerin kullanım sürecidir. Bu tanımlama aynı zamanda finansal kapsayıcılığın farklı boyutlarına atıf yapmaktadır; erişilebilirlik, kullanıma hazır olma ve finansal sistemin kullanımı. Bu boyutlar bir arada kapsanmış bir finansal sistemi oluşturmaktadır. Bankaların birçok temel finansal hizmetlere erişimin giriş kapısı olması nedeniyle bankacılık kapsamına dâhil olma/dışlanma, finansal kapsam içerisinde yer alma/dışlanmanın bir göstergesi olarak görülmektedir.

Kempson ve Whyley (1999:1-21), ise finansal kapsama dâhil olmama/finansal dışlanmanın beş biçimini Tablo 3'deki şekilde tanımlamaktadır.

Tablo 3: Finansal Dışlanma Türleri

Kempson ve Whyley (1999:1-21)		
Finansal Dışlanma Türleri	Erişim dışlaması	Uzaklık veya risk yönetimi süreçleri nedeniyle finansal sistemden dışlanma.
	Koşullardan Dolayı Dışlanma	Koşulların uygun olmaması.
	Fiyat Dışlaması	Finansal ürün maliyetinin yüksek olması.
	Piyasa Dışlaması	Finansal kuruluşlarca hedeflenmiş kitle içerisinde yer almamak.
	Kendini Dışarıda Tutmak	Kişinin kendi psikolojik bariyerleri çerçevesinde finansal piyasanın dışında kalması.

Dünya Bankası ise gönüllü ve gönülsüz olmak üzere finansal dışlanmanın dört biçimini Şekil 1'deki gibi ortaya koymaktadır;

Şekil 1: Finansal Dışlanma Türleri

Kaynak: World Bank, 2013: 16'dan uyarlanmıştır.

Şekil 1 çerçevesinde gönüllü dışlanma elverişli bir proje olmadığı yada kültürel ve dini nedenlerle hizmete ihtiyaçları olmadığı için finansal hizmetleri kullanmamayı seçen popülasyon veya firmaları ifade etmektedir. Makroekonomik bakış açısından bu dışlanma talep eksikliği nedeniyle

oluşmaktadır. Bu tür bir dışlanma piyasa başarısızlığının doğrudan bir sonucu olmadığından, bunu ele almak için çok az şey yapılabilir. Öte yandan, finansal okuryazarlığın artırılması veya kültürel ve dini gereklilikleri karşılayacak şekilde uyarlanmış finansal ürünler sunan uzmanlaşmış finansal kurumların girişini teşvik etmek yoluyla iyileştirme her zaman mümkündür (Amidzic vd. 2014).

Bazı bireyler ve şirketler ise finansal sistemden gönüllü olmayan bir biçimde dışlanmışlardır; çünkü ya yeterli gelirleri yoktur ya da kredi piyasası açısından aşırı risk taşıyan bir grupta yer almaktadır. Bu tip dışlanmalar piyasa aksaklıklarından kaynaklanmamaktadır. Bu durum doğrudan bir piyasa aksaklığının sonucu olmadığından bunu çözümlmek için yapılabilecekler sınırlıdır. Gelişmekte olan birçok ekonomide, finansal kurumlar rutin olarak verimliliklerini düşüren bir dizi engelle karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin, çeşitli nedenlerden dolayı sözleşmelerin uygulanmasındaki eksiklikler ve zayıf bilgi ortamı nedeniyle gelişmekte olan bazı ekonomilerdeki resmi finansal kurumlar, bireyleri veya firmaları özellikle de küçük ve orta ölçekli işletmeleri finansal kapsamın içerisine dâhil etme konusunda aşırı ihtiyatlı davranmaktadır. Bu yöndeki finansal dışlanmalar rekabetçi piyasalarda da ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, kapsayıcı bir finansal sistem için gönülsüz dışlamaların minimize edilmesi öncelikli konudur. Gönüllü olmayan bir biçimde dışlanan bir başka kategori ise düzenleme ve piyasa aksaklıklarından dolayı dışlanan bireyler ve kuruluşlardır. Makroekonomik ağidan bakıldığında, kapsayıcı bir finansal sistem oluşturmanın temel hedefi, prensip olarak şekil 1'deki 4. grupta yer alan bireylerin ve firmaların oranının en aza indirilmesidir (Amidzic vd., 2014).

2.2. Finansal Sistem ve Finansal Kapsayıcılık

Finansal sistemlerin kapsayıcı olması birçok yönden arzu edilen bir durumdur. Kapsayıcı bir finansal sistem, öncelikle kaynakların etkin bir şekilde dağılımına olanak sağlamaktadır. İkcinci uygun finansal hizmetlere erişim bireylerin ve firmaların gündelik finansman işlemleri yapmasını olanaklı kılmaktadır. Üçüncü olarak kapsanmış bir finansal sistem informal kredi kanallarının azalmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede kapsayıcı bir finansal sistem üretken kaynakların etkin bir şekilde dağıtılması yolu ile yatırımları artırmakta, ekonomik büyümeyi hızlandırmakta ve sermaye oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Sarma, 2012).

Kapsanmış bir finansal sistemin üç ana boyutu bulunmaktadır. Bunlar; fiziksel erişim, kullanım ve finansal hizmetlerin kalitesidir. Fiziksel erişim boyutu fiziksel olarak hizmet noktasına erişim kolaylığını ifade etmektedir (Amidzic vd., 2014). Dünya Bankasının Findex Raporuna göre dünya çapında finansal sisteme dahil olmayanların % 31'i finansal hizmet noktasına

olan mesafeyi formal bir finansal kuruluşta hesabı olmamanın temel nedeni olarak göstermektedir. (Demirgüç-Kunt vd., 2022). Finansal hizmet noktalarının fiziksel olarak mevcut olmaması en çok kırsal alanlarda yaşayan popülasyonu etkilemektedir. Öte yandan bazı ülkelerde şehirlerde yaşayanlar da bu durumda olabilmektedir. Finansal hizmet kullanımı ve kalite boyutları ise tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek ile ilgilidir. Finansal kapsayıcılık bu üç boyutun optimal kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Amidzic vd., 2014).

Finansal kapsayıcılığın temel ölçütü olan hesap sahipliği, kadın ya da erkek olsun her bireyin finansal hizmetleri kullanmalarını sağlayan bir geçittir. Bu hesaplar ister bir bankada, isterse kredi birlikleri, mikrofinans kurumları veya mobil para hizmeti sağlayıcısı gibi düzenlenmiş bir kurumda olsun, hesap sahipleri bu hesaplar sayesinde para depolama, gönderme, alma veya sağlık, eğitim ve işletmelere yatırım yapma imkânına sahip olmaktadır (Demirgüç-Kunt vd., 2022).

Das (2012), etkin bir finansal sistemin tasarruf araçları sunma, kredi verme, ödemeler sistemini düzenleme ve risk yönetimi gibi hayati amaçlara hizmet ettiğini ifade etmektedir. Gerek talep, gerekse arz yönlü faktörler bankacılık hizmetlerinin kullanımında önemli etkilere sahiptir. Arz yönlü faktörler şubeye olan uzaklık, şubedeki zamanlama ve dokümantasyon prosedürleri gibi hususları içermektedir. Talep tarafında önemli faktörler ise altyapı, kalkınma ve finansal okuryazarlıktır.

Zayıf bir finansal kapsayıcılık birbiriyle bağlantılı üç ana unsur yansıtmaktadır. Öncelikle bölgenin finansal altyapısı hala zayıftır; bunun bir yansıması olarak kredilerin kapsama alanı ve derinliği kısıtlıdır ve teminat/iflasa yönelik düzenlemeler oldukça yetersizdir. İkinci olarak kamu bankalarının aşırı baskınlığı, banka lisanslama prosedürlerine ilişkin kısıtlamalar ve banka rekabeti zayıftır. Üçüncü olarak banka dışı finans kuruluşları ve enstrümanlar gelişmemiştir. Bu durum bankacılık sektöründeki rekabeti engellemekte, sağlıklı, yeterli ve uzun dönemli fon imkânlarını ortadan kaldırmaktadır (Rocha, Arvai ve Farazi, 2011).

Öte yandan, finansal kapsayıcılığın yaygınlaştırılmasına ilişkin birçok neden vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Sethy, 2016);

- a) Ekonomik Nedenler: finansal kapsayıcılık ile gelir dağılımının eşitlenmesi ve tasarruf açığının azaltılması amaçlanmaktadır.
- b) Tasarrufların Mobilizasyonu: finansal kapsayıcılığın artması sayesinde toplumun daha zayıf kesimleri ile bankacılık hizmetleri arasında bağlantı kurularak tasarrufların artması ve daha sonra bu

- tasarrufların yatırım ve ekonomik büyüme amaçlı olarak kullanılması sağlanabilir.
- c) Finansal Sistem İçin Daha Büyük Bir Pazar Oluşturulması: Bu yapı, daha yüksek bir tasarruf oranı oluşturulması ve bu tasarruflarla toplumun daha geniş kesimlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu süreç bankacılık sektörünün büyümesini de sağlayacaktır.
 - d) Sosyal Hedefler: Mikro krediler yoluyla kırılğan toplum kesimlerinin fakirlik gibi sosyal problemleri ortadan kaldırılabılır.
 - e) Sürdürülebilir Bir Geçim Kaynağı Yaratılması: Banka kredilerinin toplumun daha zayıf kesimlerine verilmesi halinde bu kesimler kendi işlerini kurabilirler ve bu durum bu kesimlerin sürdürülebilir bir geçim kaynağı yaratmasını sağlayabilir.

Kutu 1. Ülke Örnekleri: Malezya

Malezya, bugüne kadar “finansal istikrar” ve “finansal kapsayıcılık” olmak üzere iki politika hedefini başarılı bir şekilde uzlaştırarak, dünyadaki en yüksek finansal katılım seviyelerinden birine sahip olmuştur. 2015 yılının sonunda Malezya'nın yetişkin nüfusunun % 92'si bir finans kurumunda aktif bir mevduat hesabına sahip bulunmaktaydı. Veriler, nüfusun finansal hizmetlere sınırlı erişimi olan veya hiç erişimi olmayan zayıf kesimlerinin, yenilikçi finansal hizmetler aracılığıyla finansa hızla erişim kazandığını ortaya koymaktadır. Cep telefonu uygulamaları ve acente bankacılığı gibi finansal kuruluşlar tarafından sağlanan teknolojiler, finansal kurumların uzak bölgelerdeki müşterilere güvenli ve uygun maliyetli bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Finansal Kapsayıcılığın artırılmasına yönelik önemli reformlar arasında kalkınma finansmanı sağlayan kurumlarda reform yapılması, bankaların yoksullara uygun ücretlerle finansal hizmetler sağlamasını gerektiren düzenlemeler yayınlanması, yeni bir kredi bürosunun kurulması, ulusal ödeme sistemi altyapısının modernizasyonu ve acente bankacılık modelinin başlatılması yer almıştır (World Bank Group 2017).

Politika yapıcılarının kapsanmış bir finansal sistemin ekonomik ve sosyal kalkınma için önemli bir bileşen olduğu görüşü literatürdeki giderek artan delillerle de desteklenmektedir. Finansal kapsayıcılığın yoksulluğun azaltılması ve tüm kesimleri kapsayan içselleştirilmiş bir ekonomik büyüme için kritik bir faktör olduğu güçlü bir şekilde kabul görmektedir. Yapılan çalışmalar, bireylerin finansal sisteme katılmaları durumunda, yeni bir iş kurmaları, mevcut işlerini geliştirmeleri, eğitime yatırım yapmaları, riskleri yönetmeleri ve finansal şokları absorbe etmelerinin kolaylaştığını göstermektedir (Demirguc-Kunt vd., 2015).

Bu çerçevede, kapsanmış bir finansal sistem birçok yönden istenilen bir durumdur. İlk olarak, üretken kaynakların etkin bir şekilde dağılımına olanak

sağlamaktadır. İkincisi finansal hizmete uygun bir şekilde erişim gündelik finansman ihtiyaçlarının yönetilmesine imkân sağlamaktadır. Üçüncüsü kapsayıcı bir finansal sistem -tefeciler gibi- informel kredi kanallarını azaltmaya yardımcı olmaktadır. Bu şekilde, bir kapsayıcı finansal sistem, güvenilir ve sağlıklı bir şekilde tasarruf yapma ve etkin finansal hizmetlere erişim sağlama yoluyla ekonomik verimliliği ve refahı artırmakta, sermaye oluşumuna katkı sağlamaktadır (Sarma, 2012).

Kutu 2. Ülke Örnekleri: Çin

Çin'de finansal katılımın kavramsallaştırılması ve pratiği son yıllarda önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Kırsal kredi kooperatifleri ve kamu bankalarının reformlarından aracı bankacılık modellerinin takibine, finansal teknoloji (fintech) şirketlerinin ortaya çıkması ve ölçeklenmesine kadar, çok çeşitli ürünler ve politika yaklaşımları Çin'deki finansal kapsayıcılığın son evrimini karakterize etmiştir. Çin'in başarıları arasında borç verenler ve borç alanlar arasındaki bilgi asimetrisini azaltan, bireyler, firmalar ve hükümet arasında güvenli ve verimli para transferini sağlayan sağlam bir finansal altyapının geliştirilmesi yer almaktadır. Çin ayrıca dünyanın en büyük acente ağlarından birini kurmuş, böylece kayıtlı finans sektörünün erişimini daha önce yetersiz hizmet verilen kırsal alanlara genişletmiştir. Tüketiciler, dijital olarak etkinleştirilmiş iş modelleri aracılığıyla sunulmakta olan yeni finansal ürün ve hizmetlere yüksek talep göstermişlerdir. Çin'in hesap sahipliği oranı – ki finansal katılımın temel bir ölçüsüdür- diğer G-20 ülkeleriyle aynıdır (World Bank Group, & People's Bank of China. 2018). Çin'in finansal girişimcileri, özel şahıslara ve mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelere (MSME) finansal hizmetler sağlamak için verimli bir araç olarak yeni teknolojilere - özellikle yazılım ve dijital platformlara- yönelmişlerdir. Giderek daha popüler hale gelen fintech çeşitleri arasında mobil ödemeler, para transferleri (havale), çevrimiçi borç verme ve kitle fonlaması yer almaktadır. Bireyler arası (P2P) platformlarda 2007'den bu yana gerçekleşen üstel büyüme, özel kişilerin ve girişimcilerin karşılaştığı finansman boşluğuna özellikle dinamik bir piyasa tepkisini temsil etmektedir. P2P web siteleri, finansman ihtiyacı olan projeleri/işletmeleri yayınlarak bankacılık sistemine alternatif finansman olanakları sunmaktadır. Bu projeler, bankaların tasarruf mevduatlarına sunduğu düşük faiz oranlarından (yılda yaklaşık % 1,5) daha yüksek getiri arayan yatırımcıları da cezbediği görülmektedir. Temmuz 2017 itibariyle, hâlihazırdaki kredileri 1,09 trilyon RMB'nin (162 milyar ABD Doları) üzerinde olan 5.029 P2P platformu bulunmaktaydı ve bu yalnızca iki yıl önceki P2P kredi seviyesinin on katından fazla bir rakama tekabül etmektedir. (Kelly ve diğerleri, 2017).

2.3. Finansal Gelişme ve Finansal Kapsayıcılık

Akademik literatürde finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yeterince ele alınmış olmasına rağmen, finansal gelişmişliğin finansal kapsayıcılığı da beraberinde getirip getirmediğine ilişkin incelemeler sınırlı sayıdadır. Gelişmiş finansal sistemlerin tamamen kapsayıcı bir finansal sistem oluşturmada başarısız oldukları, nüfusun bir kısmının finansal sistemin dışında kaldığı gözlemlenmektedir (Kempson ve Collard, 2012).

Bireylere faydalı ve uygun fiyatlı finansal ürünler sağlayan gelişmiş finansal sistemler, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar arasında fonların kanalize edilmesi, ödemelerin ve para işlemlerinin kolaylaştırılması ve ekonomideki risklerin yönetilmesine yardımcı olmanın anahtarıdır. Finansal sistemi ekonomik büyümeye bağlayan belirli kanallar hakkında hala çok fazla tartışma olmasına rağmen, daha yüksek düzeyde finansal gelişmeye sahip ülkelerin daha hızlı büyüme eğiliminde oldukları konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır (Mengistu ve Saiz, 2018).

Birçok ülkede, finans sektörü şube ağlarının ekonomisi çerçevesinde gelişmiştir. Yakın zamana kadar, tüketicilerin finansal ürünlere erişim seçenekleri, finansal hizmet sağlayıcıların fiziksel şubelerindeki etkileşimlerle sınırlıydı. Bununla birlikte, şubeleri inşa etme ve işletme maliyeti, genellikle belirli tüketici segmentlerine hizmet vererek elde edilen gelirden çok daha ağır basmaktadır. Bu nedenle, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bazı kesimler – özellikle kırsal ve yoksul tüketiciler ve genellikle küçük ve düzensiz gelir akışlarına sahip olanlar- sistematik olarak hizmet görmemiş veya yetersiz hizmet görmüştür (World Bank ve Bank of China, 2018). Öte yandan, hizmet verilemeyen gruplara yönelme ve daha fazla finansal kapsayıcılığın büyüme, yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılması üzerinde olumlu etkisini ortaya koyan çok sayıda çalışma da bulunmaktadır. Genel bir çerçevede ele alındığında, finansal erişim, makroekonomik performansı çeşitli kanallar aracılığıyla etkilemektedir. Örneğin, tasarruf araçlarına erişim, öngörülemeyen şoklar durumunda hane halklarının tüketimi yumuşatmasına yardımcı olur ve krediye erişim, şirketlerin üretkenliği ve rekabet gücünü artırmasını sağlar ve bireyler için girişimciliği teşvik eder (Khera vd., 2021).

Finansa erişime yönelik engellerin ortadan kaldırılması bireylerin meslek seçimlerini de etkilemektedir. Piyasa aksaklıkları söz konusu olduğunda, yoksul insanlar yüksek marjinal yatırım verimliliğine rağmen eğitimlerine yatırım yapamamaktadır. Bireylerin meslek seçimleri ise başlangıçtaki donanımları ile sınırlı kalmaktadır. Meslek seçimlerinin yapısı - insanların girişimci olup olamayacakları ya da ücretli çalışan olarak kalıp kalmayacakları ne kadar tasarruf edebileceklerini ve hangi risklere katlanabileceklerini belirler ve bunun büyüme ve gelir dağılımı üzerinde uzun vadeli etkileri olur. Dolayısıyla bu modeller, finansmana erişim eksikliğinin,

kalıcı gelir eşitsizliği veya yoksulluk tuzaklarının yanı sıra daha düşük büyüme için kritik bir mekanizma olabileceğini göstermektedir (Demirgüç-Kunt ve Levine, 2008).

Öte yandan, hane halklarının finansa daha fazla erişmesinin daha az eşitsizliğe yol açacağına dair bazı ekonometrik kanıtlar ortaya konulmakla birlikte, finansal erişim ve finansal kapsayıcılığın yoksulluğun azaltılmasıyla doğrudan ilintili olduğuna dair kanıtlar az sayıdadır. Yapılan çalışmalarda finansal erişim ve kapsayıcılığın kendi başına önemli olduğu ancak gelir ve dağılım değişkenleri için içerisine girdiğinde istatistiksel olarak öneminin ortadan kalktığı görülmektedir. Bu çerçevede, finansal kapsayıcılığın yoksulluğu azaltıcı etkisi ekonometrik olarak belirsiz kalmaktadır. Başka bir deyişle eğer kalkınma fakirliği azaltıyorsa bu durum erişim ve kapsayıcılık boyutunun ötesinde derinlik boyutu çerçevesinde gerçekleşmektedir. İlginç bir şekilde finansal kalkınmanın daha geleneksel ölçütü olan derinlik (banka kredisi) ve finansal erişim arasındaki etkileşim yüksektir ve bu finansal erişimi önemli kılmaktadır. Ancak eğer derinlik boyutu kişi başına düşen ortalama gelirin altında ise erişimin marjinal etkisi pozitif olmaktadır (Honohan, 2008).

Diğer taraftan, Beck, Demirgüç-Kunt ve Peria, (2005), finansa daha geniş kapsamlı erişimin finansal kalkınmanın standart ölçütleriyle ve ekonomik aktivite ile ilgili olduğunu bulmuşlardır. Bu faktörler kontrol değişkeni olarak ele alındığında ise, daha iyi iletişim ve ulaşım altyapısı ile daha iyi yönetim uygulamalarının daha geniş finansal erişim sağladığı ortaya konulmuştur. Finansal kurumlardaki kamu payı daha düşük erişime yol açarken daha yüksek yoğunlaşmaya sahip bankacılık sistemleri daha yüksek finansal erişim sağlamaktadır. İşletmeler açısından ise daha yüksek şube sayısı ve ATM yaygınlığı ile kredi hizmetlerinden daha fazla yararlanmanın finansal engelleri azalttığı bu çerçevede bankacılık sektörüne erişimin finansal kısıtlamaları azalttığı ortaya konulmuştur.

Ampirik kanıtlar, finansal derinlik ile büyüme arasında anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bulgular, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkilediği bir mekanizmaya ışık tutmaktadır. Ayrıca, araştırmacılar son zamanlarda finansal derinliğin gelir eşitsizliğini ve yoksulluğu azalttığını ve bu nedenle özellikle yoksullar için faydalı olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar cesaret verici olsa da, finansal hizmetlere erişim konusundaki veri eksikliği nedeniyle teorik modeller ile ampirik kanıtlar arasındaki bağlantı çok yakın olmamıştır. Teori daha geniş erişimin ve daha fazla fırsatın (yani finansal kapsayıcılığın) önemine odaklanırken, finansmana erişimi kalkınma sonuçlarıyla ilişkilendiren nispeten az ampirik kanıt vardır ve erişimin en iyi şekilde nasıl teşvik edileceğine dair politikalar için çok az rehberlik bulunmaktadır. Finansal derinlik ya da daha genel anlamda kalkınma, küçük işletmeler ve yoksul haneler üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahip

olabilir. Daha fazla derinliğin hem firmalar hem de hane halkları için daha fazla erişimle ilişkili olması muhtemeldir, bu da yatırım fırsatlarından daha iyi yararlanmalarını, tüketimlerini düzeltmelerini ve kendilerini sigortalamalarını sağlayacaktır. Ancak, finansal gelişme küçük işletmeler veya yoksul hanehalkları için doğrudan erişimi iyileştirmese bile, dolaylı etkileri de önemli olabilir. Örneğin, daha gelişmiş finansal sistemler ürün ve işgücü piyasalarının etkinliğini artırıp büyümeyi teşvik ettiğinden, yoksullar iş ve daha yüksek ücretlere sahip olmaktan fayda sağlayabilir. Benzer şekilde, finans sektörü hala çoğunlukla büyük firmalara hizmet verse bile, küçük firmalar finansal gelişme ile iş fırsatlarının arttığını görebilirler (Demirgüç Kunt ve Levine 2008).

Genel olarak, finansal kalkınma ve finansal derinlik, Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH)'ye oran olarak kredi veya mevduat hacmi gibi toplulaştırılmış değişkenlere bakar. Finansal kapsayıcılık ise, finansal sektörün gelirlerine, ırklarına, cinsiyetlerine, yaşlarına vb. bağlı olarak çeşitli nüfus kesimlerine yaygınlığını veya erişimini ifade eder. Örneğin, kredilerin GSYİH' ye oranı açısından çok gelişmiş görünen, ancak bu kredilerin çoğunu az kişi ödünç aldığı için kapsayıcılık açısından olumsuz sırada yer alan bir finans sektörü olabilir (Mengistu ve Saiz, 2018).

Camara ve Tuesta (2014), finansal kapsayıcılığın üç boyut tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Bunlar kullanım, erişim ve erişimin önündeki engeller olarak tanımlanmıştır. Araştırmacılara göre finansal hizmetlerin yüksek ölçüde kullanımı ya da erişim noktalarının fazla olması, finansal sistemin kapsanmış olduğu anlamını taşımamaktadır. Resmi finansal kuruluşların kullanımı, kişi başı GSYİH, insan sermayesi, hukuki altyapı, kültürel alışkanlıklar, bireylerin bu hizmetleri kullanmaya yönelik özellikle bir tutum sergilemeleri gibi birçok faktöre bağlı olabilir. Bu kapsamda, ATM ve banka şubesi gibi fiziksel altyapılara ulaşım finansal sisteme erişilebilirliği yalnızca kısmi olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu altyapıların lokasyonu ve konsantrasyonu ile ilgili bilgilere sahip olunmaması nedeniyle daha yüksek bir oranın daha fazla kapsanmış bir finansal sistemi ifade ettiği kabülünün de doğru olmadığı belirtilmektedir. Bu anlamda yalnızca kullanım ve erişilebilirliğe odaklanmak finansal kapsayıcılığın sınırlı bir şekilde ölçümlenmesine yol açmaktadır. Yazarlar kapsanmış bir finansal sistemin kullanım ve erişimi maksimize ederken gönüllü olmayan dışlamaları da minimize etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede finansal kapsayıcılığın ölçümlenmesi için finansal kapsayıcılığın üç boyutu olan kullanım, erişim ve erişimin önündeki engellerin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Finansal kapsayıcılığın bu üç boyutu çeşitli arz ve talep yanlı faktörler tarafından belirlenmektedir. Talep yanlı faktörler kullanım ve bariyerler boyutunu oluştururken, arz yanlı faktörler erişime ilişkin boyutları oluşturmaktadır. Yazarlarca yapılan hesaplamalarda, kullanım boyutuna ilişkin göstergeler olarak; en azından bir finansal ürün kullananlar, tasarruf

mevduatı bulunanlar ve bir finansal kuruluşta kredisi bulunanlar dikkate alınmıştır. Bu göstergeleri ölçümlemek üzere bir banka hesabı bulunanların sayısı, mobil bankacılık hizmetlerini kullanan ancak bir bankada hesabı bulunmayanların sayısı ve bir kredi ve banka kartı bulunmasına rağmen bankada hesabı olmayan kişilerin sayısı esas alınmıştır. Aile bireylerinden birinin hesabının bulunması nedeniyle hesabı bulunmayan kişiler de dolaylı kullanıcı oldukları için hesaplama dâhil edilmiştir. Öte yandan, mesafe, gerekli dokümantasyon eksikliği, satın alınabilirlik, finansal kuruluşlara olan güven eksikliği gibi nedenlerden dolayı bireylerin finansal sistemden gönüllü olmayan dışlanmaları erişim engellerine ilişkin göstergeler olarak ele alınmıştır. Diğer taraftan, daha fazla erişimin finansal hizmetlerin daha fazla kullanım olasılığını temsil ettiğini; bununla birlikte daha fazla erişimin daha fazla finansal kapsayıcılığı sağlamasının gerekli olmadığı, belirli bir eşik noktasına ulaştıktan sonra bir birimlik marjinal artışın finansal kapsayıcılığı artırması gerektiği ifade edilmektedir. Yazarlar erişimdeki artışın bir noktadan sonra finansal hizmetlerin kullanım yoğunluğunu artırabileceğini; ancak bunun yaygınlığı, yani daha fazla kişinin finansal hizmetleri kullanması sonucunu, doğurmayabileceğini ifade etmektedirler.

Yakın tarihli araştırmalar, geleneksel finansal katılım ile ekonomik büyüme ve ülke düzeyindeki yoksulluğun azaltılması arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. (Beck vd., 2005 a).

Çalışma çerçevesinde, finansal kapsayıcılığın ekonomik gelişmeye olan etkileri konusundaki literatür taraması, okuma kolaylığı açısından tablolaştırılarak sunulmaktadır. Söz konusu literatür taraması Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Finansal Kapsayıcılık ve Ekonomik Gelişme İlişkisi: Literatür Taraması

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Burgess ve Pande	2005	Kırsal alanlarda banka şubelerinin genişlemesi nedeniyle Hindistan'da kırsal yoksulluğun azaldığı belgelenmiştir.
Honohan	2008	Finansal derinlik (banka kredisi) ve finansal erişim arasındaki etkileşim yüksektir. Ancak eğer derinlik boyutu kişi başına düşen ortalama gelirin altında ise erişimin marjinal etkisi pozitif olmaktadır.

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Engelbrecht	2011	Toplumdaki finansal okuryazarlık eksikliği yoksulluğu azaltma ve refahı iyileştirme programlarını etkilemektedir.
Sarma ve Pais	2011	Bir ÷lkedeki insani kalkınma düzeyi ile finansal kapsayıcılık birbirleriyle yakın ilişki içerisindedir. Finansal kapsayıcılık ile gelir eşitsizliği, eğitim, şehirleşme, ulaşım alt yapısı, telefon ve internet kullanımını gibi fiziksel ve elektronik iletişim alt yapısı ve bilgiye erişilebilirlik gibi sosyo-ekonomik faktörler birbirleriyle ilişkilidir. Bu çerçevede finansal dışlama sosyal dışlamanın bir göstergesi olarak gör÷lmelidir. Düşük kişi başi milli gelir, yüksek gelir eşitsizliği, düşük eğitim düzeyi, düşük şehirleşme ve zayıf iletişim altyapısına sahip ÷lkeler daha düşük finansal kapsayıcılığa sahiptir.
Andrianaivo ve Kpodar	2011	Afrika ÷lkelerinde bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), özellikle cep telefonu kullanımını ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Cep telefonu penetrasyonunun büyüme üzerindeki olumlu etkisinin bir kısmı, daha fazla finansal kapsayıcılıktan gelmektedir. Aynı zamanda, cep telefonlarının gelişimi, özellikle mobil finansal hizmetlerin yaygınlaştığı ÷lkelerde finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pekiştirmektedir.

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Sahay vd.	2015	Düşük düzeyde finansal erişime (% 25'lik dilim) sahip bir ülke için, finansal katılımın % 75'lik dilime çıkarılmasının, GSYİH büyümesinde ortalama % 2-3 puanlık bir artışa yol açacağı tespit edilmiştir.
Sharma	2016	Hindistan ekonomisinde ekonomik büyüme ve finansal kapsayıcılık ile özellikle bankacılık penetrasyonu ve bankacılık hizmetlerinin mevcudiyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Finansal kapsayıcılık, ekonomik büyüme ve efektif bir finansal piyasa yapısının geliştirilmesinde kilit bir rol oynamaktadır.
Demirgüç-Kunt vd.	2015	Finansal katılım insanların birçok günlük finansal işlemi daha verimli ve güvenli bir şekilde yapmalarına ve resmi finansal sistemi kullanarak yatırım ve finansal risk yönetimi seçeneklerini genişletmelerine olanak tanımaktadır. Bu, özellikle hanelerin en yoksul yüzde kırkında yaşayan insanlar için geçerlidir.

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Demirgüç-Kunt ve Singer	2017	Resmi finansal hizmetlere erişim, özellikle zayıf toplum kesimlerinin finansal işlemleri daha etkili ve güvenli bir şekilde yapmasına imkân sağlamakta, eğitim ve ticarete yatırım yapmayı olanaklı kılarak fakir toplum kesimlerinin yoksulluktan kurtulmasına yardımcı olmaktadır. Finansal kapsayıcılık, işsizlik ya da evin geçimini sağlayan kişinin kaybı gibi gelir şoklarını yönetmeye olanak sağlayarak, insanların yoksulluğa düşmesini de önleyebilmektedir. Bu durum, özellikle en yoksul hanelerde yaşayan insanlar için geçerlidir.
Loukoianova vd.	2018	Finansal kapsayıcılık endekslerinde yüzde birlik bir artış, düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler için beş yıllık bir süre içinde kişi başına gelir artışında % 0,2'lik bir kümülatif artışla ilişkilidir.
Shen, Hu ve Hueng	2018	Finansal okuryazarlık ve dijital finansal ürün kullanımı finansal kapsayıcılık ile anlamlı ve pozitif bir biçimde ilişkilidir. Finansal okuryazarlığı geliştirmenin ve internet kullanımını yaygınlaştırmanın dijital finansal ürünlerin kullanımını teşvik edebileceği ve finansal kapsayıcılığı geliştirme hedefine ulaşılabilceği belirtilmektedir.

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Zhang ve Posso	2019	Çin'de finansal kapsayıcılığın hane geliri üzerinde güçlü bir pozitif etkisi vardır. Düşük gelimli haneler finansal kapsayıcılıktan daha fazla fayda sağlamaktadır. Finansal kapsayıcılık yoksulluğu ve kırılabilirliği azaltmaya ve gelir eşitsizliğini iyileştirmeye yardımcı olabilecektir.
Ibrahim, Özdeser ve Çavuşoğlu	2019	Nijerya'da finansal katılımın hane halkı tüketimi üzerinde güçlü ve pozitif etkisi bulunmaktadır. Orta ve yüksek gelimli haneler, hedeflenen düşük gelimli hanelere kıyasla finansal katılımdan daha fazla kazanç sağlamaktadır. Finansal kapsayıcılığın refah eşitsizliğini hafifletmek ve gelir yakınsamasını sağlamak için, kırsal finans piyasaları, özellikle düşük gelimli ve kırılabilir haneler için daha geniş kredi erişimine izin verecek şekilde yeniden tasarlanması gerekmektedir.
Ali, Fatima ve Ahmed	2019	Finansal kapsayıcılık, ekonomik büyüme ile kısa ve uzun vadede pozitif ilişkilidir. Finansal kapsayıcılık ekonomiyi bir yıllık gecikmeyle etkilemektedir.

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Adeoye ve Alenoghena	2019	İnternet kullanımı ve geniş tanımlı para arzı finansal erişim üzerinde pozitif etkiye sahiptir. İnternet kullanımının Nijerya'nın ekonomik büyümesine pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Ancak finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif, minimal ve önemsizdir. Ayrıca, etkileşimli internet kullanımı ve finansal kapsayıcılık katsayısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif, minimal ve önemsizdir. Dolayısıyla Nijerya'da internet kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi finansal kapsayıcılık mekanizması aracılığıyla aktarılmamaktadır.
Sahay ve Cihak	2020	Daha yüksek finansa katılım alt gelir grubunda özellikle kadınların finansal katılımı yüksek olduğunda, eşitsizliğin azalmasıyla ilişkilidir.
Arandara ve Gunasekera	2020	Sri Lanka için cinsiyet, eğitim ve kayıtlı istihdamın ülkedeki finansal katılımın önemli belirleyicileri olduğu vurgulanmaktadır. Sonuçlar, erkek olmanın, daha iyi eğitime sahip olmanın ve kayıtlı istihdama sahip olmanın bireylerin resmi finansmana erişimini ve kullanımını artırdığını göstermektedir. Öte yandan,

		<p>eğitimde yüksek seviyelere ve cinsiyet eşitliğine rağmen, Sri Lankalı kadınların erkeklere kıyasla daha fazla gayri resmi finansmana (ve daha az resmi finansmana) eriştiğini, kadınlar arasında genel bir aşinalık eksikliği bulunduğu ve dijital finans kullanımının düşük olduğu ortaya konulmaktadır.</p>
<p>Thathsarani, Wei ve Samaraweera</p>	<p>2021</p>	<p>Güney Asya ülkelerinde finansal katılımın beşeri sermaye gelişimi üzerinde uzun vadede, ekonomik büyüme üzerinde ise kısa vadede olumlu bir etkisi vardır. Özel sektöre verilen yurt içi krediler ekonomideki kısa vadeli büyümeyi ve beşeri sermaye gelişimini etkilemekte, zayıf toplum kesimlerinin ekonomiye katılımlarını sağlamakta, bilgi yönetimine ve güveni sağlayarak daha az çevresel etki ile işlemlerin kalite iyileştirmelerine izin vermektedir. ATM'ler ve ticari bankacılık dâhil olmak üzere finansal hizmetlere erişimi iyileştirmeye yönelik hükümet müdahalesi, dijital finansın Güney Asya ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını hızlandırmasını sağlayan bir politika olarak ortaya çıkmaktadır.</p>

Yazarlar	Yıl	Bulgular
Li vd.	2022	Çin ana karasında dijital finansal katılım, çiftçilerin gelir artışını önemli ölçüde etkilemektedir ve çiftçilerin gelir artışı üzerinde pozitif bir mekânsal yayılım etkisi bulunmaktadır.
Khera vd.	2021	52 gelişmekte olan ülke için dijital finansal kapsayıcılığın 2011-2018 döneminde kişi başına düşen GSYİH büyümesi ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu çerçevede, altyapıya erişim, finansal ve dijital okuryazarlık ve kurumların kalitesi dijital finansal kapsayıcılığın temel itici güçleri olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital finansal kanalların kullanımını kolaylaştıran diğer önemli faktörler, temel altyapıya erişim (cep telefonları, mobil veri hizmetleri, geniş bant internet) ve finansal okuryazarlıktır. Arz tarafında ise yüksek rekabet, finansal kurumlardaki verimsizlikler ve hukukun üstünlüğü önemli değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Yabancı literatürdeki incelemelerin artışına paralel olarak ülkemizde de finansal kapsayıcılığa ilişkin yapılan çalışmaların sayısı da artış göstermektedir. Bu yönde yapılmış olan literatür taraması Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Finansal Kapsayıcılık Konusunda Türkiyede Yapılmış Olan Çalışmalar

Yazarlar	Yıl	Sayısal Yöntem	Bulgular
Atamtürk	2004	Granger Nedensellik	Finansal sektörün gelişmesi ekonomik büyümeye neden olmaktadır.
Aslan ve Koralp	2006	Granger Nedensellik	Finansal gelişme göstergeleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.
Kandır ve İskenderoğlu	2007	Nedensellik Analizi	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki talep izleyen bir yapıdadır. Türkiye’de finansal gelişmişlik ekonomik büyümeyi desteklememektedir; ancak ekonomik büyüme finansal gelişmeyi desteklemektedir.
Yorulmaz	2012	Korelasyon	Finansal kapsayıcılık ile gelir düzeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkilidir. İnsani gelişme endeksi (HDI), eşitsizlik ve kentleşme gibi diğer faktörler finansal kapsayıcılık düzeyiyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki içerisindedir.
Yorulmaz	2013	Korelasyon	Yüksek gelir düzeyine sahip bölgeler ve iller, daha yüksek finansal katılım düzeylerine sahiptir. Türkiye açısından finansal hizmetlerin elektronik veya sanal sistemlere

			dönüşmesi nedeniyle internet ve mobil bankacılık verilerinin kullanımı finansal sistemin kapsamını belirlemek için en önemli hale gelmiştir.
Kaya	2017	ARDL	Türkiye için finansal erişim ve ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Finansal erişimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular arz takipli hipotezi desteklemektedir.
Bozkurt ve Altınar	2018	Tesadüfi Etkiler	Finansal erişim ile yükseköğretimde okullaşma oranı ve tasarruf oranı arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Sonuçlar çerçevesinde gerek eğitim, gerekse tasarruf düzeyindeki artışların finansal hizmetlere erişimi artıracığına işaret edilmektedir.
Özşuca	2019	Probit Regresyon	Erkek, yetişkin, daha zengin ve daha eğitilmiş olmak resmi bir hesaba sahip olma olasılığını artırmaktadır. Mobil bankacılık kullanımı da diğer geleneksel resmi finansal hizmet kullanımlarıyla aynı bireysel özelliklere sahiptir.

Yazarlar	Yıl	Sayısal Yöntem	Bulgular
Karakuş	2020	Probit Regresyon	Kadınların hesap sahibi olma, resmi birikim yapma ve resmi borç kullanma olasılıkları daha düşüktür. Yaşın finansal tabana yayılma bileşenleri üzerinde pozitif etkisi vardır. Eğitim ve gelir seviyesinin artmasının finansal tabana yayılmaya olumlu etkisi vardır.
Seven ve diğerleri	2020	Korelasyon	Kadınların işgücüne katılımının düşük olduğu bölgelerde finansal sisteme katılım da düşüktür. Eğitim seviyesi ve gelir düzeyi ile finansal kapsayıcılık arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
Bozkurt ve Karakuş	2020	Panel VAR	Dünya genelinde hem uzun dönemde hem de kısa dönemde ülkelerin kişi başına GSYH'sinden finansal kapsayıcılık endeksi skoruna doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ülkelerin kişi başına düşen milli gelirlerinde meydana gelen her 10.000\$'lık artış, kısa dönemli olarak (bir sonraki dönemde) finansal kapsayıcılık skorlarını 0,01 puan ve uzun dönemli olarak ise 0,06 puan artırmaktadır.

Yazarlar	Yıl	Sayısal Yöntem	Bulgular
Bulut ve Akyüz	2020	ARDL	Dijital bankacılığın ekonomik büyüme üzerinde kısa ve uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır. Dijital bankacılık finansal işlem hacmini artırmakta ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.
Ergün	2021	Granger Nedensellik	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde finansal erişim ve eğitim düzeyi arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur. Kısa dönemde ise nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Ergün ve Ergün	2021, a	Çoklu Doğrusal Regresyon	Finansal erişim göstergesi olarak ele alınan değişkenler ile nüfus artış hızı, gayrisafi yurtiçi tasarrufların oranı, işsizlik oranı, kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Ergün ve Ergün	2021, b	En Küçük Kareler	Finansal erişim düzeyi katılım bankalarının toplam aktif büyüklüğünü, toplanan fon büyüklüğünü ve kullanılan fon büyüklüğünü cari dönem ve sonrasındaki iki yıl boyunca istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Yazarlar	Yıl	Sayısal Yöntem	Bulgular
Yorulmaz	2022	Dinamik Panel Veri Analizi	Tasarruf ve kredi hesapları gibi resmi finansal hizmetlere ulaşımın artırılması yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Finansal erişim düzeylerinin yoksulluğu azaltma sürecinde olumlu etkileri bulunmaktadır.
Eroğlu ve Özgün	2022	Temel Bileşenler Analizi	Finansal kapsayıcılık; erişim, kullanım ve kalite olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır. Kullanım boyutunun finansal kapsayıcılığa olan etkisi diğer boyutlara kıyasla daha yüksektir. Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ) kredileri, mikro işletmelere verilen krediler, ihracat kredileri, ticari ve diğer kuruluşlara ait mevduatlar finansal kapsayıcılık üzerinde en yüksek ağırlığa sahip olan değişkenlerdir.
Avcı	2022	ARDL	Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Finansal kapsayıcılık uzun ve kısa dönemde ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ekonomik büyüme uzun dönemde finansal kapsayıcılığı artırmakta fakat kısa dönemde finansal kapsayıcılık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Finansal erişim ve finansal kapsayıcılığa yönelen ilginin doğurduğu sonuçlardan birisi de erişimin ve kapsayıcılığın artırılmasına yönelik artan çabalar ve uygulanan politikalarlardır. Öte yandan politikaların uygulanması için önce ekonomilerde finansal kapsayıcılık düzeyinin belirlenmesi gereklidir.

Kutu 3. Ülke Örnekleri: Sahra Altı Afrika

Sahra Altı Afrika (SSA¹)'da finansal kapsayıcılığın önündeki en önemli engel en yakın finansal hizmetlere olan fiziki mesafedir. SSA'ya yönelik incelemeler, ülke farklılıklarının hesap sahipliğinde gözlemlenen varyasyonların yüzde onundan fazlasını açıkladığını göstermektedir. Öte yandan, daha düşük gelir seviyeleri, hesap sahipliğini olumsuz etkilemektedir. Finansal ürünleri farklı yaşlarda kullanılma ihtiyacı da SSA'da kritik öneme sahiptir. Ayrıca, ülke farklılıkları da kritik bir rol oynamasına rağmen, temel farklılıklar büyük ölçüde bireysel farklılıklarla açıklanmaktadır. Başta para kaynaklarının eksikliği, hizmet maliyetlerinin yüksekliği ve en yakın finansal hizmet sağlayıcısına olan uzaklık olmak üzere, finansal katılımın önündeki birçok engel araştırıldığında, gelir kısıtlılığı ve en yakın finansal hizmet sağlayıcısına olan mesafe, Afrika'da finansal katılımın önündeki en kritik engelleri oluşturmaktadır (Ulwodi ve Muriu 2017). Bu ülkelerde, fiziksel uzaklığı ortadan kaldıran önemli bir etmen dijital erişim kanalları olarak ortaya çıkmaktadır (Kouladoum ve diğerleri, 2022). Bulgular, Sahra Altı Afrika'daki finansal katılım oranının artan dijital teknolojilerle birlikte arttığını göstermektedir. Finansal okuryazarlık, Afrika'da finansal istikrarın ve kapsayıcı finansın bir başka unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, finansal ve teknolojik altyapıların teşvik edilmesi açısından insan sermayesine yatırım yapılması önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. SSA ülkelerinde, resmi finansal sistemlerde kapsayıcılığın artması açısından farklı girişimler ve politikalar uygulamaya koyulmuştur. Bu politika ve girişimlerden bazıları, mikro finans bankalarının lisanslanması, faiz dışı finans kurumlarının kurulması, elektronik ödeme sisteminin getirilmesi, acente bankacılığı, mobil bankacılık, geleneksel olmayan bankaların lisanslanması ve faiz oranlarının serbestleştirilmesidir. Bu politikalar, kaynakların verimli bir şekilde tahsis edilmesini teşvik ederek, eşitsizlikleri azaltmak ve özellikle yoksullar için fırsatlar sağlayacak olan, herkesi, hatta yoksulları ve genellikle dışlananları bile, resmi finansal sistemi kullanmaya teşvik etmek için tasarlanmıştır (Abdulummin, 2018).

Dünya genelinde finansal erişim ne kadar sınırlıdır? Daha geniş erişimin önündeki başlıca engeller ve politika bariyerleri nelerdir? Büyümenin ya da yoksulluğun azaltılmasının önündeki bir kısıt olarak finansmana erişim ne kadar önemlidir? Hangisi daha önemlidir: hane halklarının erişimi mi, yoksa şirketlerin erişimi mi? Hâlihazırda erişimi olan firmalar ve hane halkları

¹ Sub Sahran Africa (SSA)

için mevcut hizmetlerin kalitesini ve çeşitliliğini artırmak mı (yoğunluk marjı) yoksa tamamen dışlanmış olanlara temel hizmetleri sağlamak mı (genişlik marjı) daha önemlidir? Yoksullar ve küçük işletmeler için finansmana doğrudan erişim, daha etkin ürün ve işgücü piyasaları yoluyla daha fazla finansal gelişmenin ekonomi genelindeki yayılma etkilerine kıyasla ne kadar önemlidir? Finansal hizmetlere erişim göstergelerinin geliştirilmesi, tüm bu soruların yanıtlanmasında ilk adımdır. Erişimi iyileştirmeden ya da bunu yapıp yapmayacağımıza ve nasıl yapacağımıza karar vermeden önce, bunu ölçmemiz gerekir (World Bank, 2007:26).

Kutu 4. Ülke Örnekleri: Kenya ve M-Pesa

2007'de Kenya'nın en büyük mobil ağ operatörü Safaricom, orijinal olarak mikro finans borçlularının Safaricom bayi ağını kullanarak para almalarını ve göndermelerini sağlamak için geliştirilmiş bir cep telefonu para transfer mekanizmasını uygulamaya koydu. Erişim ve kullanım kolaylığı nedeniyle Kenyalılar M-Pesa'yı günlük işlemlerde daha yaygın olarak kullanmaya başladılar. Safaricom, M-Pesa'yı piyasaya sürerek, ülke çapındaki geniş bayi ağını, müşterilerin para göndermek ve almak için kaydolabilecekleri kayıtlı acente şubelerine dönüştürdü. Kayıt olduktan sonra müşteriler, kasada nakit teslim ederek herhangi bir acentede telefonlarına para yükleyebildiler. Benzer şekilde, müşteriler herhangi bir M-Pesa acentesindeki hesaplarından nakit alabildiler. Böylelikle, Safaricom, cep telefonu şebeke sağlayıcısı telefon bayilerini müşterilerin para göndermek ve almak için kaydolabilecekleri kayıtlı acente şubelerine dönüştürdü. Kenya kırsalındaki çoğu köyde M-Pesa acentelerinin var olması M-Pesa'nın ülkedeki finansal katılımı artırmada önemli bir rol oynamasına neden olmuştur. 2013 yılında Kenya'da yaklaşık 79.000 acente ve 18,2 milyon abone vardı. M-Pesa işlemleri 2013 yılında Kenya'nın 33,6 milyar dolar olan gayri safi yurtiçi hasılasının % 31'ini oluşturuyordu M-Pesa'nın piyasaya sürülmesinden önce, Kenya nüfusunun sadece % 19'unun finansal hizmetlere erişimi varken 2013 yılında yapılan bir araştırmaya göre, yetişkinlerin % 66,7'si çeşitli finansal sağlayıcılar aracılığıyla finansal hizmetlere erişmiştir. Araştırma, 11,5 milyon kişinin finansal hizmetlere cep telefonlarından eriştiğini, 5,4 milyon kişinin ise bankaları kullandığını göstermekteydi (Oji, 2015).

M-Pesa'ya benzer ürünler gelişmekte olan başka birkaç ülkede daha piyasaya sürüldü, ancak bunların çoğu aynı düzeyde başarıyı deneyimlemedi. Örnekler arasında Güney Afrika'da Wizzit, Nijerya'da Moneybox, Uganda'da M-Cash ve Gana'da Paymenx sayılabilir. Uzmanlar, Kenya'daki M-Pesa'nın başarısından sorumlu düzenleyici konular ve iş modeli geliştirme ile ilgili bir dizi faktörün diğer ülkelerdeki mobil ödeme sistemlerinin yapılandırılmasında eksik olduğunu öne sürmektedirler. Safaricom, bankaların bulunmadığı en uzak bölgelerde bile Kenya

genelindeki bayi ağından yararlanarak fiziksel erişim engelinin müşteriler üzerindeki etkisini önemli ölçüde azaltmıştır.

Safaricom, "Müşterinizi Tanıyın" (KYC²) kurallarını koruyarak müşterilerin M-Pesa'ya abone olmalarını kolaylaştırmıştır ve herhangi bir kimlik ile hesap açmalarını sağlamıştır. M-Pesa kullanarak para transfer etmenin maliyeti de Kenya bankalarının benzer hizmetler için talep ettiğinden çok daha düşüktür. Buna ek olarak, Kenya'daki düzenleyici otoriteler mobil ödeme seçenekleri geliştikçe düzenleme konusunda mikro finans kuruluşları ve finansal kurumlarla işbirliği yapmayı tercih etmiştir. M-Pesa, düşük faiz oranlarından kredi sunan orijinal mikro finans kuruluşları konseptinden, elektrik faturalarını ödemek ve uçak bileti satın almak gibi günlük finansal işlemlerin gerçekleştirildiği bir yapı haline gelmiştir (Oji, 2015). Kenya'da M-Pesa'nın açtığı yolla birlikte düzenleyici çerçeveler de esnek hale getirilmiştir. 2009 yılında Finans Kanunu oluşturularak acente bankacılığına izin verilmiştir. 2011 yılında Ulusal Ödeme Sistemleri Yasası çıkarılmış, elektronik para ihraççılarının birlikte çalışabilir kapasiteye sahip olmaları sağlanmıştır. 2013 yılında tüketiciyi koruma kılavuzu tanıtılmıştır (Muthiora, 2015). Ayrıca 2014 yılında Mikro Finans bankalarının lisanslanması, kredi referans bürosu, mobil bankacılık, mikro finans kuruluşları gibi çeşitli girişimler faaliyete geçmiştir. Aynı zamanda 2014 yılında CBA Bank ile yapılan ortaklık sayesinde, M-Pesa müşterileri para biriktirmelerini ve borç almalarını sağlayan M-Shwari'ye kaydolabilmişlerdir (Oji, 2015).

² Know Your Customer (KYC).

Bölüm 3

Türkiye İçin Finansal Kapsayıcılık Endeksinin Oluşturulması

Türkiye’de finansal kapsayıcılık ekonominin dinamikleri çerçevesinde hızlı bir şekilde gelişim göstermektedir. Finansal kapsayıcılık düzeyinin ölçülmesi bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

3.1. Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri

Kalkınma teorileri genel olarak, finansal sistemin ekonomik gelişmeyi hızlandırma, kaynakların verimli alanlara dağıtılmasını sağlama, fırsat eşitliğini artırma, gelir dağılımını geliştirerek fakirliği azaltma gibi hayati fonksiyonlarını vurgulamaktadır. Finansal kapsayıcılık, ekonomideki fırsat alternatiflerini artırmakta, girişimcilerin fikirlerini uygulamasını, bireylerin eğitimleri için yatırım yapmalarını sağlamakta ve gelir dağılımını düzenleyerek büyümeyi hızlandırmaktadır. Öte yandan, literatürdeki ölçümler erişim boyutunu teoride vurgulandığı kadar ele almamaktadır. Örneğin kredilerin büyüklüğü finansal sistemin derinliğini göstermekle birlikte ne kadar erişimin olanaklı olduğunu göstermemektedir. Bunun bir nedeni kredilerin büyüklüğüne ilişkin verilere erişimin kolay olmasıyla birlikte finansal hizmetlere erişime ilişkin istatistiklerin yeterli ölçüde mevcut olmamasıdır (Demirgüç-Kunt ve Levine, 2008:15).

Diğer taraftan finans sektörünün genel anlamda iyi istatistiksel verilere sahip olduğu düşünülmektedir. Menkul kıymet piyasaları, bankacılık sistemleri, sermaye piyasaları ve sigorta sektörlerinin derinliğine ilişkin göstergeler piyasalarda yaygın olarak mevcuttur. Bu göstergeler aynı zamanda finansal sektör gelişiminin belirleyicilerini araştıran geniş bir literatürün temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, finansal sistemlerin ne kadar kapsayıcı olduğu ve kimlerin hangi finansal hizmetlere erişebildiği hakkında çok daha az şey bilinmektedir. Örneğin bankacılık sistemindeki ödenmemiş kredilerin toplam değerinin arkasında kaç borçlu vardır? Toplam mevduat istatistiği kaç mevduat sahibini temsil etmektedir? Ya da talep tarafından bakacak olursak, nüfusun ne kadarı mevduat hesabı kullanmaktadır? Nüfusun ne kadarı kredi kullanmıştır? Finansal derinliğe ilişkin verilerin aksine, bu istatistikler kolaylıkla elde edilebilir değildir. Yakın zamana kadar, gelişmekte olan ülkelerde finans sektörünün kimlere hizmet verdiği, yoksul hane halklarının ve küçük işletmelerin finansa erişimini desteklemede hangi finansal kurumların veya hizmetlerin etkili olduğu veya finansa erişimin genişletilmesinin önündeki pratik ve politika engellerinin neler olabileceği konusunda çok az bilgi bulunmaktaydı (Worldbank, 2007:26-33).

Bununla birlikte, tek tek kurumlardan gelen verilerin konsolide veriler elde etmek için nispeten basit bir şekilde bir araya getirilebildiği finansal derinlik ölçümlerinin aksine, kullanıma ilişkin veriler kolayca oluşturulamamaktadır. Örneğin, hanehalkları ve işletmelerin birden fazla bankayla (veya tek bir bankada birden fazla hesapla) işi olabileceğinden, tüm banka hesaplarının toplam sayısı hizmet verilen müşteri sayısını çok aşmaktadır. Ayrıca, düzenleyici kurumlar geleneksel olarak bireysel hesaplar veya hesap sahipleri hakkında (büyük hesaplar olmadıkça), veri toplamamaktadır; çünkü bu bilgilerin makro ekonomik istikrar analizi için yararlı olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmacılar, finansal hizmetleri kullanan hanehalkı veya işletmelerin gerçek payını ortaya çıkarmak için farklı veri kaynakları ve metodolojiler kullanmışlardır. Bu veri toplama çabalarının çoğu yenidir ve araştırmacılar bunları reel sektör sonuçlarıyla ilişkilendirmeye henüz yeni başlamışlardır. Daha fazla veri elde edildikçe ve daha sistematik veri toplama çabaları başladıkça, daha fazla ve daha iyi analizler beklenebilir (Worldbank, 2007:26-33).

Literatürde finansal erişim ve finansal kapsayıcılığın ölçümüne ilişkin farklı göstergeler kullanılmaktadır. Bu göstergelerin bir kısmına Tablo 6' da yer verilmektedir.

Tablo 6:Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri

Yazar	Yıl	Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri	Açıklama
Beck vd.	2007,a	1.000 km ² başına düşen şube sayısı	Bu ölçütler finans sektörünün coğrafi olarak nüfuzunu ifade etmektedir. Öte yandan fiziksel bankacılık noktalarına erişime ilişkin bazı sınırlamalar içermektedir. En önemlisi bu ölçütler banka fiziksel erişim noktalarının ülkenin coğrafi alanı ve nüfusu içerisinde yeknesak bir biçimde dağıldığını varsaymaktadır.
		100.000 kişi başına düşen şube sayısı	
		1.000 km ² başına düşen ATM sayısı	
		100.000 kişi başına düşen ATM sayısı	
		1.000 kişi başına düşen kredi sayısı	
		Ortalama kredi tutarının kişi başına gelire oranı	
			Bu ölçütler kullanım ölçütleridir. Öte yandan ortalama rakamlar bir bireyin alabileceği miktarı temsil etmekten uzak olmakla birlikte, yapılan çalışmalarda bu göstergelerin bankacılık hizmetlerinden yararlanan gerçek

			hane halkı ve firma sayısı ile korelasyonu olduğu görülmektedir
		1.000 kişi başına düşen mevduat sayısı	
		Ortalama mevduat tutarının kişi başına gelire oranı	
Beck vd.	2008	ATM sayısı	Bu ölçütler alternatif dağıtım kanallarına ilişkin bilgi içermemektedir. Birden fazla sayıda hesaba sahip müşteri ayırımını yapamamaktadır. Hepsi nüfusa oranla ele alınmaktadır.
		Banka Şubesi Sayısı	
		Banka Mevduatları	
Sarma	2012	1.000 yetişkine düşen banka hesabı sayısı	Bu göstergeler makro göstergeler olarak tanımlanmıştır.
		100.000 yetişkine düşen banka şubesi sayısı	
		Yurtiçi Kredi/GSYİH	
		Yurtiçi Mevduat/GSYİH	
	2012	Resmi bir finans kuruluşunda hesabı olanlar (%)	Bu göstergeler mikro göstergeler olarak tanımlanmıştır.
		Tasarruf amacı ile resmi bir finansal kuruluşta hesap kullananlar (%)	
		Resmi bir kuruluştan borçlanma amaçlı hesap kullananlar (%)	
		Resmi olmayan bir kuruluştan borçlanılanlar (%)	
Kainth	2013	Banka hesabı sayısı/Kişi başına düşen banka hesabı sayısı	Yazar üç boyutu içeren bir finansal kapsayıcılık yapısı öngörmektedir. Bu boyutlar bankanın piyasada mevcut olması (nüfuz), banka hizmetlerine erişilebilmesi ve kullanımdır. Penetrasyon boyutu göstergesi olarak banka hesabı sayısı alınmaktadır. Bu verinin sağlıklı olmaması halinde toplam nüfusa oran olarak bakılması gerektiği belirtilmektedir.

		1.000 kişi başına düşen banka şubesi sayısı/ATM sayısı/Müşteri başına düşen banka personeli sayısı.	Erişilebilirlik boyutu göstergesi olarak belirtilen göstergeler alternatifli olarak önerilmektedir.
		Kredi ve Mevduatın GSYİH'ye oranı	Bankacılık hizmetlerinin kullanımına ilişkin olarak ilgili lokasyondaki kredi ve mevduat tutarının GSYİH'ye oranının alınması önerilmektedir.
Amidzic vd.	2014	1.000 km ² 'ye düşen ATM sayısı	İlk iki gösterge coğrafi nüfuz göstergesi kalan iki gösterge ise kullanım göstergesidir.
		1.000 km ² 'ye düşen banka şubesi sayısı	
		1.000 kişi başına düşen mevduat sahibi yetişkin sayısı	
		1.000 kişi başına düşen kredi alan yetişkin sayısı	
Camara ve Tuesta	2014	100.000 yetişkine düşen ATM sayısı	Mobil bankacılık ve internetteki gelişmeler uzaklık bariyerlerinin aşılmasını sağlamakla birlikte, bunlara ilişkin sağlıklı veri bulunamaması nedeniyle hesaplamalara dâhil edememişlerdir.
		100.000 yetişkine düşen ticari banka şubesi sayısı,	
		1.000 km ² 'ye düşen ATM sayısı ve banka şubesi sayısı.	
Allen vd.	2016	Formel bir Kuruluşta Hesap Sahibi Olanların Oranı	Bir başkası ile birlikte sahip olunan hesaplar ve kredi birlikleri, kooperatifler, posta bankacılığı ve mikro finans kuruluşlarındaki hesaplar da dikkate alınmaktadır.
		Hesabı Tasarruf Amaçlı Kullanıcıların Oranı	Kredi birlikleri, mikro finans vb. banka dışı finansal kuruluşlarda tasarruf etmiş olanlar da dikkate alınmaktadır.
		Hesap kullanım sıklığı	Hesap üzerinden ay içerisinde yapılan işlemleri içermektedir.

AFI³ (2013), finansal kapsayıcılığa ilişkin olarak aşağıdaki göstergeleri belirlemiştir.

Tablo 7: AFI Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri

Boyut	Tanım	Temel Gösterge	Temsili Gösterge	Açıklama
Erişim	Finansal Hizmetleri Kullanma İmkânı Hesap Açmada Minimum Bariyer	Ülkede 10.000 Yetişkin Başına Düşen Erişim Noktası Sayısı		Mevduat ve Diğer Nakit Alma ve Ödemesi Gerçekleştirilebilen Düzenlemeye Tabi Erişim Noktası.
	Fiziksel Yakınlık, Finanse Edilebilirlik	En Az Bir İşlem Noktasına Sahip Erişim Birimi (%)		Erişim Noktasına Olan Mesafe Tutarlı Olarak Tespit Ediliyorsa Kullanılabilir.
En Az Bir İşlem Noktasına Sahip Erişim Biriminde Yaşayan Toplam Nüfus				
Kullanım	Finansal Ürünlerin/Hizmetlerin Gerçek Kullanımı (Kullanım Sıklığı)	En Az Bir Mevduat Hesabına Sahip Yetişkin Oranı (%)	10.000 Yetişkin Başına Düşen Mevduat Hesabı Sayısı	Ülkenin Tanımladığı Yetişkin Yaşı.
		En Az Bir Kredi Hesabına Sahip Yetişkin Oranı (%)	10.000 Yetişkin Başına Düşen Kredi Hesabı Sayısı	

Kaynak: Triki ve Faye 2013

³ Alliance for Financial Inclusion (AFI).

G-20-GPFI⁴ AFI'nin belirlediği göstergeleri de dikkate alan farklı bir finansal kapsayıcılık gösterge seti belirlemiştir. Bu gösterge seti Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: G-20 Finansal Kapsayıcılık Göstergeleri

Boyut	Kategori	Gösterge	Mevcut Global Veri Kaynağı
Kullanım	Resmi Olarak Banka Hizmeti Alan Yetişkinler	Formel Bir Finansal Kuruluşta Hesap Sahibi Olan Yetişkinlerin %'si	Global Findex
		1.000 Kişi Başına Düşen Mevduat Hesabı Sayısı	IMF Fas
Kullanım	Regülasyona Tabi Kuruluşlarda Kredisi Olan Yetişkinler	Regülasyona Tabi Kuruluşlarda Kredisi Olan Yetişkinlerin %'si	Global Findex
		1.000 Kişi Başına Düşen Mevcut Kredi Sayısı	IMF Fas
Kullanım	Formel Olarak Banka Kapsamında Olan Kuruluşlar	Formel Bir Finansal Kuruluşta Hesap Sahibi Olan Kobilerin %'si	WB Girişimci Araştırması
		Formel Bir Finansal Kuruluşta Hesap Sahibi Olan Kobilerin Sayısı	IMF Fas
Kullanım	Regüle Edilen Kuruluşlarda Kredi Limiti Olan Kuruluşlar	Formel Bir Finansal Kuruluşta Mevcut Kredisi Olan Kobilerin %'si	WB Girişimci Araştırması
		Regülasyona Tabi Kuruluşlardan Mevcut Bir Kredisi Olan Yetişkinlerin %'si	IMF Fas
Erişim	Hizmet Noktaları	100.000 Kişi Başına Düşen Şube Sayısı	IMF Fas

Kaynak: CGAP.2010. "Branchless Banking Agents in Brazil: Building viable networks." <http://technology.cgap.org/technologyblog/wp-content/uploads/2010/02/agent-networks-in-brazil-cgap-fgv1.pdf>.

⁴ Global Partnership for Financial Inclusion.

Kutu 5. Ülke Örnekleri: Bangladeş ve Grameen Bank

1984 yılında Muhammed Yunus, kırsal kesimdeki yoksul insanlara finansal hizmetler sağlamak için bir platform olarak Grameen Bank'ı kurmuştur. Yunus, kırsal kesimdeki yoksulların yerel ekonomik toplulukların bir parçası olarak geçimlerini sağlamak için gereken becerilere sahip olduğuna inanıyordu. Kırsal bölgelerde yaşayan yoksul bireylerin ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmak ve ekonomik faaliyetlerini teşvik etmek için kredi şeklinde finansmana erişim sağlamaları gerekmektedir. Grameen Bank, kırsal kesimdeki yoksul kadınlara teminat talep etmeden mikro krediler vererek faaliyetlerine başladı. 2011 yılına gelindiğindeyse, banka öz kaynaklarının % 95'ine sahip olan banka borçlularının % 97'sini kadınların sahip olduğu bir yapı haline gelmiştir (Shukran ve Rahman, 2011).

Uzmanlar, Grameen Bank'ın operasyonlarını iki ana nedenden dolayı kadınlara odakladığını öne sürmektedirler; gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar ekonomik zorluklara karşı erkeklerden daha savunmasız ve daha az riskli kabul edilmekte ve kırsal topluluklardaki küçük işletme sahiplerinin çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Mikro kredilerin sağlanmasında banka ile kredi alanlar arasında yasal bir sözleşme bulunmamaktadır ve sistem tamamen güvene dayalı bulunmaktadır. Ancak, Grameen Bank, borçluların karşılaşılabilecekleri acil durumları ve öngörülemeyen durumları karşılamak için farklı fonlarda küçük miktarlarda para biriktirilmesini şart koşturmaktadır (Oji, 2015).

Grameen Bank'ın iş modeli, birkaç kadından oluşan gruplar arasında işbirliğini teşvik etse de bireysel borçlular kendi borçlarından sorumludur ve üyeler veya gruplar arasında ortak bir sorumluluk bulunmamaktadır. 2011 yılında, Grameen Bank'ın 81.379 köyde 2.565 şubesi ile % 97'si kadın olmak üzere 8,3 milyon borçlusu bulunmaktaydı. Kuruluşundan bu yana, Grameen Bank 10 milyar doların üzerinde kredi kullanmış ve kredilerin % 97'si kredi alanlar tarafından bankaya geri ödenmiştir. Ortalama olarak, 2011 yılında Grameen Bank borçlulara her ay 123,4 milyon dolar para tahsis etmiştir (Yunus, 2011).

Çalışma kapsamında finansal kapsayıcılık üç boyutlu olarak ele alınacaktır. Bu boyutlar;

- 1) Yaygınlık
- 2) Erişim
- 3) Kullanım

olarak belirlenmiştir. Bu boyutlara ilişkin göstergeler ise aşağıdaki gibidir;

1) Yaygınlık Boyutunun Göstergeleri

- Kişi başı aktif müşteri sayısı.

2) Erişim Boyutunun Göstergeleri

- Kişi başına düşen şube sayısı.
- Kişi başına düşen ATM sayısı.
- Kişi başına düşen banka çalışan sayısı.

3) Kullanım Boyutunun Göstergeleri

- Kişi başına düşen toplam kredi tutarı.
- Kişi başına düşen mevduat tutarı.
- Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (Yazar tarafından hesaplanmıştır).

3.2. Türkiye İçin Finansal Kapsayıcılık Düzeyinin Ölçülmesi

Finansal kapsayıcılık düzeyine ilişkin yukarıda belirlenmiş olan boyutların her biri finansa erişimin farklı bir yönüne ilişkin gösterge oluşturmaktadır. Bir ekonomideki genel finansal kapsayıcılık düzeyinin ölçülmesi için ise bütün bu boyutları bir araya getiren daha geniş kapsamlı bir ölçüğe ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ölçek finansal kapsayıcılığın farklı boyutlarını tercihen tek bir rakamla ifade etmeli ve finansal kapsayıcılık düzeyini ekonomiler ve ülkeler arasında karşılaştırmaya elverişli olmalıdır. Bu anlamda finansal kapsayıcılığın belirtilen çerçevede ölçülmesi için bir finansal kapsayıcılık endeksi gereklidir (Sarma, 2008, Camara ve Tuesta, 2014).

Çalışma çerçevesinde, finansal kapsayıcılığın farklı boyutlarına ilişkin göstergeler değeri 0 ila 1 arasında değişen çok boyutlu bir endeks çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Endeksin 0 değerini alması bir ekonomideki tam finansal dışlamaya işaret ederken endeksin 1 değerini alması ekonomideki tam kapsayıcılığı ifade etmektedir. Endeksin oluşturulmasında, (Sethy, 2016) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) endekslerinde uygulanan hesaplama yöntemi kullanılmıştır.

3.2.1. Veri

Çalışma kapsamında oluşturulan modelin test edilmesine ilişkin veriler üç başlık altında toplanmaktadır;

Birinci grup veriler; finansal kapsayıcılık endeksinin ve makro büyüklüklerle olan ilişkilerinin analiz edilmesinde kullanılan; Kişi Başına Düşen; Aktif Müşteri Sayısı⁵, Toplam Kredi, Toplam Mevduat, Banka Şubesi Sayısı, ATM Sayısı, Banka Personel Sayısı ve Toplam Aktif Büyüklüğü'dür.

İkinci grup veriler; dijital finansal kapsayıcılık göstergeleri olan ve internet ve mobil bankacılık üzerinden yapılan işlemleri içeren Kişi Başına Düşen; Finansal Olmayan İşlemler, Para Transferleri, Fatura Ödemeleri, Kredi Kartı Ödemeleri, Diğer Finansal İşlemler ve Aktif Müşteri Sayısıdır.

Üçüncü grup veriler; TÜİK tarafından yayımlanan makroekonomik büyüklükleri içeren; GSYİH Endeksi, Yurtiçi Hane Halkı Tüketim Endeksi, Sabit Sermaye Harcaması Endeksi, İşsizlik Endeksi ve Ekonomik Güven Endeksidir.

Verilerin Kaynağı;

Birinci grubu oluşturan bankacılık verileri; BDDK interaktif aylık bülteninden alınmıştır.

• İkinci grubu oluşturan dijital finansal kapsayıcılık verileri; Türkiye Bankalar Birliği (TBB)'nin web sitesinde alternatif dağıtım kanalları: internet ve mobil bankacılık istatistikleri yayınlarından alınarak hesaplanmıştır.

• Üçüncü grubu oluşturan makroekonomik veriler TÜİK'in internet sitesinden alınmıştır.

Verilerin Dönemi ve Sıklığı;

• Tüm veriler, Aralık 2006-Aralık 2020 dönemine ait çeyrek yıl verilerini içermektedir.

⁵ Aktif İnternet ve Mobil Bankacılığı Müşteri Sayısı/Toplam Nüfus oranını ifade etmektedir.

Kutu 6. Ülke Örnekleri: Haiti ve Fonkoze

1994 yılında, Haitili bir rahip olan Joseph Philippe, kırsal bölgelerdeki yoksul insanları ekonomik olarak güçlendirmek ve Haiti'deki yoksulların sayısını azaltmak için Fonkoze'yi kurmuştur. Fonkoze, kuruluşunun ardından, kırsal kesimdeki yoksullar için mikro krediler sunan ve düşük maliyetli tasarruf hesapları işleten Haiti'nin en büyük mikro finans kuruluşu haline gelmiştir. Haiti'de bekâr kadınlar hanelerin yaklaşık % 44'ünü geçindirmekte ve ülkedeki küçük ticari iş yapılarında hâkim durumda bulunmaktadır. Bu nedenle, Fonkoze Haitili kadınlara daha düşük maliyetle finansal hizmetler sağlamaya odaklanmıştır. Bu çerçevede kadınlara, faaliyetlerinin özünü oluşturan uygun fiyatlı krediler, kredi planları ve tasarruf hesaplarıyla kendilerini yoksulluktan kurtarmaları için dört aşamalı bir program sunmaktadır (<http://www.fonkoze.org>).

Fonkoze'nin dört aşamalı programının üçüncü adımı olan dayanışma kredisi, kurumun temel mikro finans programıdır. Bu kapsamda, yerleşik mikro girişimcilerin işlerini büyütmelerine yardımcı olmak için dayanışma grubu olarak bilinen beş kadından oluşan gruplara 75 ila 1.300 dolar arasında kredi sağlanmaktadır. Fonkoze, temel olarak, sabit gelirli olan veya teminatları olmadığı için bankalardan veya diğer mikro finans kuruluşlarından kredi almaya hak kazanamayan kadınlara mikro kredi vermeye odaklanmaktadır. Fonkoze kredilerinin büyüklüğü ve geri ödeme döngüleri zaman içinde artmaktadır.

Fonkoze, mikro kredilere ek olarak tasarruf hesapları, küçük ve orta ölçekli işletme (KOBİ) kredileri, döviz, yurtiçi para transferleri, uluslararası havaleler ve sigorta ürünleri sunmaktadır. Ticari bankaların şubelerinin % 70'inin başkent Port-au-Prince'de bulunduğu Haiti'deki geleneksel bankacılık sisteminin aksine, Fonkoze'nin şubelerinin % 96'sı kırsal alanlarda bulunmaktadır. 2013 itibarıyla Fonkoze'nin 222.106 tasarruf müşterisi ve 64.355 kredi müşterisi bulunmaktaydı ve 30,1 milyon dolar tutarında 138.799 kredi vermişti. Verilen ortalama kredi tutarı ise 217,1 dolardı (Oji, 2015).

3.2.2. Metodoloji

Endeks oluşturulurken, ilerleyen sayfalarda detaylarına yer verilmekte olan her boyut çeyrek yıllık dönemler için UNDP endekslerinde kullanılan ve aşağıda yer alan formülasyon ile bir katsayı olarak ölçümlenmiş ve daha sonra her bir boyuta ilişkin katsayılar "Temel Bileşenler Analizi" yöntemi kullanılarak endeks değerlerine dönüştürülmüştür.

$$di = \frac{A(i) - Min(i)}{Max(i) - Min(i)}$$

Formülasyonda;

d (i): Endeks boyutlarını

A(i): Değişkenin ilgili dönemdeki cari değerini

Max (i): Değişkenin tüm dönemlere ilişkin aldığı maksimum değeri

Min (i): Değişkenin tüm dönemlere ilişkin aldığı minimum değeri

ifade etmektedir.

3.3. Finansal Kapsayıcılık Endeksi

Finansal Kapsayıcılık Endeksinin (FKE) göstergeleri, yaygınlık, erişim ve kullanım boyutlarını temsil eden;

- Kişi Başı Aktif Müşteri Sayısı (100 Kişi Başı)⁶
- Kişi Başı Mevduat Tutarı (Milyon TL) (1.000 Kişi Başı)⁷
- Kişi Başı Kredi Tutarı (Milyon TL) (1.000 Kişi Başı)⁸
- Kişi Başı Personel Sayısı (10.000 Kişi Başı)⁹
- Kişi Başı Şube Sayısı (100.000 Kişi Başı)¹⁰
- Kişi Başı ATM Sayısı (100.000 Kişi Başı)¹¹
- Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (DFKE) (Yazarın hesaplamaları çerçevesinde oluşturulan Endekstir)

⁶ Veri kaynağında analize esas alınan başlangıç döneminde işlemler yalnızca internet bankacılığı işlemleri başlığı altında raporlanmakta iken 2011 yılından itibaren bankaların mobil platformlarından yapılan işlemler de raporlanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda tüm veriler mobil ve internet bankacılığı işlemlerini içermektedir. Öte yandan, diğer mobil uygulamaların (Cüzdan, kart, yatırım, ödeme gibi tüm mobil uygulamalar) kullanıcılarının da istatistiklere dâhil edilmekte olduğu belirtilmektedir.

⁷ Toplam Mevduat Tutarları, yayımlanan kaynakta Milyon TL olarak raporlanmaktadır. Endeks hesaplanmasında bu veri 1.000 kişi başı olarak hesaplanmıştır.

⁸ Toplam Kredi Tutarları, veri kaynağında Milyon TL olarak raporlanmaktadır. Endeks hesaplanmasında bu veri 1.000 kişi başı olarak hesaplanmıştır.

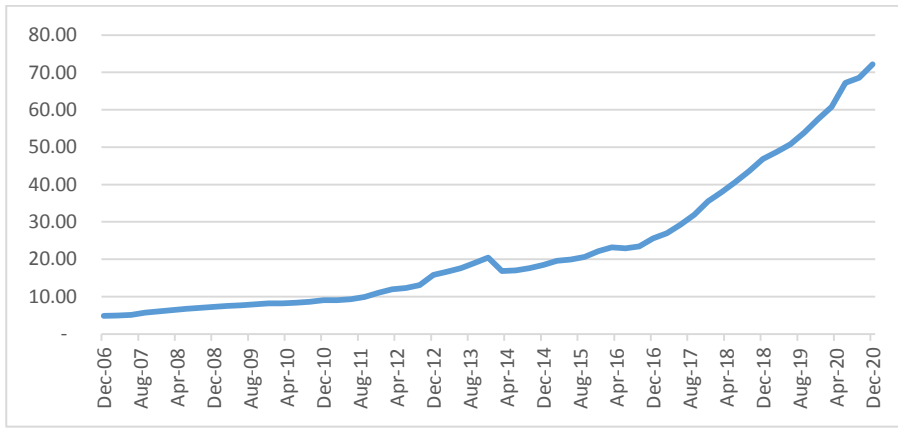
⁹ Toplam Banka Çalışanı Sayısı/Toplam Nüfus oranını ifade etmektedir.

¹⁰ Toplam Banka Şubesi Sayısı/Toplam Nüfus oranını ifade etmektedir.

¹¹ Toplam ATM Sayısı/Toplam Nüfus oranını ifade etmektedir.

Olarak belirlenmiş ve endeks bu göstergeler kullanılarak oluşturulmuştur. Sonrasında bu endeks ile makro değişkenler arasındaki ilişki incelenmiřtir¹²

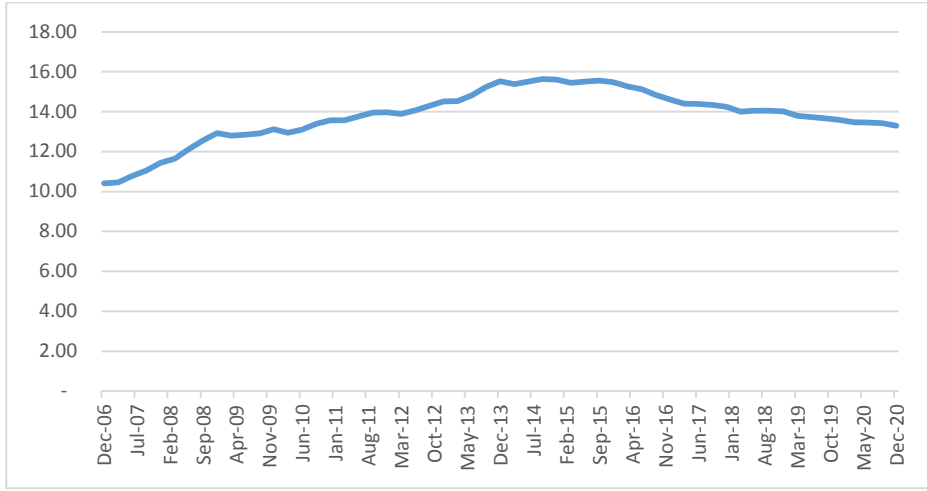
Hesaplamaya dâhil edilen ilk veri seti kişi başi aktif müşteri sayıdır. Aktif internet ve mobil bankacılık kullanıcı sayısının toplam nüfusa bölünmesi ile oluşturulmuştur. Bankacılık sektöründeki toplam hesap sahibi sayısının mükerrerlik içermesi nedeniyle daha reel bir ölçüt olarak görüldüğü için mobil ve internet bankacılığı aktif müşteri sayısı bir ampirik vekil gösterge olarak kullanılmıştır. Grafik 1'den de görülebileceği gibi nüfus başına düşen aktif müşteri sayısı zaman içerisinde yükselen bir ivme ile artış göstermiştir. 2015 yılının ardından bu ivmenin arttığı görülmektedir.

Grafik 1: Kişi Başi Aktif Müşteri Sayısı

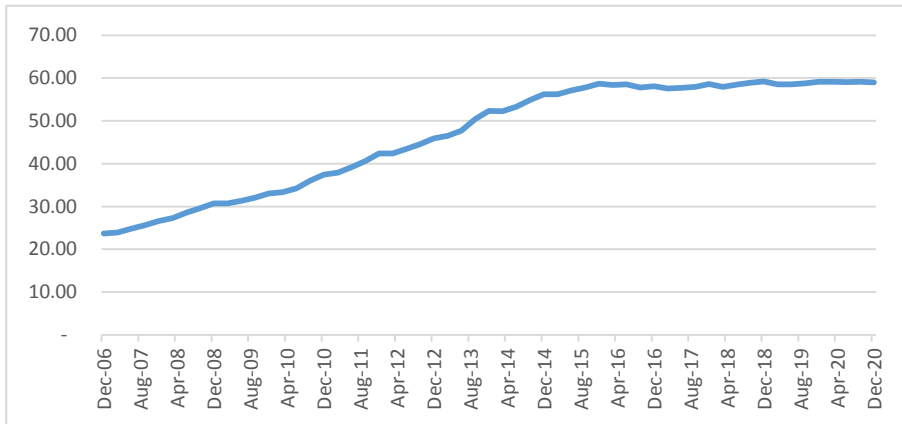
Hesaplamaya dâhil edilen bir diğer gösterge olan kişi başi şube sayısının gelişimine Grafik 2'de yer almaktadır. Bu göstergede 2005 yılına kadar bir yükselme trendi olduğu ancak 2015 yılının ardından bu yükseliş terendinin azaldığı görülmektedir. 2015 yılından itibaren dijital platformları kullanan aktif müşteri sayısındaki hızlı ivmelenmeyle birlikte değerlendirildiğinde, kişi başına düşen şube sayısındaki azaliş bankacılık sektörünün faaliyetlerini daha çok dijital platformlar üzerinden yapmaya yöneldiğine işaret etmektedir.

¹² Değişkenlerdeki birim farklılıkları göz önünde bulundurularak göstergelerin yanında belirtilen kişi başi rakamlarıyla ölçeklendirme yapılmıştır.

Grafik 2: Kişi Başı Şube Sayısı

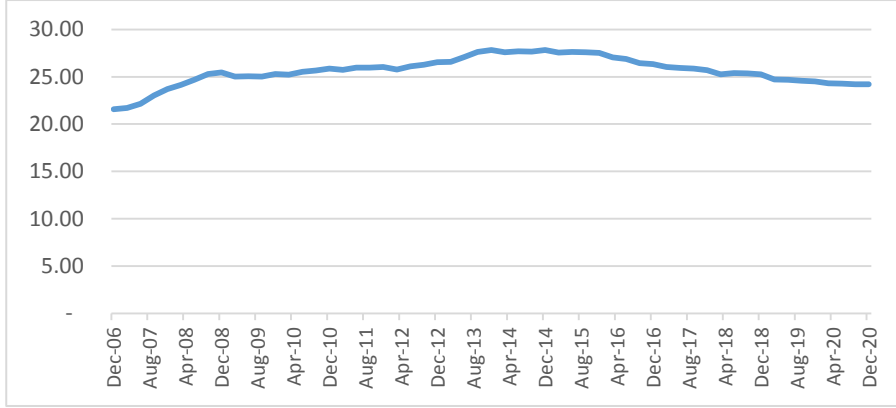
Grafik 3' ten kişi başı ATM sayısının gelişimi görülebilmektedir. Değerlendirmeye alınan dönemin başlangıcı olan 2006 yılının Aralık ayından, 2015 yılının sonlarına kadar kişi başına düşen ATM sayısında düzenli artış ivmesi olduğu, ancak 2015 yılının ardından ATM sayısındaki artış hızının durağanlaştığı görülmektedir. Bu durum, şube sayısının artış hızındaki azalma paralelinde geliştiği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, ortak ATM uygulamalarının yaygınlaşmasının da artış hızının düşmesinde önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Grafik 3: Kişi Başı ATM Sayısı

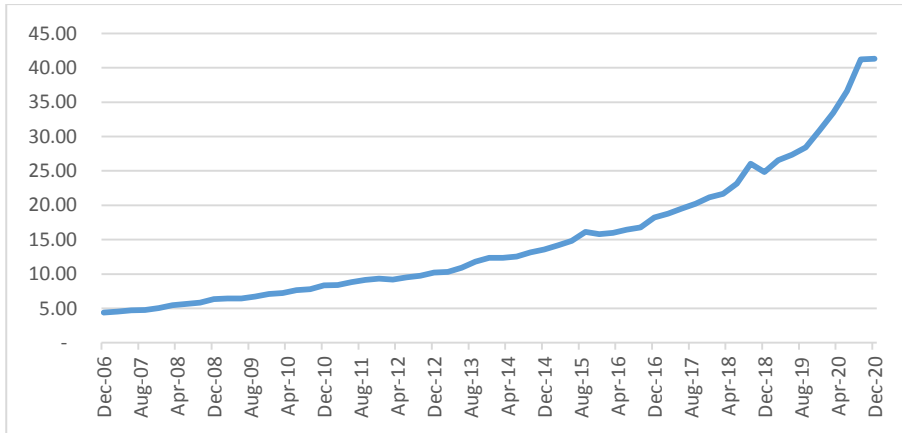
Grafik 4'te kişi başına düşen personel sayısının gelişimi görülmektedir. Kişi başına düşen banka şubesi sayısındaki azalma paralelinde banka

çalışan sayısının azalmasıyla birlikte, kişi başına düşen personel sayısının da azaldığı görülmektedir.

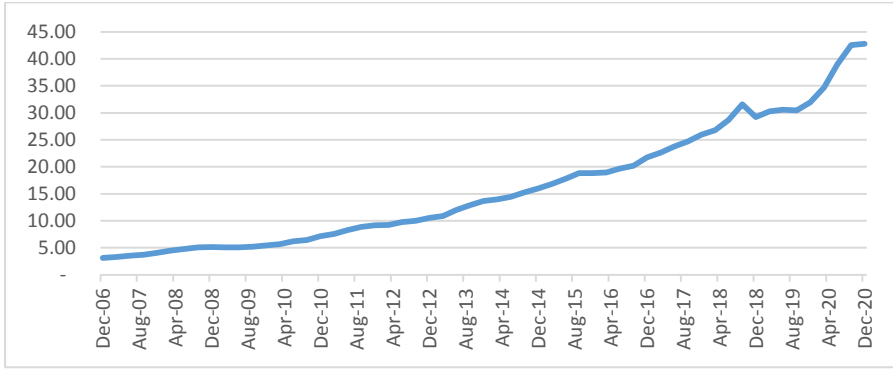
Grafik 4: Kişi Başı Personel Sayısı

Kişi başına düşen mevduat tutarının gelişimine Grafik 5'ten bakıldığında bu göstergede düzenli bir artış eğilimi olduğu görülmektedir.

Grafik 5: Kişi Başı Mevduat Tutarı

Grafik 6 çerçevesinde kişi başına düşen kredi tutarı incelendiğinde kişi başı mevduat tutarı ile paralel bir grafik yapısına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum mevduatın krediye dönüşüm oranının dönem içerisinde durağan kaldığına işaret etmektedir.

Grafik 6: Kişi Başı Kredi Tutarı

Hesaplama yöntemine ilerleyen sayfalarda yer verilecek olan dijital finansal kapsayıcılık endeksi de dijital platformlardan yapılan işlemlerin zaman içerisindeki gelişimini ortaya koymaktadır. İlerleyen sayfalarda yer alan Grafik 14'ten görülebileceği gibi, özellikle 2015 yılının ardından hızlı bir ivme ile dijital finansal kapsayıcılık endeksinin artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum bankacılık işlemlerinin giderek artan bir şekilde dijital platformlar üzerinden yapılmakta olduğuna işaret etmektedir.

Açıklamasına yer verilen veri setinin kullanılmasıyla gerçekleştirilen temel bileşenler analizi (PCA) analizinin sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır. PCA analizi çerçevesinde çıkan katsayılar minimum bilgi kaybı ile optimal vektör oluşturmak için kullanılması gereken katsayılardır. Belirtilen katsayılar Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Finansal Kapsayıcılık Endeksi PCA Analiz Sonuçları

Finansal Kapsayıcılık Endeksi (FKE) Verileri	PCA Analiz Sonucu
Kişi Başı Kredi	0,453965
Kişi Başı Mevduat	0,447252
Kişi Başı Aktif Müşteri Sayısı	0,440440
Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (DFKE)	0,433348
Kişi Başı ATM	0,411890
Kişi Başı Şube Sayısı	0,201252
Kişi Başı Personel Sayısı	0,044086

PCA analizi çerçevesinde çıkan sonuçların katsayılarının yorumlanması ise şu şekildedir;

- Oranlar birbirine oldukça yakın olmakla birlikte, oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksinde en fazla katkıyı kişi başına düşen kredi tutarı yapmaktadır. Bu durum bankacılık sektöründe piyasaya sunulan kredi arzı (finansal derinleşme) arttıkça finansal kapsayıcılığın da artmakta olduğuna işaret etmektedir.

- Kişi başı kredi tutarının ardından finansal kapsayıcılığa en fazla katkıyı ikinci olarak kişi başına düşen mevduat tutarı yapmaktadır. Kişi başına düşen mevduat tutarı arttıkça finansal kapsayıcılık da artmaktadır.

- Üçüncü sırada kişi başına düşen aktif müşteri sayısı gelmektedir. Toplumda bankacılık sektörünü kullanan müşteri sayısı arttıkça finansal kapsayıcılık artmaktadır ki bu doğal bir sonuçtur. Öte yandan, aktif müşteri sayısının finansal kapsayıcılığa yaptığı katkı kişi başına düşen şube ve personel sayısından daha yüksektir. Bu durum ekonomik aktörler açısından finansa erişim noktası olarak dijital platformları tercih edildiğine işaret etmektedir.

- Finansal kapsayıcılığa dördüncü sırada katkı yapan gösterge ise dijital finansal kapsayıcılıktır. Nasıl oluşturulduğuna ilişkin ilerleyen satırlarda yer verilecek olan Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksinin (DFKE) finansal kapsayıcılığa olan katkısı kişi başı şube sayısı ve kişi başına düşen personel sayısından daha yüksektir. Bu durum internet ve mobil bankacılık kullanımı ile temsil edilen dijital bankacılığın, finansal kapsayıcılığa olan katkısının fiziksel şube açma ve personel bulandırmaktan daha fazla olduğunu göstermektedir.

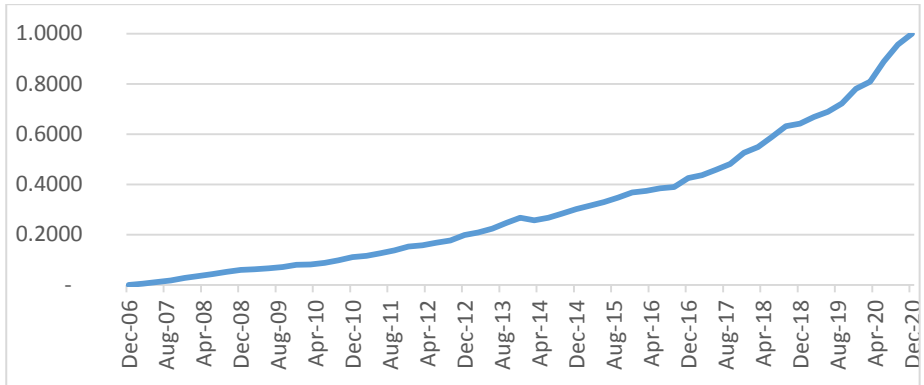
- Kişi başına düşen ATM sayısı finansal kapsayıcılığa beşinci sırada katkıda bulunan unsurdur. ATM sayısının finansal kapsayıcılığa etkisinin şube ve personel sayısına kıyasla daha fazla olması finansal erişim ve finansal kapsayıcılık yönünden önemli olan unsurun fiziksel temas noktalarının varlığı olduğuna işaret etmektedir. Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksinde ilişkin yapılacak olan açıklamalardan da görüleceği üzere bireyler bankacılık kanallarını daha çok ödeme yapmak, para havalesi yapmak, para çekmek ve yatırmak gibi amaçlar için kullanmaktadır. Bu işlemler için şubenin fiziki varlığına kıyasla ATM ve dijital kanalları kullanmak yeterli olmaktadır.

- Kişi başına Şube sayısı ve kişi başına personel sayısının oluşturulmuş olan finansal kapsayıcılık endeksinde olan katkısı ise en son sıralarda yer almakta, oldukça düşük oranlar ifade etmektedir. Söz konusu oranlar 0,22 ve 0,04 olarak gerçekleşmektedir.

PCA analizi sonucunda elde edilen katsayılar çerçevesinde Finansal Kapsayıcılık endeksi şu şekilde hesaplanmıştır:

$$FKE = 0,4539 * (Kişi Başı Kredi) + 0,4472 * (Kişi Başı Mevduat) + 0,4404 * (Kişi Başı Aktif Müşteri Sayısı) + 0,4333 * (DFKE) + 0,4118 * (Kişi Başı ATM Sayısı) + 0,2012 * (Kişi Başı Şube Sayısı) + 0,0440 * (Kişi Başı Personel Sayısı)$$

Bu çerçevede oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksinin gelişimine Grafik 7'de yer verilmektedir.

Grafik 7: Finansal Kapsayıcılık Endeksi (FKE)

Endeks grafiği incelendiğinde finansal kapsayıcılığın incelenen dönem içerisinde hızla artmakta olduğu görülmektedir. 2006 yılında oldukça düşük seyreden finansal kapsayıcılığın Türkiye’de 2010’lu yıllardan itibaren artış göstermiş olduğu görülmektedir. 2015 yılından sonraki artış ise dikkat çekicidir.

3.4. Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi

Dijital finansal kapsayıcılık endeksi (DFKE) yazarın hesaplamaları çerçevesinde oluşturulmuş olan bir endekstir. Endeks oluşturulurken daha önce açıklamasına yer verilen endeks hesaplama yöntemi kullanılarak bankaların internet bankacılığı ve mobil bankacılık platformları çerçevesinde, aktif müşteri sayısı, finansal olmayan işlem adedi, para transferi adedi, ödeme işlemleri adedi, kredi kartı işlem adedi ve diğer finansal işlemler adedi rakamları esas alınarak endeks hesaplaması yapılmıştır.

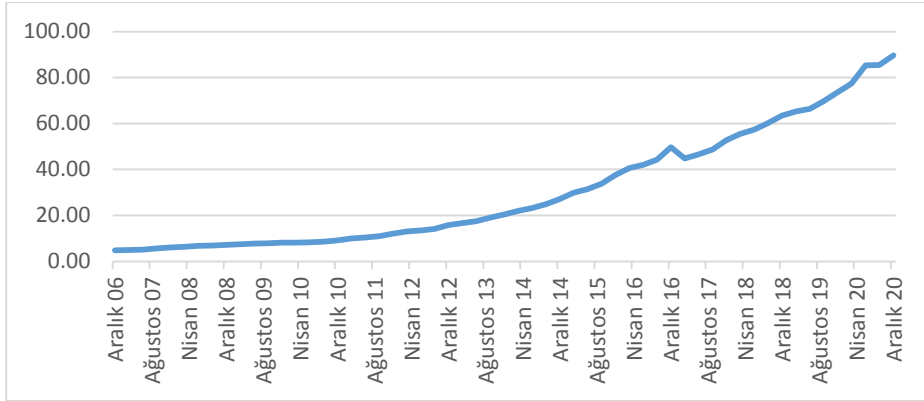
DFKE hesaplamasına esas olan veriler Türkiye Bankalar Birliği (TBB)'nin dijital, mobil ve internet bankacılığı istatistiklerinden alınarak hesaplanmıştır. Endeks oluşturulurken;

- 100 Kişi Başına Düşen Aktif Müşteri Sayısı
- 10.000 Kişi Başına Düşen Ödeme Adedi
- 10.000 Kişi Başına Düşen Para Transfer Adedi
- 100.000 Kişi Başına Düşen Finansal İşlemler Adedi
- 100.000 Kişi Başına Düşen Kredi Kartı İşlem Adedi
- 100.000 Kişi Başına Düşen Finansal Olmayan İşlemler Adedi

altı farklı gösterge boyutu olarak hesaplamaya dâhil edilmiştir.

Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi hesaplanmasına esas alınan veri setlerine ilişkin açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

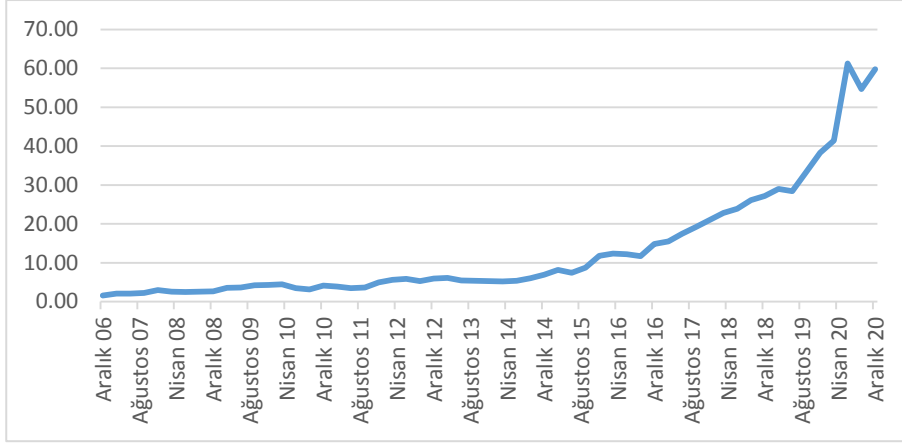
Grafik 8'den görülebileceği gibi nüfus başına düşen aktif müşteri sayısı gittikçe artış göstermektedir. Bu durum bankacılık işlemlerinin gittikçe artan oranda dijital platformlarda yapılmakta olduğuna işaretlemektedir.

Grafik 8: Kişi Başına Aktif Müşteri Sayısı

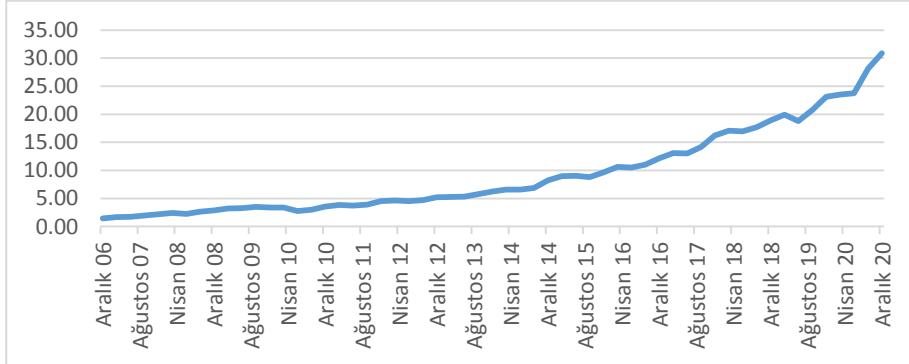
Grafik 9'da kişi başına düşen finansal olmayan işlemlerin gelişimi yer almaktadır. Kişi başına finansal olmayan işlemler; kredi başvurusu, kredi kartı başvurusu, düzenli ödeme talimat sayısı (ileri tarihli/düzenli EFT, havale, aidat, özel okul aidatları, apartman aidatları, kira ve kooperatif ödemeleri,

halka arz taksit ödemeleri, vb. verilen talimatlar) verilerinin toplamını içermektedir.

Grafik 9: Kişi Başı Finansal Olmayan İşlemler

Kişi başı ödemeler adedinin gelişimi ise Grafik 10'da yer almaktadır. Bu veri seti fatura ödemeleri, vergi ödemeleri, SSK ve Bağkur ödemeleri, kredi ödemeleri, MTV¹³, trafik para cezaları ve diğer ödemeler kalemlerini adet olarak içermektedir. Bu grafikten de görüleceği gibi bu tür ödemelerin dijital kanallar üzerinden yapılmasında düzenli bir artış söz konusudur.

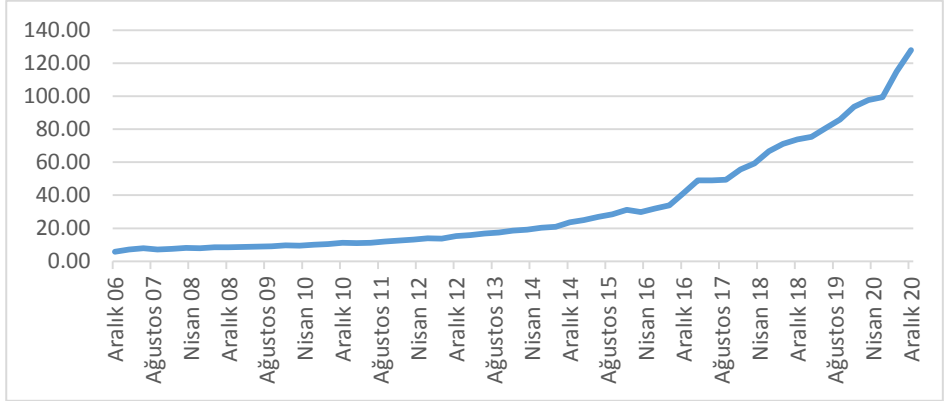

Grafik 10: Kişi Başı Ödemeler

Grafik 11'den kişi başı kredi kartı işlemleri sayısının gelişimi görülebilmektedir. Nakit avans, taksitli nakit avans, kendi kartına borç ödeme, başkasının kartına ait borç ödeme adetlerinin toplamını içeren kredi

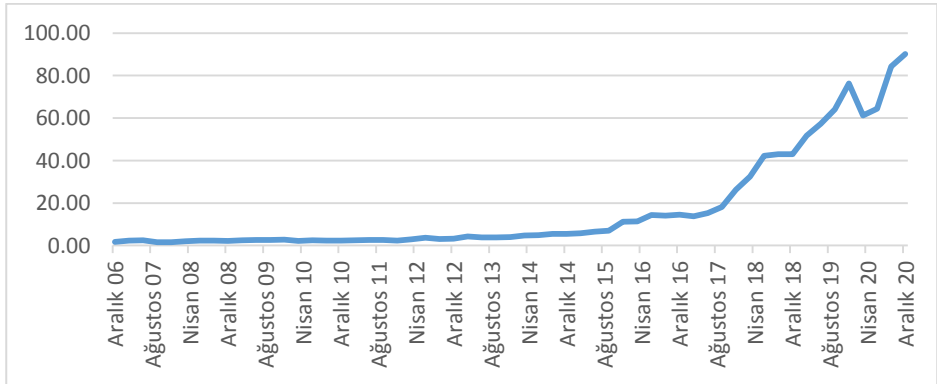
¹³ Motorlu Taşıtlar Vergisi.

kartı işlemlerin dijital platformlardan yapılma ivmesi düzenli bir artış göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu grafikten de 2015 yılının ardından meydana gelen hızlı ivmelenme dikkat çekicidir.

Grafik 11: Kişi Başı Kredi Kartı İşlemleri (Adet)

Grafik 12'de yer alan kişi başı diğer finansal işlemler verilerinin içeriğini, yatırım hesabından vadeli/ vadesiz hesaba ya da vadeli/vadeli vadesiz hesaptan yatırım hesabına yapılan havaleler, vadeli mevduat kısmı para çekme/para yatırma, sanal POS14 işlemleri, sanal kart işlemleri, toplu transfer işlemleri, menkul kıymet karşılığı kredi kullanma işlemleri, VIOP¹⁵ teminat yatırma/çekme işlemleri oluşturmaktadır. 2017 yılından itibaren bu işlemlerin sayısında güçlü bir artış olduğu görülebilmektedir.

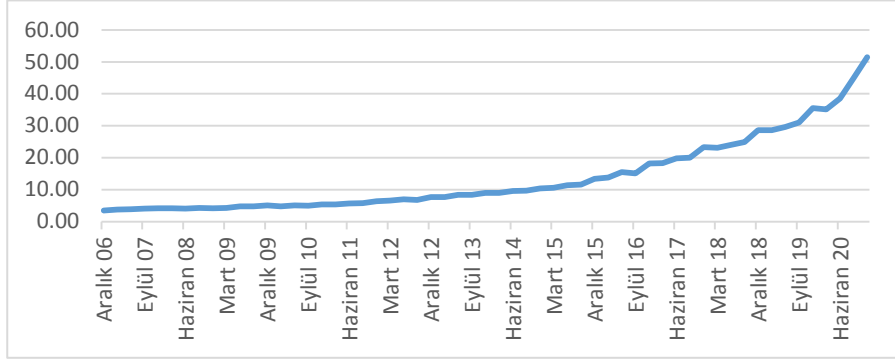

Grafik 12: Kişi Başı Diğer Finansal İşlemler (Adet)

¹⁴ Point Of Sale: Satış Noktası.

¹⁵ Vadeli İşlem Opsiyon Borsası.

Benzer şekilde, Para Transferleri, EFT¹⁶, Havale, Döviz transferleri: SWIFT¹⁷ ve benzeri ödeme sistemleri (MoneyGram, Western Union, vd.) ile yapılan döviz transferleri gibi ödemeleri içeren kişi başı para transferlerinde 2015 yılından itibaren önemli bir artış eğilimi olduğu Grafik 13'ten görülebilmektedir.

Grafik 13: Kişi Başı Para Transferleri (Adet)

Finansal Kapsayıcılık endeksi hesaplamasında olduğu gibi her bir boyuta ait olan gösterge rakamları çeyrek yıllık dönemler için aşağıda yer verilen formül ile birer katsayı olarak ölçümlenmiş ve daha sonra her bir boyuta ilişkin katsayılar “Temel Bileşenler Analizi” yöntemi ile çeyrek yıllık dönemleri içeren endeks değerlerine dönüştürülmüştür.

$$di = \frac{A(i) - Min(i)}{Max(i) - Min(i)}$$

Formülasyonda;

d (i): Endeks boyutlarını

A(i): Değişkenin ilgili dönemdeki cari değerini

Max (i): Değişkenin tüm dönemlere ilişkin aldığı maksimum değeri

Min (i): Değişkenin tüm dönemlere ilişkin aldığı minimum değeri

ifade etmektedir.

¹⁶ Elektronik Fon Transferi.

¹⁷ Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication: Dünya Bankalar Arası Finansal Telekomünikasyon Derneği- Yurt içi ya da yurt dışındaki banka hesaplarına döviz olarak gerçekleştirilen tüm para transferleri.

PCA analizi çerçevesinde optimal vektör boyutunu oluşturan katsayılarla Tablo10'da yer verilmektedir.

Tablo 10: Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi(DFKE) PCA Analiz Sonuçları

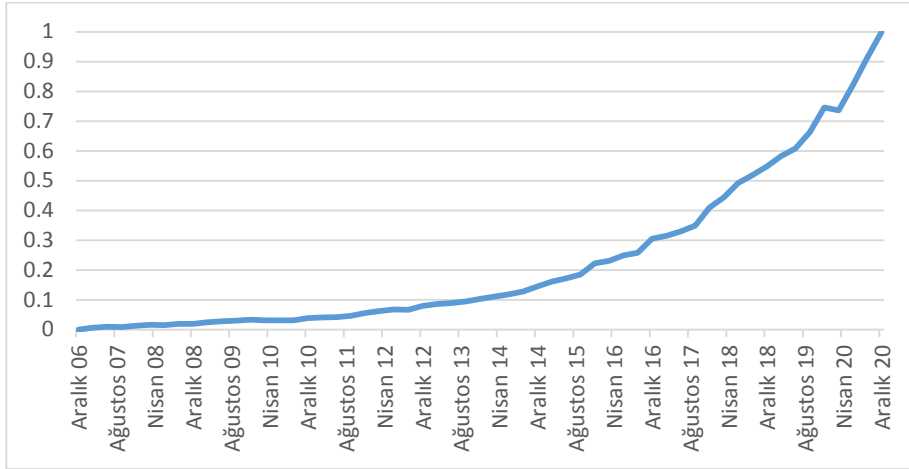
Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi Verileri	PCA Analiz Sonucu
Kişi Başı Kredi Kartı Ödemeleri	0,4126
Kişi Başı Para Transferleri	0,4125
Kişi Başı Ödemeler	0,4107
Kişi Başı Finansal Olmayan İşlemler	0,4054
Kişi Başı Aktif Müşteri Sayısı	0,4047
Kişi Başı Diğer Finansal İşlemler	0,4035

Uygulanan PCA Analizi çerçevesinde çıkan sonuçlar çerçevesinde DFKE şu şekilde formüle edilmiştir.

$$\begin{aligned} DFKE = & 0,4126 * Kişi Başı Kredi Kartı Ödemeleri + 0,4125 \\ & * Kişi Başı Para Transferleri + 0,4107 \\ & * Kişi Başı Ödemeler + 0,4054 \\ & * Kişi Başı Finansal Olmayan İşlemler + 0,4047 \\ & * Kişi Başı Aktif Müşteri Sayısı + 0,4035 \\ & * Kişi Başı Diğer Finansal İşlemler \end{aligned}$$

Ortaya çıkan oranlar birbirlerine oldukça yakın olmakla birlikte, bu veriler arasındaki optimal vektör büyüklüğüne en büyük katkıyı kişi başı kredi kartı ödemeleri, kişi başı para transferleri ve kişi başı ödemeler kalemlerinin yaptığı görülebilmektedir.

Yukarıda yer alınan formülasyon çerçevesinde hesaplanan DFKE grafiğine Grafik 14'te yer verilmektedir.

Grafik 14: Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (DFKE)

Kutu 7. Ülke Örnekleri: Latin Amerika ve Acente Bankacılığı

Banka şubesi açmanın ekonomik olarak uygun olmadığı durumlarda, finansal hizmetler için satış noktası olarak banka dışı perakende acentelerle sözleşme yapılmasına izin veren politikaların finansal kapsayıcılığın geliştirilmesinde oldukça başarılı olduğu kanıtlanmıştır. Bu tür politikalar, dağıtım kanalları olarak mevcut perakende altyapısını kullanmakta ve eczaneleri, postaneleri veya süpermarketleri yalnızca bankaların acentelerine değil, finansa erişim acentelerine dönüştürmektedir. Teknoloji, finansal işlemleri yürütmek için uzaktan bilgi alışverişinin maliyetlerini ve risklerini azalttığı için bankalar ve acenteler arasında işbirliği zaman içerisinde mümkün hale gelmiştir. Brezilya örneğinde görüldüğü gibi basitleştirilmiş hesap açma prosedürleri nakit transferleri, finansal sistem erişimi gibi bu kanalı kullanmaya yönelik teşvikler önemli bir potansiyele sahiptir (Hannig ve Jansen, 2010).

Brezilya'da çoğu beş yıl içerisinde olmak üzere 95.000 bankacılık acentesinin açıldığı ve bunun sonucunda tüm belediyelerin resmi bankacılık sistemi tarafından kapsandığı görülmüştür (Mas ve Siedek, 2008). Latin Amerika'nın topoğrafyası göz önüne alındığında -genellikle finansal hizmetlere erişimin iyileştirilmesinin önünde büyük bir engeldir - bölgede acente bankacılığı programlarının yaygınlaşması tesadüf değildir.

Büyük şehirlerde yoğunlaşan büyük bir nüfus yüzdesine sahip ülkelerde uzak kırsal alanlarda yaşayan nüfus, altyapı, iletişim ve hizmetler açısından eşit derecede hizmet görmemektedir. Bu çerçevede, Brezilya, Rusya veya

Meksika gibi ülkelerde, finansal hizmetlere erişimi olmayan nüfus, daha küçük ülkelerde olduğundan çok daha fazladır. (Hannig ve Jansen, 2010). Bu kapsamda, Brezilya deneyimi benzer yapıdaki ülkeler açısından önemli bir örnek tekil etmektedir. Brezilyalı bir acente, bir bankanın veya başka bir finans kurumunun hizmet sağlayıcısı olarak konumlandırılmıştır. Merkez bankası tarafından denetlenen herhangi bir kurum bir acente ile sözleşme yapabilime yetkisinde sahiptir ve bankanın sorumluluğu üstlenmesi kaydıyla tüm perakendeci kuruluşların acente olma hakkı vardır. Bu modelin başarısı, pragmatik ve esnek yaklaşıma dayanmaktadır. Gözetim finansal kuruma odaklanmakta, merkez bankası acente hakkındaki tüm verilere erişebilmektedir.

Meksika örneği ise daha küçük işlem yetkisi için müşterinizi tanıyın prosedürlerinin araçlara da devredilebileceğini göstermektedir (Hannig ve Jansen, 2010).

Temsilci/Acente bankacılığı modelinin kritik özellikleri, dolandırıcılığı en aza indirmek için zamanında işlem uzlaştırması, basitleştirilmiş hesap açma prosedürleri ve müşterinizi tanıyın (KYC) standartlarına uygun müşteri durum tespitidir. Öte yandan temsilci bankacılığının en büyük avantajlarından birisi de maliyetlerden tasarruf etmektir. Peru Bankalar Denetleme Kurulu'na göre, bir banka şubesiyle kabaca aynı maliyetle kırk bankacılık acentesi kurulabilmektedir. (Mas ve Siedek, 2008).

Genel bir değerlendirme yapıldığında şubesiz bankacılık, yoksul insanlara finansal hizmetler sunmanın maliyetini önemli ölçüde azaltma potansiyeline sahiptir. Şubesiz bankacılığın, müşterilere geleneksel kanallardan hizmet vermenin maliyetinden en az % 50 daha düşük bir maliyetle temel bankacılık hizmetleri sunabileceğine inanılmaktadır. Şubesiz bankacılık, finansmana erişimin en büyük iki sorununun ele alınmasına yardımcı olur: kullanıma sunma maliyeti (fiziksel varlık) ve düşük değerli işlemleri gerçekleştirme maliyeti. Bu yöndeki maliyet etkinliği, nakit işlemler ve hesap açma için mevcut üçüncü taraf acente ağlarından yararlanılarak ve tüm işlemleri çevrimiçi olarak gerçekleştirerek elde edilir. Bu keskin maliyet düşüşü, özellikle birçok yoksul insanın yaşadığı kırsal alanlarda, resmi finansmana erişimi olan nüfusun payını önemli ölçüde artırma fırsatı yaratmaktadır (Ivatury ve Mas, 2008).

Şubesiz bankacılığın uygulanması çerçevesinde yapılabilecek diğer tespitler ise şu şekildedir;

- Yoksullar zenginlerden daha fazla şubesiz bankacılık kanallarını kullanmaktadır.
- Şubesiz bankacılık kanalları, tasarruf veya kredi için değil, esas olarak ödemeler için kullanılmaktadır.

- Çok az sayıda yoksul ve banka hesabı olmayan insan, finansal hizmetler için şubesiz bankacılığı kullanmaya başlamıştır.
- Finansal hizmet sağlayıcıları, acente ağlarını iş stratejilerine ulaşmanın anahtarı olarak görmektedir.
- Şubesiz bankacılığa girmek isteyen birçok banka, mobil operatörler de dâhil olmak üzere acente ağlarını hızlı bir şekilde başlatabilmek için yerel satış noktası olan birçok işletme ile ortaklık kurmuştur. Bu yapılar şu şekilde sıralanabilir; büyük perakende zincirleri, mobil operatörler ve postaneler. (Ivatury ve Mas, 2008).
- Hizmet sağlayıcıların çeşitlendirilmesi amacıyla, Peru, Bolivya ve Uganda'da düzenleyiciler kar amacı gütmeyen yenilikçi STK'ları da resmi sisteme dâhil etmişlerdir. Bu, yalnızca tüketicilere değil, kurumlara da fayda sağlayarak daha yüksek tasarruflara yol açmış ve onları yabancı kaynak ve toptan fonlara daha az bağımlı hale getirerek finansal krizleri atlatmalarını sağlamıştır. (Hannig ve Jansen, 2010).

Bölüm 4

Endekslerin Makroekonomik Değişkenlerle İlişkisi

Çalışma kapsamında finansal kapsayıcılık ve dijital finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ve hane halkı tüketimi üzerindeki etkisi ile bankacılık sektörü toplam aktiflerindeki artışların sabit sermaye harcamaları üzerindeki etkisi üç aşamalı en küçük kareler (3SLS) modeli ile analiz edilecektir.

4.1. Makro Veri

Analizlerde kullanılan makro büyüklüklere ait veriler TÜİK tarafından yayımlanan ve Mart 2007-Aralık 2020 dönemlerini kapsayan çeyrek yıllık endeks rakamlarıdır. Toplam ATM Sayısı ve Toplam Aktif Büyüklüğü rakamları da başlangıç Mart 2007 dönemi olan endeksleştirilmiş verilerdir.

4.2. Model

“İktisadi modeller arasındaki ilişkiler, tek bir denklemle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. İktisadi ilişkilerin karmaşıklığı, iktisadi olayın tek denklemliler yerine, eşanlı denklemler yardımıyla incelenmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla tek yönlü nedensellik ilişkileri için geliştirilmiş olan, klasik en küçük kareler (OLS) yönteminin çift yönlü nedensellik ilişkisi gösteren iktisadi olaylara uygulanması, parametre tahminlerinin yanlış ve tutarsız olmasına neden olmaktadır. OLS yönteminin uygulanmasıyla ortaya çıkan yanlış ve tutarsız sonuçları bertaraf etmek için eşanlı tahmin yöntemleri geliştirilmiştir” (Önder ve Hatırlı, 2014).

Bir denklem sistemi olarak çözüm sunan 3SLS modeli görünürde ilişkisiz regresyon modeli olarak adlandırılan (SUR) metoduna dayanmaktadır. SUR Metodu ilk ortaya konulduğu günden itibaren çoklu denklem modellerinde kullanılmıştır. Bu metod ilişkisiz olarak adlandırılmaktadır; çünkü ilk bakışta denklemler arasında bağımlı değişkenler ilişkisiz görünmekle birlikte gerçekte hata terimleri birbirleri ile ilişkilidir. Bankacılık verileri çerçevesinde oluşturulan finansal kapsayıcılık endeksi ve dijital finansal kapsayıcılık endeksinin, ilişkisi araştırılan makro büyüklükler ile birbirlerini etkilemesi ve bu çerçevede denklemlerdeki hata terimlerinin arasındaki potansiyel korelasyonlar nedeniyle, SUR modeli bu ilişkilerin tespiti için uygun bir modeldir. Modelde yer alan denklemlerin içerisindeki hata terimleri arasındaki ilişki ortadan kaldırıldığında SUR denklem sisteminin hesaplanması ayrı ayrı en küçük kareler (OLS) sistemine dönüşmektedir. Böylelikle SUR metodu farklı bankacılık değişkenlerinin büyüme ve makro büyüklükler arasındaki ilişkisini birlikte tahmin etmeye

imkân sağlamaktadır. (Flannery, 1981, Zellner, 1962, Koç, Bumin ve Demir, 2021, Brooks, 2008: 489)

3SLS denklem sistemi, “Zellner ve Theil (1962) tarafından geliştirilen üç aşamalı en küçük kareler yöntemi (3SLS) olarak adlandırılan eşanlı denklem tahmin yaklaşımına dayanmaktadır. 3SLS yöntemi özetle, farklı değişkenler arasındaki ekonometrik ilişkiler sisteminin bir denklem seti şeklinde belirlenerek, söz konusu sistemde yer alan bütün denklemlerin eşanlı olarak tahmin edilmesini sağlayan bir yaklaşımdır” (Koç vd., 2021).

3SLS yöntemi iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) yönteminin mantıksal bir uzantısı olarak geliştirilmiştir. Denklem sisteminde hata terimlerinin birbirinden bağımsız olduğu biliniyorsa bu durumda 3SLS yerine 2SLS tahmin yöntemi uygulanır. Ancak ekonomik olayların doğası gereği ve model kurma aşamasında ihmal edilen bazı durumlardan dolayı bu bağımsızlıktan söz edilemez. Dolayısıyla tüm denklem setinin aynı anda tahmin edilmesi durumunda hata terimlerinin bu ilişkisi göz ardı edilemez ve bu durumda genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yönteminin özel bir uygulaması olan 3SLS uygulanır (Yaz, 2014).

Bunun ötesinde, “değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik varsa, hata terimleri ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon söz konusu olabilir ve dolayısıyla içsellik (endogeneity) sorunu ortaya çıkabilir. Bu durumda doğru tahmin metodu yine 3SLS olacaktır” (Görmüş ve Hotunluoğlu, 2010). Zira “sistemdeki modellerde içsel bağıntı problemi olması durumunda OLS tahmincisi sapmalı ve tutarsız sonuçlar üretmektedir. Bu durumda, OLS yönteminin geliştirilmiş versiyonu olan iki aşamalı en küçük kareler tahmincisinin (2SLS) kullanılması önerilir. Sistemdeki modellerin 2SLS tahmincisi ile tahmininden elde edilen hata terimleri arasındaki kovaryans nedeniyle tutarsız olması durumunda 3SLS tahmincisi kullanılır” (Koçak, 2021).

3SLS denklem sistemi, regresörlerin içselliğini ve çapraz denklem hata korelasyonunu kontrol eden en verimli yöntem olarak tanımlanmakta ve denklem setlerinde yer alan eşitliklerin uygun şekilde tanımlanması halinde 3SLS'nin etkin bir tahmin edici olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda, denklemler arasındaki karşılıklı ilişkiyi ve sistemin temel değişkenleri arasındaki nedensel ve geri besleme etkilerini yakalamak için 3SLS denklem sisteminin daha verimli olduğu belirtilmektedir (Soukiazis, Cerqueira ve Antunes, 2013).

Bir eşanlı denklem sistemi;

$$\begin{bmatrix} y1 \\ y2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ yn \end{bmatrix} \cdot xi = \begin{bmatrix} x1 & 0 & .. & 0 \\ 0 & x2 & & 0 \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & xn \\ 0 & & & \end{bmatrix} \cdot \beta i = \begin{bmatrix} \beta 1 \\ \beta 2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \beta n \end{bmatrix} \cdot \phi 1 = \begin{bmatrix} \phi 1 \\ \phi 2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ n \end{bmatrix}$$

olmak üzere

$$yi = \beta i \cdot xi + \phi i$$

şeklinde ifade edilebilir.

Burada ϕ 'nin ortalaması sıfırdır ve denklemin varyans-kovaryans matrisi farklı yapısal denklemlerin hata terimleri arasındaki korelasyonu ifade etmektedir. Bununla birlikte, “diğer çok denklemler gibi 3SLS modelinde de değişkenlerin durağan olmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde yapılacak analizde “sahte regresyon” sonucu ile karşılaşılmaması söz konusudur” (Koç vd., 2021).

Öte yandan, Hsiao, münferit 3SLS parametre tahminlerinin yakınsama hızı ve bunların sınır dağılımları ne olursa olsun, bilinmeyen parametreleri tahmin etmek için 3SLS tahmin formülünü uygularken verilerde herhangi bir değişiklik yapılmasının gerekli olmadığını ispat etmiştir. Buna göre, durağan olmayan ancak uzun dönemli eşbütünleşen (co-integration) zaman serileri ile asimptotik kovaryans matrisi elde edilebilmektedir. Bu şekilde yapılan tahmin ile ortaya çıkan Wald tipi test istatistiği de asimptotik olarak ki-kare olarak dağılmaktadır. Bu nedenle, Hsiao (1997 a, b)'de belirtildiği çerçevede eş bütünleşme olması halinde durağan olmayan veriler ile 3SLS veya 2SLS gibi çoklu denklem yöntemleri kullanılabilir ve yeni tahmin yöntemleri veya istatistiksel çıkarımlara prosedürleri gerekmemektedir (Koç vd., 2021).

Bu çerçevede, çalışma kapsamında, öncelikle zaman serilerinin durağanlık analizi yapılacak, sonrasında seriler arasında eş bütünleşme olup olmadığı Johansen (1988) tarafından geliştirilen eş bütünleşme testi ile

analiz edilecek, ardından 3SLS modeli ile tanımlanmış olan denklem setleri tahmin edilecektir.

4.2.1. Durağanlık Analizi

Durağan olmayan değişkenlerin varlığında, sahte regresyon olarak adlandırılan durum ortaya çıkabilir. Sahte regresyon yüksek bir R square değerine ve anlamlı görünen istatistiklere sahiptir, ancak sonuçların herhangi bir ekonomik anlamı yoktur. Regresyon çıktısı iyi görünür çünkü en küçük kareler tahmini tutarlı değildir ve alışlagelmiş istatistiksel çıkarım testleri geçerli değildir. (Enders, 2004: 118). Durağan bir seri birim kök içermez. Böyle bir serinin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmez (Gujarati, 2004:713).

“Literatürde en çok kullanılan birim kök testi Dickey-Fuller (1979) tarafından geliştirilen ve parametrelerin en küçük kareler tahmin edicisinin dağılımına dayanan birim kök testidir”. “Standart Dickey-Fuller (DF) testi hata terimlerinin bağımsız ve aynı dağılıma sahip oldukları varsayımına dayanır. DF testi, AR(1) sürecinin (sabit terim varken ya da yokken) birim köke sahip olup olmadığını test etmektedir” (Yavuzaslan ve diğerleri, 2017).

Dinamik bir modelde herhangi bir değişkenin cari dönemdeki değeri kendisinin bir önceki dönemdeki değerinden ya da önceki dönemlere ait değerlerinden etkilenecektir. Dolayısıyla söz konusu değişken daha önceki döneme ait her türlü bilgiden ve buna bağlı olarak maruz kaldığı şoklardan etkilenebilecektir. Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik bir önceki dönemde değişkenin aldığı değer bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesi ile açığa çıkartılabilir. Bu nedenle serinin nasıl bir veri üretme sürecinden geldiğini anlamak için serinin her dönemde aldığı değer daha önceki değeriyle regresyonunun yapılması yeterlidir (Torun, 2015:55).

“Bir seriyi Y_t olarak tanımlarsak,

$$Y_t = \beta Y_{t-1} + U_t \quad U_t \cong N(0, \sigma^2)$$

denklemini elde edilir”. “ β 'nin değeri 1'e eşitse Y_t değişkeni bir dönem önceki değerinden yani maruz kaldığı şoklardan etkilenmektedir. Eğer β 'nin değeri 1'den küçükse geçmiş dönemdeki şoklar belli bir dönem etkilerini sürdürseler bile bu etki giderek azalacak ve kısa dönem sonra tamamen ortadan kalkacaktır.

Dolayısıyla hipotez aşağıdaki gibi gösterilir:

H_0 : $\beta=1$ Seride birim kök vardır (Seri durağan değildir).

H_a : $\beta<1$ Seride birim kök yoktur. (Seri durağandır).

Yukarıdaki hipotez Dickey-Fuller tarafından geliştirilmiştir. Dickey-Fuller testi basitliği ve kullanılabilirliği açısından en basit testlerden birisidir” (Yurdakul, F., 2000).

Bununla birlikte, “denklemlerin tahminiyle elde edilen artıklar (U_t) otokorelasyon gösteriyorsa birim kök test sonuçları geçerli değildir. Dickey ve Fuller bu sonuçları aşmak için “Genişletilmiş (Augmented)” Dickey-Fuller (ADF) testini geliştirmiştir. ADF testi için geliştirilen model aşağıda yer almaktadır.

$$\Delta Y_t = \mu + \partial_t + (\beta - 1)Y_{t-1} \sum_1^k \lambda_i \Delta Y_{t-i} + U_t$$

ADF testinin hipotezi;

H_0 : $\beta=1$ Seride birim kök vardır (Seri durağan değildir).

H_a : $\beta<1$ Seride birim kök yoktur. (Seri durağandır).

şekindedir” (Yurdakul, F., 2000).

Bu çerçevede çalışma kapsamındaki veri setine uygulanan durağanlık analizinin sonuçları Tablo 11’de yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar çerçevesinde veri setindeki göstergelerin düzey değerlerinde durağan olmayıp birinci derece farkları alındığında durağanlaştıkları görülmektedir.

Tablo 11: ADF Test Sonuçları

Değişken	Simge	Augmented Dicky Fuller
GSYH	γ	0.0000
FKE	α	0.0004
EKGE	θ	0.0000
Tüketim	C	0.0010
DFKE	β	0.0000
ATM Sayısı	ϕ	0.0145
İşsizlik Oranı	ϑ	0.0012
Sabit Sermaye Harcaması	\emptyset	0.0000
Aktif Toplamı	π	0.0000

*Birinci derece farklara ilişkin sonuçlardır.

Diğer taraftan, “ADF testleri için, hata terimlerinin sabit varyansa sahip ve ortalamalarının da zamana bağlı olarak değişkenlik gösterdiği varsayılmaktadır. Bu çerçevede hata terimleri arasında korelasyon olmadığına ve sabit varyansa sahip olduklarına emin olmak gerekir” (Yavuzaslan vd., 2017).

“Phillips ve Perron (1998) Dickey-Fuller’in hata terimleri ile ilgili yapmış oldukları varsayımları esnetmişlerdir. Nihayetinde Phillips ve Perron (PP) testi, ADF testinin geliştirilerek hata terimleriyle ilgili daha az kısıtlayıcı varsayımların yapıldığı bir testtir. PP testi;

$$R_t = x_0 + x_1 * R_{t-1} + et$$

$$R_t = x_0 + x_1 * R_{t-1} + x_2 = \left(t - \frac{T}{2}\right) + et$$

Şeklinde ifade edilebilir. Burada, T gözlem sayısı olmak üzere *et* hata terimlerini göstermektedir” (Yavuzaslan vd., 2017).

Çalışma kapsamındaki zaman serilerine uygulanan PP Test sonuçları Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12: PP Test Sonuçları

Değişken	Simge	Phillips Peron
GSYH	γ	0.0000
FKE	α	0.0003
EKGE	θ	0.0000
Tüketim	C	0.0000
DFKE	B	0.0000
ATM Sayısı	φ	0.0159
İşsizlik Oranı	Θ	0.0002
Sabit Sermaye Harcaması	\emptyset	0.0001
Aktif Toplamı	π	0.0000

*Birinci derece farklara ilişkin sonuçlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi, 3SLS yönteminin uygulanabilmesi için analize giren verilerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Tıpkı

ADF testinde olduğu gibi PP testinin sonuçları serilerin birinci dereceden farkları alındığında durağanlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla bu seriler durağanlık testleri yönünden 3SLS yönteminin uygulanabilmesi için uygundur.

4.2.2. Eş Bütünleşme Testi

“Eşbütünleşme fikri ilk olarak Granger (1981) tarafından ortaya atılmış, daha sonra Engle ve Granger (1987) tarafından yaklaşımın detayları ortaya konulmuştur. Eşbütünleşme kavramı, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin istatistiksel olarak ortaya konularak, durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin istatistiksel olarak belirlenmesini sağlamaktadır. Johansen (1988) tarafından geliştirilen yöntemde ise Engle ve Granger’ın uzun dönem denge ilişkisine sahip sadece bir eşbütünleşme vektörünün olduğunu varsayımına karşılık, birden çok eşbütünleşme yapısının olabileceği öngörülmekte ve çoklu eşbütünleşme yapısı test edilmektedir” (Koç vd., 2021). Çalışma çerçevesinde birden çok denklem sisteminin test edilmesi söz konusu olduğundan eş bütünleşme analizi için Johansen modeli tercih edilmiştir.

Johansen’in metodolojisi Vektör Oto Regresyon (VAR) metoduna dayanmaktadır. Durağan olmayan birinci dereceden bütünleşik p dereceden bir VAR modelini aşağıdaki gibi yazılabilir (Johansen, 1991);

$$y_t = \mu + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \epsilon_t$$

Daha önce de belirtildiği gibi, Johansen yönteminde birden çok eşbütünleşme yapısının olabileceği öngörülerek çoklu eşbütünleşme yapısı test edilmektedir. Bu kapsamda denklemde, ikiden fazla değişkenin olması durumunda Johansen yaklaşımı tercih edilmektedir. Trend’den arındırılmış verilerin kullanıldığı Johansen eşbütünleşme modelinde özdeğer ve izdeğer testleri yapılır (Koç ve diğerleri, 2021). “Eş bütünleşme testi, kalıntıların durağan mı yoksa birim köklü mü olduğunun test edilmesidir. Eğer kalıntıların durağan olduğu sonucu elde ediliyorsa değişkenler arası uzun dönemli ilişki vardır, sahte regresyon durumu yoktur”. Öte yandan, bu yöntemin uygulanabilmesi için modelde yer alan tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmaması ve birinci farkları alındığında durağan hale gelmesi gerekmektedir (İçelloğlu ve Öztürk, 2018).

Çalışma çerçevesinde analiz edilen serilerin durağanlığı önceki analizlerimizde test edilerek analiz sonuçlarına Tablo 14 ve Tablo 15’de verilmiş bulunmaktadır. Bu sonuçlar çerçevesinde serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, fakat birinci farkları alındığında

durağanlaştıkları ortaya konulmuştur. Bu çerçevede analize konu olan serilere Johansen eş bütünlüşme testi uygulanabilmektedir.

Johansen yönteminde sınanan hipotezler şunlardır:

H_0 : $\rho < 0,05$ Seriler Arasında Eş Bütünlüşme İlişkisi Vardır.

H_a : $\rho > 0,05$ Seriler Arasında Eş Bütünlüşme İlişkisi Yoktur.

Tablo 13'te yer alan sonuçlardan da görüleceği gibi olasılık değeri kritik değer olan 0,05'den küçük olduğundan seriler arasında uzun dönemde eş bütünlüşme ilişkisinin mevcut olduğu ortaya konulmaktadır.

Tablo 13: Johansen Eş Bütünlüşme Testi Sonuçları

Johansen Eşbütünlüşme Testi Sonuçları	Öz Değer (Eigenvalue)	İz İstatistik Değeri (Trace Statistic)	Kritik Değer (Critical Value)	Olasılık Değeri (Prob.)
İz Testi	0.844521	391.3903	208.4374	0.0000
Maksimum Özdeğer Testi	0.807095	292.7445	169,5991	0.0000

Sonuçlardan da görüleceği gibi seriler arasında eş bütünlüşme ilişkisi de tespit edilmiş olduğundan zaman serilerine 3SLS modeli uygulanabilmektedir.

4.3. Modelin Uygulanması

3SLS modeline ilişkin açıklamalara daha önceki sayfalarda yer verildiği için burada modelin tanıtımına yeniden girilmeyecektir. 3SLS denklem sistemi çerçevesinde gerek finansal kapsayıcılık endeksinin gerekse dijital finansal kapsayıcılık endeksinin GSYİH ile olan ilişkisi iki farklı denklem seti uygulanarak test edilecektir.

İlk denklem sistemi;

γ : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

α : Finansal Kapsayıcılık Endeksi (FKE)

C: Tüketim

β : Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (DFKE)

θ : Ekonomik Güven Endeksi (EKGE)

φ : ATM Sayısı

ϑ : İşsizlik Oranı

\emptyset : Sabit Sermaye Harcaması

π : Bankacılık Sektörü Aktif Tutarı

olmak üzere;

$$\gamma_t = \delta_0 + \delta_1 * \alpha_t + \delta_2 * \theta_t \quad (1)$$

$$C_t = \nu_0 + \nu_1 * \beta_t + \nu_2 * \varphi_t \quad (2)$$

$$\emptyset = \phi_0 + \phi_1 * \vartheta_t + \phi_2 * \pi_t \quad (3)$$

şeklinde belirlenmiştir.

Denklemler sistemindeki,

Birinci eşitlik; GSYİH'nin finansal kapsayıcılık endeksi ve ekonomik güven endeksi ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir.

İkinci eşitlik; GSYİH'nin bir alt bileşeni olan hane halkı tüketiminin dijital finansal kapsayıcılık endeksi ve toplam ATM sayısı ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir.

Üçüncü eşitlik; GSYİH'nin bir diğer alt bileşeni olan ve ekonomideki fiziksel sermaye stoğundaki artışı temsil eden toplam sabit sermaye harcamasını işsizlik oranı ve bankacılık sektörü aktif toplamı ile ilişkilendirmektedir.

4.3.1. Birinci Modele İlişkin Bulgular

Tanımlanmış olan birinci denklem sisteminin 3SLS modeli ile analiz edilmesine ilişkin sonuçlar Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14: 3SLS Test Sonuçları-Birinci Model

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Katsayı Değeri	t İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
GSYİH (Y)	Sabit Katsayı (δ)	48,14335	3,334449	0,0011
	Finansal Kapsayıcılık Endeksi (α)	0,004759	22,04378	0,0000
	Ekonomik Güven Endeksi (θ)	0,578235	4,159739	0,0001
Hane Halkı Tüketimi (C)	Sabit Katsayı (ν)	69,74058	23,26353	0,0000
	Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (β)	0.001953	6,845809	0,0000
	ATM Endeksi (φ)	0,281948	17,33395	0,0000
Sabit Sermaye Harcaması (\emptyset)	Sabit Katsayı (ϕ)	142,7659	14,33271	0,0000
	İşsizlik Endeksi (ϑ)	-0,365129	-4.129562	0,0001
	Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı Endeksi (π)	0,040557	3,569067	0,0005

Uygulanan birinci model çerçevesinde çıkan sonuçların yorumu şu şekildedir;

- GSYİH endeksi ile finansal kapsayıcılık endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Finansal kapsayıcılık endeksi ile ölçümlenen finansal kapsayıcılıktaki 1 birimlik artış GSYİH'yi % 0,48 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, literatürde öngörülen finansal kapsayıcılık arttıkça ekonomik büyümenin de artacağına ilişkin politika önermesinin Türkiye açısından geçerli olduğunun ispatı niteliğindedir.
- Ekonomik güven endeksi ile GSYİH endeksi arasında beklenildiği gibi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçevede ekonomik güven endeksindeki 1 birimlik artış GSYİH'yi % 57 oranında artırmaktadır.

- Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi ile ölçülen dijital finansal kapsayıcılık ile yerleşik hane halkı tüketim endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Dijital finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artış GSYİH'nin bir alt bileşeni olan yerleşik hane halkı tüketimini % 0,19 oranında artırmaktadır.
- Bankacılık sektörünün toplam ATM sayısı endeksi ile yerleşik hane halkı tüketim endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Toplam ATM sayısı endeksindeki 1 birimlik artış, yerleşik hane halkı tüketimini % 28 oranında artırmaktadır. Bu sonuç hane halkının bankacılık işlemleri yapabileceği temas noktalarındaki artışın yerleşik hane hane halkının refahını artıracakđını ortaya koymaktadır.
- Ekonomideki fiziksel sermaye stoğundaki artışı temsil eden ve GSYİH'nin bir alt bileşeni olan Sabit Sermaye Harcaması Endeksi ile ölçülen Sabit Sermaye Harcaması (SSHR) ile finansal kapsayıcılık endeksinin ampirik vekil göstergelerinden biri olarak ele alınabilecek olan bankacılık sektörü aktif toplamı arasında güçlü ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Bankacılık sektörü aktif toplamındaki 1 birimlik artış sabit sermaye harcamasını % 4 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, Türkiye örneği için finans sektöründeki büyümenin fiziksel sermaye stoğuna doğrudan katkı sağladığını göstermektedir.
- İşsizlik endeksindeki 1 birimlik artış sabit sermaye harcaması endeksini % 36 oranında azaltmaktadır ki işsizlik oranı ile sabit sermaye harcamaları arasındaki negatif ilişki beklenen bir durumdur.

4.3.2. İkinci Modele İlişkin Bulgular

İkinci denklem sistemi ise birinci denklem seti ile aynı değişkenlerle fakat bu defa öncelikli olarak dijital finansal kapsayıcılık endeksi ile GSYİH'nin ilişkisini ve finansal kapsayıcılık endeksi ile hane halkı tüketimi ilişkisini test etmek üzere tasarlanmıştır. Üçüncü denklem ise yukarıda yer alan denklem setindeki üçüncü denklemin aynısıdır. İkinci denklem sistemi;

γ : Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)

β : Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (DFKE)

θ : Ekonomik Güven Endeksi (EKGE)

C: Tüketim

α : Finansal Kapsayıcılık Endeksi (FKE)

φ : ATM Sayısı

\emptyset : Sabit Sermaye Harcaması

ϑ : İşsizlik Oranı

π : Bankacılık Sektörü Aktif Tutarı

olmak üzere;

$$\gamma t = \delta 0 + \delta 1 * \beta t + \delta 2 * \theta t \quad (1)$$

$$C t = \nu 0 + \nu 1 * \alpha t + \nu 2 * \varphi t \quad (2)$$

$$\emptyset = \phi 0 + \phi 1 * \vartheta t + \phi 2 * \pi t \quad (3)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

Tanımlanmış olan ikinci denklem sisteminin 3SLS modeli ile tahmin edilmesine ilişkin sonuçlar Tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15: 3SLS Test Sonuçları (İkinci Model)

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Katsayı Değeri	t İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
GSYİH (Y)	Sabit Katsayı (δ)	36.59785	1.735085	0.0847
	Dijital Finansal Kapsayıcılık Endeksi (β)	0.007018	14.53045	0,0000
	Ekonomik Güven Endeksi (θ)	0.793328	3.883905	0,0002
Hane Halkı Tüketimi (C)	Sabit Katsayı (ν)	71.22247	20.94862	0,0000
	Finansal Kapsayıcılık Endeksi (α)	0.001485	6.037346	0,0000
	ATM Endeksi (φ)	0.257197	11.96737	0,0000
Sabit Sermaye Harcaması (\emptyset)	Sabit Katsayı (ϕ)	143.3737	14.45537	0,0000
	İşsizlik Oranı (ϑ)	-0.370883	-4.212657	0,0000
	Bankacılık Sektörü Aktif Toplamı (π)	0.041206	3.634607	0,0004

Uygulanan ikinci model çerçevesinde çıkan sonuçların yorumu Şu Şekildedir;

- GSYİH ile dijital finansal kapsayıcılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Dijital finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artış GSYİH Endeksini % 0,7 oranında artırmaktadır. Bu durum dijital finansal kapsayıcılık arttıkça ekonomik büyümenin de artacağıını göstermektedir.
- Ekonomik güven endeksi ile GSYİH arasında beklendiği gibi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görölmektedir. Bu çerçevede ekonomik güven endeksindeki 1 birimlik artış GSYİH'yi % 79 oranında artırmaktadır.
- Finansal kapsayıcılık ile GSYİH'nin bir alt bileşeni olan yerleşik hane halkı tüketimi ile arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artış yerleşik hane halkı tüketim endeksini % 0,14 oranında artırmaktadır.
- Bankacılık sektörünün toplam ATM sayısı ile yerleşik hane halkı tüketimi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Toplam ATM endeksindeki 1 birimlik artış yerleşik hane halkı tüketimini % 25 oranında artırmaktadır. Bu sonuç hane halkının bankacılık işlemleri yapabileceği temas noktalarının hane halkı refahına olan pozitif etkisini göstermesi açısından önemlidir.
- Sabit Sermaye Harcaması Endeksi ile ölçülen Sabit Sermaye Harcaması (SSHR) ile finansal kapsayıcılık endeksinin ampirik vekil göstergelerinden biri olarak ele alınabilecek olan bankacılık sektörü aktif toplamı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Bankacılık sektörü aktif toplamındaki 1 birimlik artış sabit sermaye harcamasını % 4 oranında artırmaktadır. Bu sonuç daha önce de belirtildiği gibi literatürde finans sektöründeki büyümenin sabit sermayeyi artırdığına yönelik tartışma çerçevesinde, Türkiye örneği bağlamında bu iki değişken arasında pozitif ilişki olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.
- Benzer Şekilde işsizlik oranındaki 1 birimlik artış beklenildiği gibi sabit sermaye harcamasını % 37 oranında azaltmaktadır.

Sonuçlar çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer husus da finansal kapsayıcılık endeksi ve dijital finansal kapsayıcılık endeksinin birden çok gösterge içermesi nedeniyle göstergelerin birbirleriyle olan etkileşimleri çerçevesinde, endekslerin GSYİH ve yerleşik hane halkı tüketimine yönelik

doğrudan etkisinin göstergelerin kendisinin kullanıldığı durumlara kıyasla daha düşük bir oransal ilişki ortaya çıkardığıdır. Finansal kapsayıcılık endeksi ve dijital finansal kapsayıcılık endeksinin kendileri yerine içerdikleri göstergelerin bazılarının -örneğin toplam kredi veya para transferleri vd.- ampirik vekil gösterge olarak kullanılması durumunda bu göstergelerin GSYİH ve Hane Halkı Tüketimi üzerine doğrudan etkisi daha yüksek olmaktadır. Bunun nedenlerinden biri de endekslerdeki bir birimlik artışın endeksleri oluşturan göstergelerde büyük bir hacimsel artış oluşturmalarıdır.

Genel Değerlendirme Ve Sonuç

Bu çalışmada temel olarak finansal kapsayıcılık ve dijital finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ve hane halkı tüketimine etkisi incelemeye konu edilmiştir. Bu ilişkileri incelemek için öncelikle dijital finansal kapsayıcılık ve finansal kapsayıcılık endeksleri oluşturulmuş, ardından temel olarak bu endeksler ile GSYİH Endeksi ve Yerleşik Hane Halkı Tüketim Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir.

Endeksler oluşturulurken bu endeksleri temsil eden göstergeler literatür çerçevesinde belirlenmiş, bu göstergeler yine literatürde kullanılan formülasyon ile bir araya getirilerek farklı endeks boyutları oluşturulmuştur. Ardından, PCA analizi ile bu boyutlar arasındaki optimal vektör boyutu belirlenerek çeyrek yıllık dönemleri içeren endeks serileri oluşturulmuştur. Oluşturulan bu endeks serilerinin ekonomik büyüme ve hane halkı tüketimine etkisi 3SLS yöntemiyle ve iki farklı denklem seti kullanılarak ölçümlenmiştir.

Sonuçlar, finansal kapsayıcılık endeksi ile ölçümlenen finansal kapsayıcılıktaki 1 birimlik artışın GSYİH endeksi ile ölçümlenen ekonomik büyümeyi % 0,48 oranında artırdığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç finansal kapsayıcılığın ekonomik büyümeye olan pozitif etkisinin Türkiye örneği açısından ispatı niteliğindedir. Uygulanan ikinci denklem setinde ise finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artışın hane halkı tüketimini % 0,14 oranında artırdığı görülmüştür. Bu durum finansal kapsayıcılıktaki artışların hane halkı tüketimi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Dijital finansal kapsayıcılık endeksi çerçevesinde yapılan analizlerde ise, dijital finansal kapsayıcılık endeksiyle ölçümlenen dijital finansal kapsayıcılıktaki 1 birimlik artışın GSYİH endeksi ile ölçümlenen ekonomik büyümeyi % 0,7 oranında artırdığı ortaya konulmuştur. Benzer şekilde, dijital finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artış yerleşik hane halkı tüketimini % 0,19 oranında artırmaktadır. Bu sonuçlar dijital finansal kapsayıcılığın geliştirilmesinin ekonomik büyüme ve hane halkı refahı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Yapılan analizlerde, bankacılık sektörünün toplam ATM sayısı endeksi ile yerleşik hane halkı tüketim endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Toplam ATM endeksindeki 1 birimlik artış, yerleşik hane halkı tüketimini uygulanan birinci modelde % 28 oranında, ikinci modelde ise % 25 oranında artırmaktadır. Bu sonuç hane halkının bankacılık işlemleri yapabileceği temas noktalarındaki artışın yerleşik hane halkının refahını artıracığını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde finansal kapsayıcılığın ampirik vekil göstergesi olarak kullanılan bankacılık sektörü aktif toplamı ile sabit sermaye harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesinden bankacılık sektörü toplam aktifindeki 1 birimlik artışın sabit sermaye harcamalarını % 4,1 oranında artırdığı görülmüştür. Türkiye'deki finansal sektör büyüklüğünün % 87'sini oluşturan bankacılık sektörünün toplam aktiflerindeki artışın sabit sermaye harcamalarını doğrudan artırması, finansal sektörün büyümesinin fiziksel sermaye birikimine doğrudan katkıda bulunduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Bu kapsamda elde edilen sonuçlar çerçevesinde çalışmanın literatüre olan katkıları şunlardır;

- Yapılan araştırmanın literatüre olan ilk katkısı dijital finansal kapsayıcılık endeksinin geliştirilmesi olmuştur. Dijital finansal kapsayıcılık endeksi, farklı internet ve mobil bankacılık işlemlerinin tek bir endeks içerisinde ifade edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu endeks ile birlikte dijital platformlarda gerçekleştirilen farklı bankacılık işlemlerindeki gelişiminin tek bir endeks üzerinden izlenmesi mümkün hale gelmiştir.
- İkinci olarak, oluşturulan dijital finansal kapsayıcılık endeksi finansal kapsayıcılığın bir unsuru olarak finansal kapsayıcılık endeksi hesaplamalarına dâhil edilmiştir.
- Üçüncü olarak, Türkiye örneği için gerek finansal kapsayıcılıktaki, gerekse dijital finansal kapsayıcılıktaki artışların ekonomik büyümeyi artırdığı ortaya konulmuştur. Bu sonuç literatürde ifade edilen ve uygulayıcı kuruluşlar nezdinde kabul gören ekonomilerde finansal kapsayıcılığın artırılması halinde ekonomik büyümenin de artacağına yönelik politika önermesinin Türkiye örneği açısından ispatı niteliğindedir.
- Dördüncü olarak, finansal kapsayıcılıktaki artışların hane halkı tüketimin artırdığı ortaya konulmuştur. Bu sonuç finansal kapsayıcılık artışının aynı zamanda hane halkı refahını artırmak anlamına geldiğine de işaret etmektedir.
- Beşinci olarak, gerek dijital finansal kapsayıcılıktaki artışların, gerekse ATM sayısındaki artışların hane halkı tüketimi üzerinde pozitif etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuçlar, hane halkının finansa erişim noktalarının artırılmasının hane halkı refahını artıracığına işaret etmesi anlamında önem taşımaktadır.

- Altıncı olarak, bankacılık sektörü aktif toplamındaki büyümenin sabit sermaye harcamalarını artırdığı ortaya konulmuştur. Bu sonuç, Türkiye örneği açısından finans sektöründeki büyümenin fiziksel sermaye stoğundaki büyümeye doğrudan katkı sağladığını göstermesi anlamında önem taşımaktadır.

Finansal kapsayıcılığa ilişkin elde edilen sonuçlar, finansal katılımın büyüme üzerinde % 2-3 lük pozitif etkisi olacağını ifade eden Sahay vd. (2015), finansal tabana yayılma endekslerinde % 1'lik artışın düşük gelirlili gelişmekte olan ülkeler için kişi başına % 0,2'lik bir kümülatif artışa yola açacağını ifade eden Loukoianova vd. (2018), ekonomik büyüme ve finansal kapsayıcılık arasında pozitif ilişki olduğunu ifade eden Sarma (2015), finansal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ile kısa ve uzun vadede pozitif ilişkili olduğunu ifade eden Ali vd. (2019), finansal katılımın ekonomik büyüme üzerinde kısa vadede olumlu bir etkisi olduğunu ifade eden Thatsarani (2021), finansal tabana yayılma ile gelir düzeyi arasında pozitif ilişki olduğunu ifade eden Yorulmaz (2013), dünya çapında ülkelerin kişi başı GSYİH ile finansal kapsayıcılık arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu belirtilen Bozkurt ve Karakuş (2020), finansal erişim ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisini ortaya koyan Kaya (2017) ve finansal kapsayıcılığın kısa ve uzun vadede ekonomik büyümeyi artırdığını ifade eden Avcı (2020)'nin elde ettiği sonuçlar ile uyum içerisindedir.

Benzer şekilde dijital finansal kapsayıcılığa ilişkin elde edilen sonuçlar, dijital finansın Güney Asya ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasını hızlandırdığını ifade eden Thatsarani (2021), dijital finansal katılımın Çin'de çiftçilerin gelir artışı üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirten Li vd. (2022), internet kullanımının Nijerya'nın ekonomik büyümesine pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir katkısı bulunduğunu ifade eden Adoye ve Alenoghena (2019), dijital finansal kapsayıcılığın 52 gelişmekte olan ülke için kişi başına düşen GSYİH büyümesi ile pozitif ilişki içerisinde olduğunu ifade eden Khera vd. (2021), cep telefonu ve diğer Bilgi ve İletişim Teknolojileri kullanımının Afrika ülkelerindeki büyümeye katkıda bulunduğunu ortaya koyan Andrianaivo ve Kpodar (2011), fintech aracılığıyla finansal katılımı teşvik etme konusunda büyük potansiyel bulunduğunu ifade eden Sahay vd. (2015), dijital finansal ürün kullanımı ile finansal kapsayıcılık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğunu ifade eden Shen, Hu ve Hueng (2018) ile uyum içindedir.

Belirtilen çerçevede, finansal kapsayıcılık ve dijital finansal kapsayıcılıktaki artışların ekonomik büyümeyi, hane halkı tüketimini ve ekonomideki fiziksel sermaye stoğunu artırdığı ortaya konulmuş bulunmaktadır. Finansal kapsayıcılık ile ekonomik büyüme ilişkisini irdeleyen çalışmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle Türkiye örneği için yapılmış olan bu çalışmanın literatüre anlamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, analize konu edilebilecek bir veri hacmine ulaşılmış olacağı varsayımıyla, dijital banka olarak kurulan bankaların, elektronik para kuruluşlarının ve fintech şirketlerinin analizlere dâhil edilmesinin ve hem finansal ürünler bazında, hem de kuruluşların türleri ve şehir bazında çalışmalar yapılmasının literatüre anlamlı katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abdulgumin, B. A. (2018). *Determinants of Financial Inclusion in Sub-Saharan Africa* (Doctoral dissertation, Kwara State University (Nigeria)).
- Adeoye, B. W., & Alenoghena, R. O. (2019). Internet usage, financial inclusion and economic growth in Nigeria. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 19(2), 2-12.
- Ahmed, Z., & Hasnu, S. A. F. (2009). Impact of Financial Development on Economic Growth in Pakistan (1974-2007). *FWU J. Soc. Sci*, 3, 45-68.
- Ali, N., Fatima, K., & Ahmed, J. (2019). Impact of financial inclusion on economic growth in Pakistan. *Journal of Managerial Sciences*, 13(3), 166-174.
- Allen, F., Demirguc-Kunt, A., Klapper, L., & Peria, M. S. M. (2016). The foundations of financial inclusion: Understanding ownership and use of formal accounts. *Journal of financial Intermediation*, 27, 1-30.
- Al-Yousif, Y. K. (2002). Financial development and economic growth: another look at the evidence from developing countries. *Review of financial economics*, 11(2), 131-150.
- Amidžic, G., Massara, M. A., & Mialou, A. (2014). *Assessing countries' financial inclusion standing-A new composite index*. International Monetary Fund.
- Andrianaivo, M., & Kpodar, K. (2011). ICT, financial inclusion, and growth: Evidence from African countries. *IMF Working Papers*, 2011(073).
- Arandara, R., & Gunasekera, S. (2020). Financial Inclusion and Inclusive Growth: What Does It Mean for Sri Lanka?. *World Bank Policy Research Working Paper*, (9204).
- Arestis, P., & Demetriades, P. (1997). Financial development and economic growth: assessing the evidence. *The economic journal*, 107(442), 783-799.
- Aslan, Ö., & Korap, H. L. (2006). Türkiye'de finansal gelişme ekonomik büyüme ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 1-20.

Atamtürk, B. (2004). Türkiye'de finansal gelişme ve ekonomik büyümenin nedensellik yönü üzerine bir inceleme (1975-2003). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (46), 99.

Atkinson, A., & Messy, F. A. (2013). Promoting financial inclusion through financial education: OECD/INFE evidence, policies and practice.

Avcı, B. S. (2022). Finansal kapsayıcılık ve ekonomik büyüme: Türkiye için bir analiz. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 241-254.

Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2008). How important are financing constraints? The role of finance in the business environment. *The world bank economic review*, 22(3), 483-516.

Beck, T., Levine, R., & Loayza, N. (2000). Finance and the Sources of Growth. *Journal of financial economics*, 58(1-2), 261-300.

Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Peria, M. S. M, Reaching Out: Access to and Use of Banking Services Across Countries (2005 a). World Bank Policy Research Working Paper No. 3754, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=844808>.

Beck, T., Demirguc-Kunt, A., & Peria, M. S. M. (2007). Reaching out: Access to and use of banking services across countries. *Journal of financial economics*, 85(1), 234-266.

Beck, T., Feyen, E., Ize, A., & Moizeszowicz, F. (2008). Benchmarking financial development. *World Bank Policy Research Working Paper*, (4638).

Beck, T. (2012). *The role of finance in economic development—benefits, risks, and politics* (Vol. 2011, pp. 161-203). New York: Oxford University Press.

Becsi, Z., & Wang, P. (1997). Financial development and growth. *Economic Review-Federal Reserve Bank of Atlanta*, 82(4), 46.

Benhabib, J., & Spiegel, M. M. (1994). The role of human capital in economic development evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary economics*, 34(2), 143-173.

Benhabib, J., & Spiegel, M. M. (2000). The role of financial development in growth and investment. *Journal of economic growth*, 5, 341-360.

Berthelemy, J. C., & Varoudakis, A. (1996). Economic growth, convergence clubs, and the role of financial development. *Oxford economic papers*, 48(2), 300-328.

Bozkurt, E., & Altiner, A. (2018). Finansal erişimin belirleyicileri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 295-308.

Bozkurt, I., & Karakus, R. (2020). Finansal içerme-ekonomik gelişmişlik ilişkisi: Dünya geneli için ampirik bir inceleme. *Third Sector Social Economic Review*, 55(3), 1504-1523.

Brooks, C. (2008). RATS Handbook to accompany introductory econometrics for finance. *Cambridge Books*.

Bulut, E., & Akyüz, G. Ç. (2020). Türkiye’de Dijital Bankacılık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(2), 223-246.

Burgess, R., & Pande, R. (2005). Do rural banks matter? Evidence from the Indian social banking experiment. *American Economic Review*, 95(3), 780-795,

Calderon, C., & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. *Journal of development economics*, 72(1), 321-334.

Cámara, N., & Tuesta, D. (2014). Measuring financial inclusion: A multidimensional index. *BBVA Research Paper*, (14/26).

Cihak, M. M., & Sahay, M. R. (2020). *Finance and inequality*. International Monetary Fund.

Choong, C. K., & Chan, S. G. (2011). Financial development and economic growth: A review. *African Journal of Business Management*, 5(6), 2017-2027.

Christopoulos, D. K., & Tsionas, E. G. (2004). Financial development and economic growth: evidence from panel unit root and cointegration tests. *Journal of development Economics*, 73(1), 55-74.

Das, T. K., “Financial Inclusion and Regulation in India”, Sambalpur University, 2012, <http://www.eldis.org/vfile/upload/1/Document/1306/FIR12.pdf>, 1-16.

Demetriades, P. O., & Hussein, K. A. (1996). Does financial development cause economic growth? Time-series evidence from 16 countries. *Journal of development Economics*, 51(2), 387-411.

Demirguc-Kunt, A., & Levine, R. (2008). *Finance and economic opportunity*. Washington, DC: World Bank. Policy Research Working Paper 4468

Demirgüç-Kunt, A., Honohan, P., & Beck, T. (2008). Finance for all?: Policies and pitfalls in expanding access. World Bank. Washington, DC.

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L. F., Singer, D., & Van Oudheusden, P. (2015). The global findex database 2014: Measuring financial inclusion around the world. *World Bank Policy Research Working Paper*, (7255).

Demirgüç-Kunt, A., & Singer, D. (2017). Financial inclusion and inclusive growth: A review of recent empirical evidence. *World Bank Policy Research Working Paper*, (8040).

Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., & Hess J. (2022). *The Global Findex Database 2021: Financial inclusion, digital payments, and resilience in the age of COVID-19*. World Bank Publications.

Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*. "2th ed". New York (US): University of Alabama.

Engelbrecht, L. K. (2011). The global financial crisis: response of social workers to the financial capability of vulnerable households in South Africa. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(2), 41.

Ergün, H. O. (2021). Finansal erişim ve eğitim düzeyi ilişkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), 287-312.

Ergün, H. O., & Ergün, T. (2021 a). Türkiye’de Finansal Erişimin Belirleyici Faktörleri Üzerine Bir Araştırma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 111-128.

Ergün, T., & Ergün, H. O. (2021 b). Türkiye’de Finansal Erişimin Gecikmeli Etkisi: Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 633-645.

Eroğlu, N., & Özgün, F. Finansal İçermenin Ölçümü: Türkiye İçin Firma Bazlı Bir Uygulama. In *International Marmara Social Sciences Congress (Imascon 2022 Spring)* (p. 91).

Triki, T., & Faye, I. (2013). Financial inclusion in Africa: : The transformative role of technology *African Development Bank, (AfDB).556*.

Flannery, M. J. (1981). Market interest rates and commercial bank profitability: An

Görmüş, Ş., & Hotunluoğlu, H. (2011). Demokrasinin Türkiye'nin ihracat ve ithalatı üzerine etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(4)*, 99-111.

Greenwood, J., & Jovanovic, B. (1990). Financial development, growth, and the distribution of income. *Journal of political Economy, 98(5, Part 1)*, 1076-1107.

Gujarati, D. N., & McGraw-Hill, I. (2004). Applied Econometrics. *Singapore (SG): Mc. Graw-Hill International Editions*.

Habibullah, M. S., & Eng, Y. K. (2006). Does financial development cause economic growth? A panel data dynamic analysis for the Asian developing countries. *Journal of the Asia Pacific Economy, 11(4)*, 377-393.

Hannig, A., & S. Jansen (2010). Financial inclusion and financial stability: Current policy issues, *ADB Working Paper, No. 259*, Asian Development Bank Institute (ADBI).

Honohan, P. (2008). Cross-country variation in household access to financial services. *Journal of Banking & Finance, 32(11)*, 2493-2500.

Huang, Y. (2010). *Determinants of financial development*. Springer Nature.

Hsiao, Cheng. (1997 a). "Cointegration and Dynamic Simultaneous Equations Model", *Econometrica*, 65, 647- 670.

Hsiao, Cheng. (1997 b). "Statistical Properties of the Two-Stage Least Squares Estimator Under Cointegration". *Review of Economic Studies*, 64: 385-398.

Ivatury, G., & Mas, I. (2008). The early experience with branchless banking. *CGAP Focus Note*, (46).

İçelliöğlü, C. Ş. & Öztürk, M. B. E. (2018). Bitcoin ile seçili döviz kurları arasındaki ilişkinin araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen testi ve Granger nedensellik testi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 51-70.

Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1551-1580.

Kainth, G. S. (2013). Developing an index of financial inclusion. *Anvesha*, 6(2), 1. *Journal of IES Management College & Research Centre*, 1-10.

Karakus, R. (2020). Türkiye’de finansal tabana yayılma düzeyi ve belirleyicileri. *Business and Economics Research Journal*, 11(1), 147-160.

Kandır, S. Y., & İskenderoğlu, Ö., Önal, Y. (2007). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 311-326.

Kaya, B. (2017), Türkiye’de finansal erişim ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünlük ve nedensellik analizi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 139.

Kempson E, Whyley C. Kept (1999). Kept out or opted out. *Understanding and combating financial exclusion*. Bristol: Policy Press.

Kempson, E., & Collard, S. (2012). Developing a vision for financial inclusion. *Bristol, University of Bristol for Friends Provident Foundation*.

Kempson, E., Crame, M., & Finney, A. (2007). Financial services provision and prevention of financial exclusion. *Eurobarometer Report, University of Bristol*, 447-465.

Kelly, S., Ferenzy, D., & McGrath, A. (2017). How financial institutions and fintechs are partnering for inclusion: Lessons from the frontlines. *Center for Financial Inclusion at Accion*.

Khera, P., Ng, M. S. Y., Ogawa, M. S., & Sahay, M. R. (2021). *Is digital financial inclusion unlocking growth?* (No. 2021/167). International Monetary Fund.

King, R. G., & Levine, R. (1993 a). Financial intermediation and economic development. *Capital markets and financial intermediation*, 156-189.

King, R. G., & Levine, R. (1993 b). Finance and growth: Schumpeter might be right. *The quarterly journal of economics*, 108(3), 717-737.

King, R. G., & Levine, R. (1993c). Finance, entrepreneurship and growth. *Journal of Monetary economics*, 32(3), 513-542.

Koç, İ., Bumin, M., & Demir, Y. (2021). Piyasa Volatilitésinin Konut Kredi Hacmine Etkisi: Türk Bankacılık Sektörüne İlişkin Bir Uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 608-622.

Kocak, N. A. (2021). Türkiye'de tüketici ve üretici fiyatları arasındaki ilişkinin alternatif tahmin yöntemleri kullanılarak analizi. *Business and Economics Research Journal*, 12(1), 33-47.

Kouladoum, J. C., Wirajing, M. A. K., & Nchofoung, T. N. (2022). Digital technologies and financial inclusion in Sub-Saharan Africa. *Telecommunications Policy*, 46(9), 102387.

Leeladhar, V. (2006). Taking banking services to the common man-financial inclusion. *Reserve Bank of India Bulletin*, 60(1), 73-77.

Levine, R. (1991). Stock markets, growth, and tax policy. *The journal of Finance*, 46(4), 1445-1465.

Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: views and agenda. *Journal of economic literature*, 35(2), 688-726.

Levine, R. (2005). Finance and growth: theory and evidence. *Handbook of economic growth*, 1, 865-934.

Levine, R., Loayza, N., & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of monetary Economics*, 46(1), 31-77.

Leyshon, A., & Thrift, N. (1995). Geographies of financial exclusion: financial abandonment in Britain and the United States. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 312-341.

Li, Y., Wang, M., Liao, G., & Wang, J. (2022). Spatial Spillover Effect and Threshold Effect of Digital Financial Inclusion on Farmers' Income Growth—Based on Provincial Data of China. *Sustainability*, 14(3), 1838.

- Loukoianova, M.E., Yang, Y., Guo, M.S., Hunter, M.L., Jahan, M.S., Jamaludin, M.F., Rawat, U., Schauer, J., Sodsriwiboon, P., & Wu, M.Y., (2018). *Financial Inclusion in Asia-Pacific*. International Monetary Fund.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42.
- Luintel, K. B., & Khan, M. (1999). A quantitative reassessment of the finance–growth nexus: evidence from a multivariate VAR. *Journal of development economics*, 60(2), 381-405.
- Mas, I., & Siedek, H. (2008). Banking through networks of retail agents. *CGAP Focus Note*, (47).
- Mengistu, A., & Saiz, H. P. (2018). *Financial inclusion and bank competition in sub-Saharan Africa*. International Monetary Fund.
- Mian, A., & Sufi, A. (2015). *House of debt: How they (and you) caused the Great Recession, and how we can prevent it from happening again*. University of Chicago Press.
- Miller, M. H. (1998). Financial markets and economic growth. *Journal of applied corporate finance*, 11(3), 8-15.
- Mohammed, J. I., Mensah, L., & Gyeke-Dako, A. (2017). Financial inclusion and poverty reduction in Sub-Saharan Africa. *African Finance Journal*, 19(1), 1-22.
- Muthiora, B. (2015). Enabling mobile money policies in Kenya: Fostering a digital financial revolution. *GSMA Mobile Money for the Unbanked*, 1-28.
- Mutlugün, B. (2014). The relationship between financial development and economic growth for Turkey. *Journal of Economic Policy Researches*, 1(2), 85-115.
- Neusser, K., & Kugler, M. (1998). Manufacturing growth and financial development: evidence from OECD countries. *Review of economics and statistics*, 80(4), 638-646.
- Oji, C. K. (2015). Promoting financial inclusion for inclusive growth in Africa. <https://www.africaportal.org/publications/promoting-financial-inclusion-for-inclusive-growth-in-africa/>

Önder, K., & Hatırlı, S. (2011). Türkiye'de İmalat Sanayi İhracatı Ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(34), 5851-5869.

Özşuca, E. A. (2019). Financial inclusion in Turkey: Evidence from individual level data. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1377-1400.

Pagano, M. (1993). Financial markets and growth: An overview. *European economic review*, 37(2-3), 613-622.

Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic development and Cultural change*, 14(2), 174-189.

Popov, A. (2018). Evidence on finance and economic growth. *Handbook of finance and development*, 63-104. *Working Paper Series 2115*, European Central Bank.

Rajan, R., & Zingales, L. (1996). Financial dependence and growth. *Am. Econ. Rev.*, 88: 559-586.

Ram, R. (1999). Financial development and economic growth: Additional evidence. *J. Dev. Stud.*, 35: 164-174

Rangarajan, C. Committee Report on the Financial Inclusion, *National Bank for Agriculture and Rural Development (NABARD)*, January 2008.

Raul Hernandez-Coss, Roelof Goosen, "Better Data Can Mean Better Decisions For Financial Inclusion", <http://www.cgap.org/blog/better-data-can-mean-better-decisions-financial-inclusion>"

Rocha, R. R., Arvai, Z., & Farazi, S. (2011). *Financial access and stability: A road map for the Middle East and North Africa*. World Bank.

Rousseau, P. L., & Wachtel, P. (2000). Equity markets and growth: Cross-country evidence on timing and outcomes, 1980–1995. *Journal of Banking & Finance*, 24(12), 1933-1957.

Saci, K., Giorgioni, G., & Holden, K. (2009). Does financial development affect growth? *Applied Economics*, 41(13), 1701-1707.

Sahay, R., Cihak, M., N'Diaye, P., Barajas, A., Mitra, S., Kyobe, A., ... & Yousefi, S. R. (2015). *Financial Inclusion: Can it Meet Multiple Macroeconomic Goals?* (No. 2015/017). International Monetary Fund.

Sani Ibrahim, S., Ozdeser, H., & Cavusoglu, B. (2019). Financial inclusion as a pathway to welfare enhancement and income equality: Micro-level evidence from Nigeria. *Development Southern Africa*, 36(3), 390-407.

Sarma, M. (2008). Index of financial inclusion, Indian council for research on international economic relations (ICRIER). Working Paper, 2(152), 008.

Sarma, M., & Pais, J. (2011). Financial inclusion and development. *Journal of international development*, 23(5), 613-628.

Sarma, M. (2012). Index of Financial Inclusion—A measure of financial sector inclusiveness. *Centre for International Trade and Development, School of International Studies Working Paper*. Jawaharlal Nehru University. Delhi, India.

Sarma, S. (2015). Meaningful financial inclusion. *Journal of Rural Development*, 115-120.

Schularick, M., & Taylor, A. M. (2012). Credit booms gone bust: monetary policy, leverage cycles, and financial crises, 1870–2008. *American Economic Review*, 102(2), 1029-1061.

Sethy, S. K. (2016). Developing a financial inclusion index and inclusive growth in India. *Theoretical and applied economics*, 23(2), 607.

Seven, U., Yassa, A. D., & Yilmaz, F. (2020). *Finansal Kapsayıcılık: Türkiye ve Dünya Karsılaştırması* (No. 2004). Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.

Sharma, D., (2016). Nexus between financial inclusion and economic growth: Evidence from the emerging Indian economy. *Journal of financial economic policy*, 8(1), 13-36.

Shen, Y., Hu, W., & Hueng, C. J. (2018). The effects of financial literacy, digital financial product usage and internet usage on financial inclusion in China. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 228, p. 05012). EDP Sciences.

Shukran, K., & Rahman, F. (2011). A Grameen Bank concept: Micro-credit and poverty alleviation program in Bangladesh. In *International Conference on emerging trends in computer and image processing* (pp. 47-51).

Soukiazis, E., Cerqueira, P. A., & Antunes, M. (2013). Growth rates constrained by internal and external imbalances and the role of relative

prices: empirical evidence from Portugal. *Journal of Post Keynesian Economics*, 36(2), 275-298.

Thrift, N., & Leyshon, A. (1999). Moral geographies of money. *Nation-States and Money: The Past, Present and Future of National Currencies*. London, Routledge, 159-181.

Thathsarani, U. S., Wei, J., & Samaraweera, G. R., (2021). Financial inclusion's role in economic growth and human capital in South Asia: An econometric approach. *Sustainability*, 13(8), 4303.

Torun, N. (2015). *Birim kök testlerinin performanslarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ulwodi, D. W., & Muriu, P. W. (2017). Barriers of financial inclusion in Sub-Saharan Africa. *perspective*, 8(14).

Wachtel, P. (2001). Growth and Finance: What do we know and how do we know it?. *International Finance*, 4(3), 335-362.

Wang, E. C. (1999). A production function approach for analyzing the finance-growth nexus: the evidence from Taiwan. *Journal of Asian Economics*, 10(2), 319-328.

World Bank. (2007). *Finance for all? Policies and pitfalls in expanding access*. The World Bank.

World Bank Group. (2013). *Global financial development report 2014: Financial inclusion* (Vol. 2). World Bank Publications.

World Bank Group. (2017). *Financial inclusion in Malaysia: Distilling lessons for other countries*. World Bank.

World Bank Group, & People's Bank of China. (2018). Toward universal financial inclusion in China: Models, challenges, and global lessons.

Xu, Z. (2000). Financial development, investment, and economic growth. *Economic inquiry*, 38(2), 331-344.

Yavuzaslan, K., Damar, Ö., Sönmez, B., Özdaş, B., Uyar N., Akılotu, E. (2017). Türkiye'de genç işsizliğinin, işsizlik histerisi hipotezi çerçevesinde yapısal kırılmalar testi ile analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-32.

Yorulmaz, R. (2012). *Financial inclusion & economic development: A case study of turkey and a cross-country analysis of European Union*. Clemson University.

Yorulmaz, R. (2013). Construction of a regional financial inclusion index in Turkey. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7(1), 79-101.

Yorulmaz, R. (2022). Finansal Erişim ve Yoksulluk İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi ile OECD Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 89-106.

Yunus, M. (2011). Opening remarks: Financial inclusion and the regulation of microfinance. *CH-4002 Basel, Switzerland*, 7.

Yurdakul, F. (2000). Yapısal kırılmaların varlığı durumunda geliştirilen birim-kök testleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-34.

Zellner, A. (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias. *Journal of the American statistical Association*, 57(298), 348-368.

Zhang, Q., & Posso, A. (2019). Thinking inside the box: A closer look at financial inclusion and household income. *The Journal of Development Studies*, 55(7), 1616-1631.

Zingales, L. (2015). Presidential address: Does finance benefit society?. *The Journal of Finance*, 70(4), 1327-1363.

İNTERNET SİTELERİ

Anderloni, L., Bayot, B., Błędowski, P., Iwanicz-Drozdowska, Kempson, E., Financial services provision and prevention of financial exclusion, VC/2006/0183 (2007). <https://www.fi-compass.eu/publication/other-resources/financial-services-provision-and-prevention-financial-exclusion>.

AFI (2013): “Measuring Financial Inclusion Core Set of Financial Inclusion Indicators”, <http://www.afi-global.org/sites/default/files/afi%20fidwg%20report.pdf?op=Download>

BDDK, 2022 Faaliyet Raporu:

<https://www.bddk.org.tr/KurumHakkinda/EkGetir/5?ekId=134>

G20-GPFI, Raul Hernandez-Coss, Roelof Goosen, (2012), "Better Data Can Mean Better Decisions For Financial Inclusion", <http://www.cgap.org/blog/better-data-can-mean-better-decisions-financial-inclusion>".

Fonkoze, 'Our story', <http://www.fonkoze.org/about-fonkoze/story/>

Fonkoze, 'Why it matters', <http://www.fonkoze.org/why-it-matters/key-statistics/>.

World Bank 2016, <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background/financial-development>.

Yaz, Fatih. (2014). Eşanlı Denklem Sistemlerinde Üç Aşamalı En Küçük Kareler Tahmin Yöntemi 3SLS -(Bir Uygulama). https://www.academia.edu/7207115/E%C5%9Fanl%C4%B1_Denklem_Sistemlerinde_%C3%9C%C3%A7_A%C5%9Famal%C4%B1_En_K%C3%BC%C3%A7_Kareler_Tahmin_Y%C3%B6ntemi_3SLS_Bir_Uygulama.

Özet

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme, kalkınma literatüründe uzun zamandan beridir tartışılmakta olan bir konudur. Bununla birlikte, finansal kapsayıcılığın finansal gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, yakın tarihli bir inceleme alanı olarak kabul edilmektedir. Bu durumun temel nedeni, finansal kapsayıcılıkla ilgili farkındalığın ve veri toplama süreçlerinin yeni gelişmeye başlaması, bu nedenle ekonomik büyüme ile finansal kapsayıcılık arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik zaman serilerinin yakın tarihlerde oluşmaya başlamış olmasıdır.

Kalkınma literatürü açısından, ekonomistler finansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunda iki farklı görüşe sahip olmuşlardır. Bir grup ekonomist, finansın ekonominin hizmetkârı olduğunu ve sadece ekonomik gelişmeyi takip ettiğini savunurken, diğer bir grup ise finansın ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri olduğunu iddia etmiştir. Bu alandaki araştırmaların sonuçları, ülkeden ülkeye, kullanılan veri setine, uygulanan metodolojiye ve incelenen zaman dilimine göre farklılık göstermektedir.

Öte yandan, ekonomiler açısından finansal kapsayıcılığın artırılmasının arzu edilen bir durum olduğu genel kabul görmektedir. Artan finansal kapsayıcılık, özellikle fakir ve kırılğan toplum kesimlerinin resmi finansal hizmetlere uygun bir maliyetle erişimini sağlamakta, bu da yoksul toplum kesimleri başta olmak üzere bireylerin yaşam kalitesini artırarak günlük finansal işlemleri gerçekleştirebilmelerine, bireysel riskleri yönetebilmelerine, birikim ve yatırım yapabilmelerine olanak tanımaktadır.

Çalışma kapsamında öncelikle, finans, ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi irdelemek amacıyla kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Ardından, finansal kapsayıcılık, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatür kapsamında ele alınmıştır. Daha sonra, Türkiye için bir dijital finansal kapsayıcılık endeksi oluşturulmuş ve bu endeksin, finansal kapsayıcılık endeksi içerisinde yer alması sağlanmıştır. Son olarak, oluşturulan dijital finansal kapsayıcılık ve finansal kapsayıcılık endeksleri ile GSYİH ve alt bileşenlerinin ilişkisi, 3SLS modeli ve iki farklı denklem seti kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışma, finans, ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen kapsamlı bir literatür taraması ile başlamaktadır. Ardından, literatür bağlamında, finansal kapsayıcılık, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki irdelenmektedir. Daha sonra, dijital finansal kapsayıcılık ve finansal kapsayıcılık endeksleri oluşturularak bu endeksler ile GSYH ve alt bileşenleri arasındaki ilişki 3SLS modeli ve iki denklem seti kullanılarak incelenmiştir.

Bu çerçevede çalışma kapsamında;

- Bir dijital finansal kapsayıcılık endeksi oluşturularak, çeşitli internet ve mobil bankacılık işlemleri tek bir endeks altında takip edilebilir hale getirilmiştir,
- Dijital finansal kapsayıcılık, finansal kapsayıcılık endeksi hesaplamasında bir endeks boyutu olarak dâhil edilmiştir,
- Yapılan analizler çerçevesinde, finansal kapsayıcılık endeksi ile ölçümlenen finansal kapsayıcılıktaki 1 birimlik artışın Türkiye’de ekonomik büyümeyi % 0,48 oranında artırdığı, dijital finansal kapsayıcılık endeksi ile ölçümlenen dijital finansal kapsayıcılıktaki 1 birimlik artışın ekonomik büyümeyi % 0,7 oranında artırdığı ortaya konulmuştur.
- Benzer şekilde, finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artışın hane halkı tüketimini % 0,14 oranında artırdığı, dijital finansal kapsayıcılık endeksindeki 1 birimlik artışın yerleşik hane halkı tüketimini % 0,19 oranında artırdığı görülmüştür.
- Yapılan analizlerde, Toplam ATM sayısı endeksindeki 1 birimlik artışın, yerleşik hane halkı tüketimini uygulanan birinci modelde % 28 oranında, ikinci modelde ise % 25 oranında artırdığı görülmüştür. Bu sonuçlar hane halkının bankacılık işlemleri yapabileceği temas noktalarındaki artışın yerleşik hane hane tüketimini ve böylece halkının refahını artıracağını ortaya koymaktadır.
- Benzer şekilde finansal kapsayıcılığın ampirik vekil göstergesi olarak kullanılan bankacılık sektörü aktif toplamı ile sabit sermaye harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesinden bankacılık sektörü toplam aktifindeki 1 birimlik artışın sabit sermaye harcamalarını % 4,1 oranında artırdığı görülmektedir. Türkiye’deki finansal sektör büyüklüğünün % 87’sini oluşturan bankacılık sektörünün toplam aktiflerindeki artışın sabit sermaye harcamalarını doğrudan artırması, Türkiye örneği açısından finansal sektöründeki büyümenin fiziksel sermaye birikimine doğrudan katkıda bulunduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Abstract

Financial development and economic growth have long been discussed in the development literature. However, the impact of financial inclusion on financial development and economic growth is considered a more recent area of research. The main reason for this is that awareness and data collection processes on financial inclusion have only recently started to develop, and therefore, time series to measure the relationship between economic growth and financial inclusion have only recently started to emerge.

In the development literature, economists have two different views on the impact of finance on economic growth. While one group of economists argues that finance is the servant of the economy and merely follows economic development, another group claims that finance is one of the main determinants of economic growth. The research results in this area vary from country to country, depending on the data set, the methodology applied, and the period analyzed.

On the other hand, there is general agreement that inclusive finance is beneficial for all economies. Access to and use of formal financial services at an affordable cost improves the quality of life of people, especially the economically disadvantaged, poor and vulnerable segments of society, by enabling them to carry out their daily financial transactions, manage individual risks, save and invest.

The study begins with a comprehensive literature review on the relationship between finance, economic growth, and development. The relationship between financial inclusion, financial development, and economic growth is then discussed in the context of the literature. Next, the study constructs digital financial inclusion and financial inclusion indices. Finally, the relationship of these indices with GDP and its subcomponents was examined using the 3SLS model with two separate sets of equations.

In this context, within the scope of the study,

- A Digital Financial Inclusion Index was created to monitor internet and mobile banking transactions in a single index.
- The Digital Financial Inclusion dimension is included in the calculation of the Financial Inclusion Index.

- The results show that a unit increase in financial inclusion, as measured by the Financial Inclusion Index, increases economic growth in Turkey by 0.48%, while a unit increase in digital financial inclusion, as measured by the Digital Financial Inclusion Index, increases economic growth by 0.7%.

- Similarly, a unit increase in the financial inclusion index increases household consumption by 0.14%, while a unit increase in the digital financial inclusion index increases household consumption by 0.19%.

- The results also show that a unit increase in the total number of ATMs index increases resident household consumption by 28% in the first model and 25% in the second model. Thus, increasing the number of financial points of contact where households can conduct banking transactions increases resident household consumption and, hence, household welfare.

- Similarly, the results of the relationship between total banking sector assets, which is used as an empirical proxy for financial inclusion, and physical capital expenditure show that a unit increase in total banking sector assets increases physical capital expenditure by 4.1%. This result implies that an increase in total financial sector assets contributes directly to physical capital accumulation. This result is also important in terms of the discussion in the literature on the relationship between the financial sector and physical capital growth and showing the positive impact of financial inclusion on the physical capital stock.

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ

Nispetiye Caddesi
Akmerkez B3 Blok Kat 13
Etiler 34340 İstanbul
Tel: 0212 282 09 73
Faks: 0212 282 09 46
E-posta: tbb@tbb.org.tr
www.tbb.org.tr